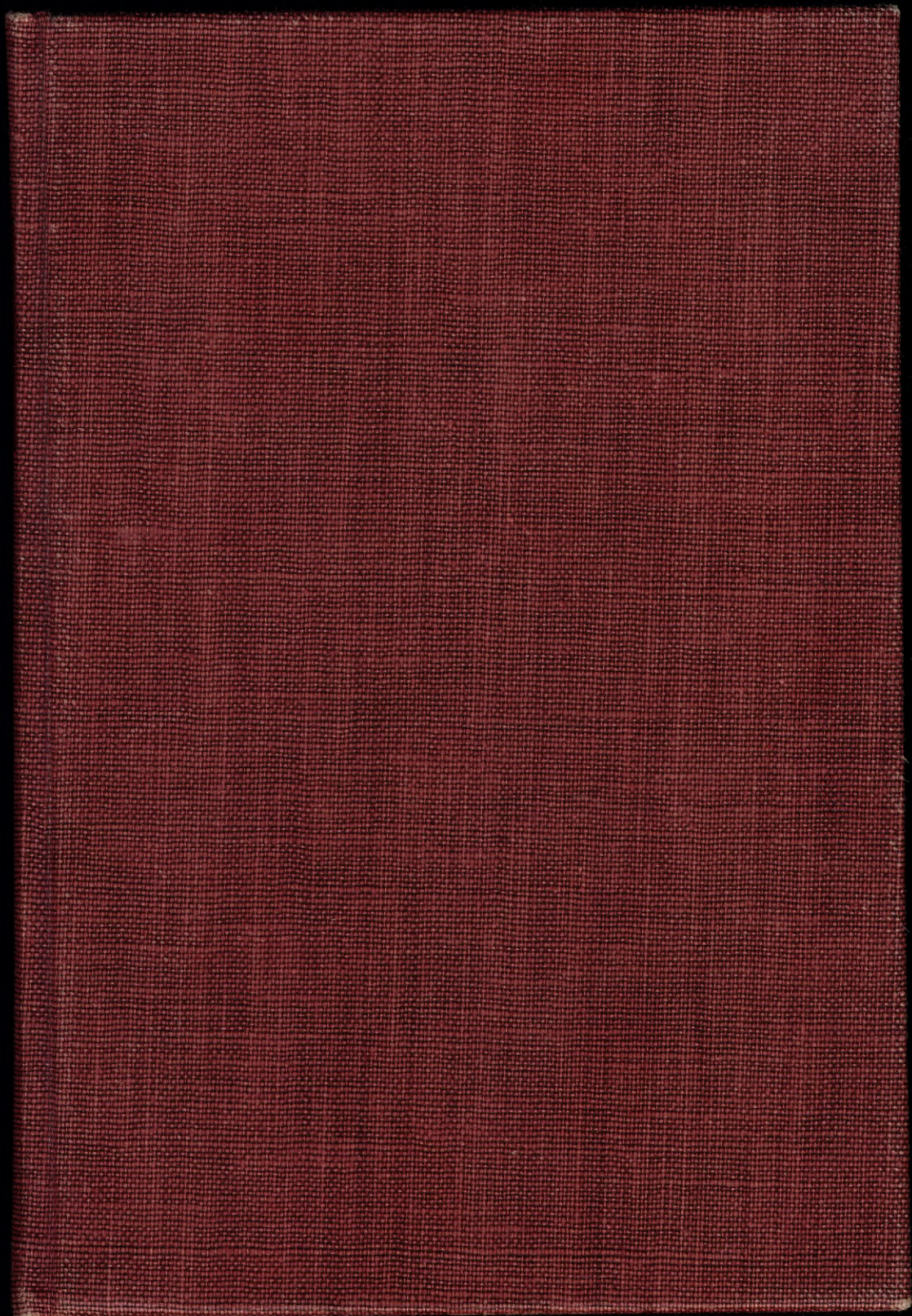

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Centralbiblioteket

Litt.-hist.
Allm.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

14000

000693082

KLARA JOHANSON

DET RIKA
STÄRBHuset

STOCKHOLM

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

STOCKHOLM 1946
A/B GUSTAF LINDSTRÖMS BOKTRYCKERI

13042

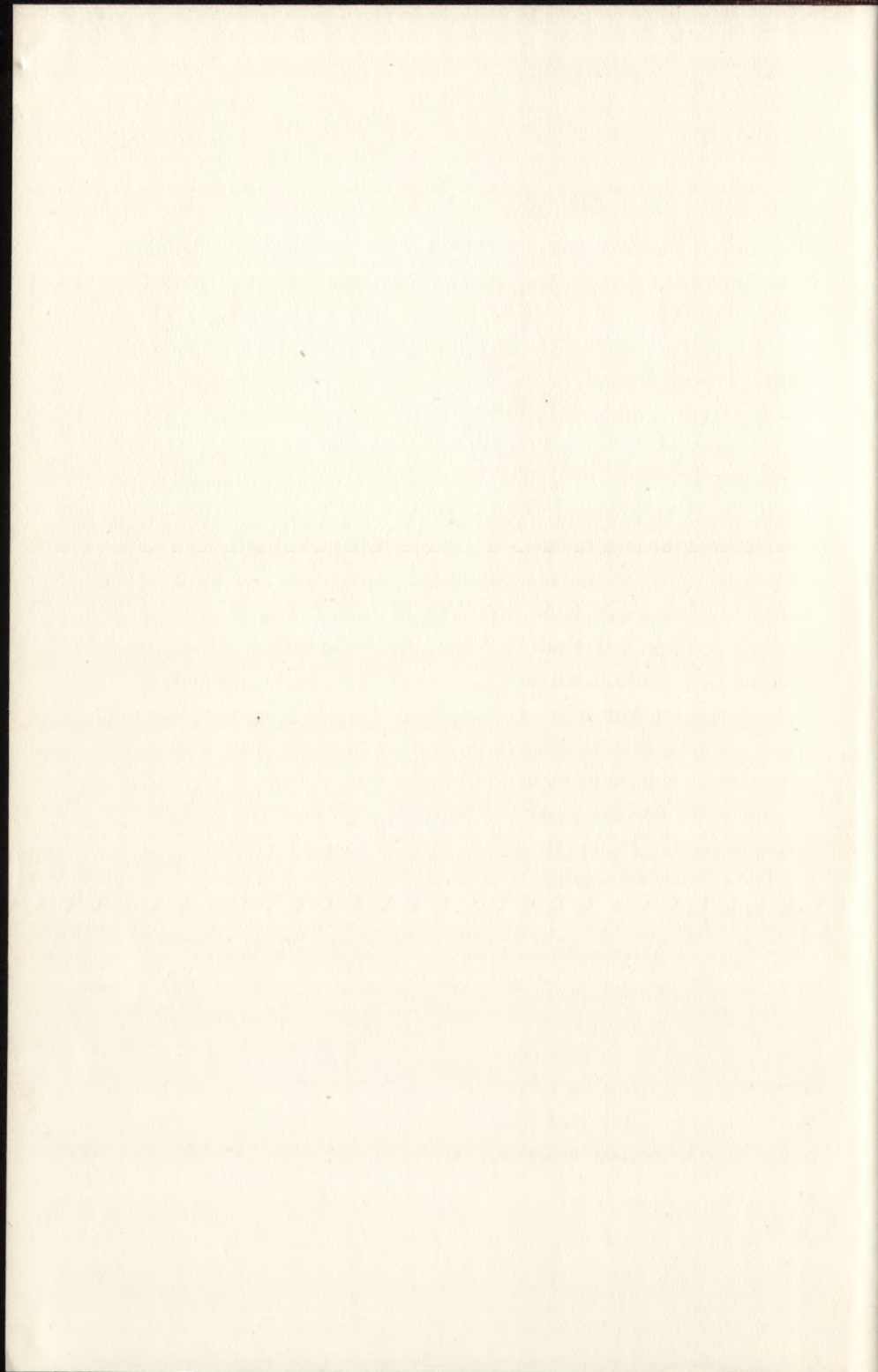
Titeln på denna bok låter kanske en smula förbryllande, men den får sin förklaring på en av sidorna, ja egentligen på alla. Den vill med ett slagord påminna om att vi trots allt inte andligen behöver bo i ruiner eller snickra baracker åt oss, vi rika arvingar.

Första avdelningen innehåller ett urval av saker som publicerades på skilda håll 1917—32. Då jag nu omsider har kommit mig för att samla dessa förskingrade alster måste jag be läsaren lägga märke till årtalen under rubrikerna; jag har aktat mig för att måla över tidsfärgen, som redan är historisk. »Amerikas europeisering» ger glimtar av en kort litterär epok som snabbt efterträddes av Europas amerikanisering och har smält in i det förgångna. De essäer och översikter som behandlar tyska ämnen har fått förbli ogrumlade av de senaste tolv årens erfarenheter. De förefaller mig snarast aktuella som de står, ty de kretsar ju liksom våra dagars bekymmerfulla tankar kring den olösta tyska gåtan.

De två sista avdelningarna har aldrig syntts i tryck. Skribenten slutar självsvåldigt och förtroligt med ett plock ur privata anteckningar, härstammande från samma tidrymd som den övriga texten.

November 1945.

K. J.

Lessing pionjären

1929

»Alle zweiunddreissig Winde
sind meine Freunde.»

Den industriösa småstaden Kamenz i Oberlausitz hade vi aldrig hört talas om ifall inte den tjugooandra januari 1729 komminister Lessings hus hade oroats av ett gossebarns födelse. Hundra år senare var staden såpass långt framskriden i uppskattning av tilldragelsen att man kunde celebrera den med en barmhärtighetsanstalt, som dock från kyrkligt håll förhindrades att officiellt bära det tilltänkta gudlösa namnet Lessingstiftung. Hur Kamenz begick jubileet i år är mig obekant, men sannolikt har det gjort sitt yppersta och det utan lutheranska protester, ty på långt mindre än ett sekel hinner i nyare tider svaveloet kring ett namn — tyvärr, tyvärr! — fördunsta.

Var och när Gotthold Lessing första gången slog upp sina blåa ögon måste man ju ha antecknat i minnet för ordningens skull, men djupt betydelsefulla förefaller inte slika registerfakta. Med ingen ort kan man innerligt associera denne hem- och rastlöse, och själva tidsmiljön — det starkast bommade av fångelser — löpte han ifrån. Ja hur förundransvärt! Om någon har levat med i hetaste röran av sitt lilla tidevarv,

lärt av det, slagits med det, uppfostrat det och regerat det med geniets våld, så är det Lessing, och likväl — som han står där fulländad inför sin eftervärld breder sig synfältet folktomt och utan kännemärken kring den spänstiga figuren upprest mot en morgonskär horisont. Formatet är i själva verket inte övernaturligt, men position och hållning sammanverkar till en effekt av höghet.

Denne samme Lessing, vars andliga form står så klart och vackert ritad i hans skrifter att den ovillkorligt rundar sig i ens inbillning till symboliskt monument, han vaktade sig sällsamt väl för att ge till skådespel det själsliv som brusade innanför de bronsfasta konturerna. Den psykologiske röntgenfotografen får lägga ner sitt hantverk här. Ingen prosa har en distinktare personlig stämpel än Lessings, ingen ett mer illusoriskt tycke av extemporetal fritt ur hjärtat, men den biktar inte. Och änskönt han levde i fullt dagsljus, omringad av intresserade, skvallriga och skrivlystna iakttagare, förmedlar traditionen, jämte en och annan liten anekdot som låter äkta, endast ofrivilliga vittnesbörd om det *noli me tangere* som förbryllande gömde sig under denna umgängsamma mänskas goda och vinnande maner.

Till och med de biografiska ytterlinjerna är ställvis avbrutna eller suddiga, ehuru »forskningen» i sin horror vacui har bemödat sig att flicka ihop dem medelst förmodanden och sannolikhetsberäkningar, vilka småningom, som det plägar gå, har styvnat till antagna fakta. Lessings förste levnadstecknare, den elva år yngre brodern Karl, som kunde skryta med att känna honom närmare än den övriga familjen, måste när han omsider gick till verket anfälla hans gamla bekanta med frågelistor för att skrapa ihop sina nödiga data. Ty hans personliga bekantskap med storebror hade, som han erkänner, av omständigheterna fördröjts till sent i dennes liv,

den underhölls huvudsakligen genom litterär brevväxling, och Gotthold, med ryggen stadigt vänd åt det tillryggalagda, var den siste man tordes försöka avpressa retrospektiva förtroenden. Men den tilltagsne Karl, som var begåvad med en viss kåsörespri, förstod att pittoreskt presentera insamlade hörsagor, dem hans efterföljare villigt har övertagit, harmlösa som de mestadels är och lika omöjliga att vederlägga som att bestyrka.

Bukiga vetenskapliga tvåbandsbiografier, svarande mot föremålets historiska pondus, har upptravats på denna smala bas av legender, konjekturer, samtidas utsagor och dokumenterade fakta. Mycket Lessing träffas ej i dem. Det elegantaste och yppigast sorterade av dessa lärdomsmagasin förblir ju professor Erich Schmidts i decennier vidskepligt beundrade »Lessing» med den alltför blyga undertiteln »Geschichte seines Lebens und seiner Schriften». Var Lessing av naturen en glupsk polyhistor så har han här till straff dukat under för en seminariemetodisk polyhistori. Nätt och jämnt glimtar hans huvud upp här och där ur någon lucka i den majestätiska processionen av motivvandringar, formevolutioner, idégenealogier, kulturöversikter, biografier över bi-personer eller statister... Men äntligen kommer ett kapitel »Sprache», och ur denna sista »uttömmande undersökning» framspringer automatiskt en Lessingbild. Stil — i vid mening — är Lessings bestående distinktion: hans verk, så mäktigt en gång i sina verkningar, kvarlever nu endast som vehikel för en oförgänglig karaktärs uppenbarelse.

Denne sällsynt olyriske individ har dock en gång med något som klingar likt bekännarpatos utsagt medvetandet om sin stolta och själv tillräckliga slutenhet. Så läser åtminstone eftervärlden en strof som tjugotreåringen kanske utan djupa intentioner skrev in i en stambok:

Wie lange währt's, so bin ich hin
Und einer Nachwelt untern Füßen;
Was braucht sie, wen sie tritt, zu wissen?
Weiss ich nur, wer ich bin.

*

Öppen står än i dag den elementära frågan: var Lessing en diktare? Den besvaras gärna med ja, under vädjande hänvisning till hans odödliga skapelser, och att bland nejrösterna hörs hans egen galler naturligtvis ingenting.

Hans skämtkväden och supvisor, hans conter, oden, lärodikter, fabler och epigram kan man lugnt lägga åsido. Det är ungdomssynder nästan alltihop, alster av en grön och dådlysten skribents begär att tävla med i alla modesnobberier. Den föregivne Anakreon, Horatius och Catullus var lyrikerernas mästare när Goethe låg i vaggan, och unge Lessing med sitt studentikosa övermod attrapperade förvillande ledigt i rask och taksäker versifikation den fashionabla posen av yster svirare, skalkaktig erotik, spirituellt liv. Han lyckades ibland förträffligt, så långt man kan lyckas i det oäkta.

Vad, oäkta? Varken Lessing eller hans tid skulle ha begripit innebörden av en sådan insinuation. *Kleinigkeiten* betitlade han sin första versbok, men inte för att genren behövde urskuldast: den gällde som litterärt respektabel. Den idkades ju av frejdade skalder som domkapitelssekreteraren Gleim i Halberstadt, juristen Uz i Ansbach, regementspastor Götz och — den givet främste — legationssekreteraren von Hagedorn i Hamburg. Poetens uppgift var att väcka nöjsamma förnimmelser, och de gamle hade lämnat i arv en outslitlig repertoar av angenäma situationer och vällustiga känslor, vilken på sin höjd kunde fullständigast med pipan och punschbålen. Slutsatser om rimmarens vandell eller moraliska principer var det otillständigt att dra: enbart för den illusoriska

effektens skull måste han utge sitt långods och sina små infall för egna upplevelser. Det var Lessings begrepp om lyrik.

På ett annat fält alltså har man att söka den förmodade diktaren och då naturligtvis på teatern. Ty här är fråga om den tyska dramatikers lysande grundläggare, auktor till revolutionerande skådespel, av vilka hela tre alltjämt håller sig i rampljuset.

När kyrkoherde Lessing skickade den äldste och bästbegåvade av sina många söner till Leipzig för att läsa till präst så gjorde han det han skulle komma att mycket snart ångra. Inget annat lärdomssäte i det heliga romerska riket var så enkom inrättat för att hetsa fram utbrottet av Gottholds farliga anlag. Leipzigs ökända mondäna tendenser smittade ynglingen från det strängfromma, tarvliga hemmet i Kamenz och den klosterligt avstängda internatskolan i Meissen. Till bokmal var han född men också med åtrå att röra sig i världen säker, ledig, segrande. Fördenskull fann han som inskriven teologie studerande ingenting angelägnare än att ta kurser i dans, fäktning och ridning. Syndigt fåfängliga förlostelser, svärande mot hans stånd och villkor, tyckte självklart vederbörande, men han visste att utlägga saken helt anorlunda för en ängslig moder, och man tror honom. Denna hängivelse åt världsliga idrotter betydde en heroisk föresats att sätta pli på en otränad kropp och hyfsa den klumpige och opolerade pluggaren till gentleman. Gotthold hade brådmyndig tagit sin uppfostran i egen kraftig hand.

De ridderliga exercitierna utgjorde emellertid ett övergående moment i hans utbildningsplan och lät knappast befara något men för framtiden. Till huvudämne valde den övermaga teologen ett fack som från Kamenz' horisont kunde närmast liknas vid den förlorade sonehs sista förnedringsstation. Han knöt sitt livsförbund med teatern.

Det kulturstolta Leipzig, bokmarknadsstaden, var den första och alltjämt den enda tyska härden för allvarliga dramatiska aspirationer. De emanerade från själva universitetet: professorn i logik och metafysik var rörelsens upphovsman, och de mera pigga och lättfärdiga studenterna hemföll naturligtvis åt komediskrivning. Professor Gottscheds glanslösa och pedantiska men vördnadsvärdt sega reformationskampanj, vilken gick ut på att grunda den tyska teatern som lydigt underordnad filial till den evigt mönstergilla franska, omvärldes av löje och försmädelse långt innan det hade uppstått någon som kunde peka ut en annan bana än den villoväg där han trampade fram så viktig och imperatorisk. Likvisst hade den besvärlige mannen stimulerat ambitioner genom att uppställa mål och principer för en konststart som tanklöst lämnats prigriven åt en allt tommare slentrian. Och hans förtjänst var det väl att den duktigaste av de skådespelartrupper som strök genom de tyska landen gjorde Leipzig till sitt högkvarter.

Detta sällskap, som dirigerades av en briljant begåvad, kraftfull och storskuren kvinna, fru Neuber eller »die Neuberin», drog magnetiskt unge Lessing. Han befann sig i ungefär samma situation som en berömd romanhjärte, vars skapare ännu inte var född. Det komediantfölje med vilket den väluppfostrade diktarynglingen Wilhelm Meister associerar sig bjuder säkert en typisk bild av de omständigheter och seder som rådde hos vandringshistrionerna i Lessings dagar såväl som i Goethes. Ja mer än så, det var rent av Neuberska truppen som ursprungligen föresvävade författaren. I »Wilhelm Meisters theatralische Sendung», den intill år 1909 mirakulöst förborgade första versionen av »Wilhelm Meisters Lehrjahre», uppträder som sällskapets ledare en ypperligt karakteriserad direktris, benämnd madame de Retti men tyd-

ligt kännetecknad som »die Neuberin», sådan den teatervur-
mige studenten Goethe kunde ha rekonstruerat henne efter
minnesgod Leipzigtradition.

Gotthold Lessing alltså höll sig inte för hög att umgås med
detta zigenarband. Genom översättning av franska pjäser för-
värvade han fri entré såväl till parterren som bakom scenen,
utan tvivel har han till njutning och båtнад fått liksom Wil-
helm Meister föra konstteoretiska diskussioner med den stora
direktrisen, och liksom Wilhelm Meister undfick han den be-
rusande lyckan att under fru Neubers nådiga hägn göra sin
debut som teaterförfattare.

Det blev succès. Komedin *Der junge Gelehrte*, en
adertonårings gesällprov, roade publiken och fick därtill be-
tyg på att röja intim mänskokänedom och skarpsinnig
observation. Detta låter otroligt, och det är heller inte sant.
Vad den minderårige dramatikern hade grundligt observerat
var den hävdvunna lustspelsmekaniken från Plautus, hans
favorit sedan skoltiden, till de tongivande moderna, Molière
och Holberg. Litteraturkunskap och teaterstudium, kvickhet
och spexhumör bildade tillräcklig kompetens att arbeta accep-
tabelt i denna ärevördiga genre, vars åldriga konventioner
endast mästarna hade förmått besegra medelst inblåsning av
en odödlig anda. Lessing framhårdade ett par tre år i det
underhållande hantverket men hann på den vägen aldrig upp
till sin första scentriumph, allra minst när han sökte svetsa ihop
karikatyren och farsintrigen med socialreformatorisk tendens,
som i *Die Juden*, eller med moderna livsåskådningspro-
blem, som i *Der Freygeist*. Hans »theatralische Send-
ung» dröjde ännu nedanom synranden.

Men under tiden hade den okuvlige ynglingen vållat sin fa-
milj nya svåra uppskakningar. Först överlöppte han till me-
dicinska fakulteten — en snarast skämtsam skenmanöver —

och kort därpå avvek han som en tjuv från Leipzig för att dyka upp i Berlin som en luggsliten arbetssökande litteratör. Inte mer universitet för mig! proklamerade nittonåringen. Han var färdig, han skulle nog reda sig, han hade ju åtminstone avlagt sin preliminära teaterexamen. Som närmaste orsak till hans rymning anges Neuberska truppens obestånd, upplösning och försvinnande, vilket skall ha lämnat den arme studenten med hans vänskapliga borgensförbindelser värnlös mot fordringsägarna. Men detta diskreta sätt att skifta bo-pålar måste ha legat för honom, ty det upprepades flera gånger i hans liv, och han säges ha brukat påstå: »Avskeds-tagande har Gottsched uppfunnit. Man ses alltid igen.»

Preussens huvudstad vill gärna räkna den förlupne sachsenen som sin, men anspråket är föga grundat. Friedrich II:s Berlin, där fransk vitterhet och vetenskap hade slagit sig ner som en kulturkoloni bland barbarer, ägde ingen stimulus för en begynnande skriftställare av tysk tunga. Ett par årtionden efteråt skulle Lessing i en filologisk avhandling om medeltidsfabler på sitt spjuversätt sticka in en liten gliring, som dessvärre har visat sig förspilld på litteraturhistorikerna och hans biografier: »Gud vet om de goda schwabiska kejsarna hade en smul mer förtjänst om den dåtida tyska poesin än den nuvarande kungen av Preussen om dessa dagars. Lika fullt vill jag inte svära på att det inte en gång kommer en smickrare som finner för gott att kalla den tyska litteraturens innevarande epok Friedrich den stores tidevarv!» Jo mycket riktigt, epokens skapare såg i syne den wilhelminiska erans devota professorer, till vilkas hovlakejvanor det hörde att leda fram Lessing till det geniala majestätet för postum presentation av dess — ack man förstår så väl! — obemärkte medarbetare i det nationella samlingsverket.

Berlin var för Lessing ingenting mer än den tillfälligt valda

lokal där han i frihet (och på lämpligt avstånd från hembygden) kunde börja sitt enligt tidens begrepp orimliga företag att utan mecenat eller ämbetsförsörjning ägna sig åt skriftställereri. Djupt nere i skuggan under den av kunglig huldhet belysta höjd där kammarherre de Voltaire och akademi-presidenten de Maupertuis tronade i Europas åsyn kunde tyska litteraturens förste klassiker träffa samman med en handfull unga intellektuella av mer eller mindre subaltern art, goda nog till medsträvande under hans hungriga utvecklingsår och till slipstenar för hans fenomenala diskussionsbegåvning. Hur Friedrichsandan över staden i längden passade honom har han efter sitt slutgiltiga avsked från denna halvfranska metropol bitande klart underrättat ärkeberlinaren Nicolai: »Säg ingenting till mig om er berliniska frihet att tänka och skriva. Den reducerar sig endast och allenast till friheten att torgföra så många sottiser mot religionen man vill. Och den friheten måste en rättskaffens man rätt nu skämmas att betjäna sig av. Men låt en gång någon försöka att i Berlin skriva om andra saker så fritt som Sonnenfels har skrivit i Wien; låt honom försöka säga den förnämna hovpöbeln sanningen som denne har gjort; låt någon uppträda i Berlin som ville höja sin röst för undersåtarnas rättigheter, mot utsugning och despotism... och ni skall snart erfara vilket land som intill denna dag är det mest förslavade i Europa.»

Lessings första och längsta Berlinperiod räckte endast till hösten 1755 och tudelades dessutom genom ett års akademisk sejour i Wittenberg, där han i trots av sin stolta föresats nedlät sig att förvärva den billiga magistergraden. Intermezzot betydde inget väsentligt avbrott i hans verksamhet: han studerade i Berlin som i Wittenberg och producerade i Wittenberg som i Berlin.

Som Vossische Zeitungs bokanmälare och som flitig, kanske alltför snabb översättare beredde han sig nödtorftigt underlag för det arbete i vilket han satte in sin stora ambition. Det gällde teatern. Skriva komedier som uppfördes här och där var inte nog: denne förmätne pojke sjöd av hugstort begär att som en modern och högre Gottsched ange ny kurs för den tyska skådebanan. Snarare än rensas behövde den riktas. Varför behövde den hämta sina moder från Paris? Det vore skäl att se lite närmare på antiken, fransosernas föregivna mönster, hämta ingivelser från den brokigt livfulla engelska scenen och ta notis om italienarnas och spanjorernas nationella konst. Alla brukbara bidrag till teaterns teori och historia borde samlas ur främmande litteraturer till vägledning och eggelse. På ett sådant omfattande och löst program vågade den tjuogoettårige reformatorn bygga en periodisk publikation, som han utgav i kompani med en Leipzigkamrat och som han senare på egen hand fortsatte med en ny teater-tidskrift.

Den blivande Hamburgdramaturgen var ute och tränade! Ännu teoretiskt skolbunden, ännu belastad med övertagna dogmer. Men ur dessa famlande ivriga studier och experiment framväxte hans första fullbordade sorgespel, Miss Sara Sampson, en sensationell och följdiger uppenbarelse.

Den »borgerliga» tragedi som härmed infördes i det fursteridna och feodala Tyskland betydde en väl så djärv politiskt-litterär nyorientering som den bolsjevikiska expressivismen halvtannat sekel senare. I stället för dynastiska tvister, kungliga olyckor, tronkrävares och statschefers genljudande dåd i Latium eller Hellas eller Asien — den tragiska musans sanktionerade rayon, medan borgerskapet och pöbeln utlämnades åt komedins mustiga gyckel — i stället för dessa pomp-

fulla likbegängelser bjöds man att bevittna några framt moderna privatpersoners kärleks- och familjetrassel, upprett medelst gift och dolk precis som i de allerhögsta kretsarna.

Intimiteten i denna nyupptäckta tragik tog publiken för bröstet — *hic tua res agitur* — och gråten skvalade hejdlöst inför miss Sara. Jag tänker att Lessing bör hyllas som grundläggare av den tyska sentimentalitetens glansperiod. Gubben Bodmer, litteraturpatriarken i Zürich, träffade nog rätt när han tjugofem år senare slog ihop Sara med Werther och Stella som brottsliga upprivningsmedel. Och likväl var Lessing ännu mindre känslsam än Goethe. Denna hans enda spekulation i tårar och nervkriser betecknar bara en flyktig fas i hans studiekurs, en anhaltsstation på vägen till den verkliga Lessingteatern.

Ty nu var han stadd i en stormande utvecklingsprocess. Efter Miss Sara Sampson 1755 fick han endast fyra pjäser färdiga — de fyra där äntligen mästaren visar sig — men dramatiskt experimenterande löper rolöst genom hela hans levnad. Laboratoriearbete kan det snarast kallas, detta girigt vittspridda samlande av stoff och motiv till provning av kombinationer, ifyllning med idéer, inpressning i nya former. När Lessings dramatiska stärbhus inventerades uppdök massor av rikt lovande planer och en del fragmentariska utarbetningar så suggestiva att man vill jämföra sig över de oberäkneliga förlusterna. Något av skulden faller på författarens intellektuella hets, men resten må tillskrivas en självkritikers lovliga mordiska grymhet.

Hans förkomna *Doktor Faust* har man i alla fall ringa skäl att begråta. Den skulle ha varit pinsamt illa under den orimliga måttstock vi hade nödgats anlägga. Nu kvarstår denna vålnad av ett verk som äreminne över Lessings banbrytargeni. Vilken annan än han skulle mitt i 1750-talet, en

dels ortodoxt djävulstroende, dels matt upplyst epok, ha drömt om att lyfta en gammal burlesk och svavligt moraliserande trolldomssägen till karaktärs- och idédramats nivå! Historien om doktor Faust höll sig ju alltjämt som oförbränneligt repertoarstycke till de illitteratas förtjusning och uppbyggelse, och Lessings vänner undrade leende hur han tänkte bära sig åt med en så ökänd och förnedrad figur. Tordes han verkligen låta den behålla sitt löjliga namn? Hela parterren skulle givet brista i skratt om den hörde från scenen en exklamation som »o Faustus, Faustus!» Hos en senare generation var det bara förnamnet som väckte anstöt: Goethe döpte om doktorn till Heinrich, ty tänk om Gretchen hade ropat »Johann! Johann!» Det skulle ha låtit som om hon kallade på kusken.

Först fyra år efter det tidigaste omnämmandet av vågstycket offentliggjorde Lessing ett par scener som bihang till en litteraturartikel; sedan kom ingenting mer till synes. Vad effekten beträffar förslog det med ett fåtal skarpslipade Faustrepliker och det oerhörda påståendet att det gamla spelet om Faust »har en mängd scener som bara ett shakespearekt geni kunnat uttänka». Jo det kunde man kalla nyheter: Shakespeare ett geni och det osmakliga trollerispektaklet en sak att ta på litterärt allvar! Hånskratt upphävdes i de förstockades läger, men en signal var blåst vars eko inte förklingade förrän den vart besvarad.

Ämnet hängde efter Lessing i årtionden och kanske livet ut. Hur långt han kom i sitt intermittenta sysslande med det är okänt, och endast sena referat av ett par invigda bekanta ger en mager föreställning om dramats förlopp. Sällsamt nog var det anlagt som drömspel: inför den slumrande Faust skulle djävlarerna tumla om med ett himlasänt fantom i hans skepelse. Lessing romantiker och mysteriediktare!

Detta hans ofullgångna försök att spränga sin egen naturs skrankor förblir den största syrprisen i hans på äventyrliga vändningar så rika karriär. Men det betydelsefullaste och det för all framtid avgörande draget är detta att Lessing frälste doktorn från helvetet. Omätligt forskningsbegär var hans Fausts enda excess (i hans bröst bodde inte två själar) och alltså den enda punkt där satan kunde sätta in sitt anfall, men inför denna heliga lidelse måste mörksens makter lurade och flata ge tappt. En trosbekännelse för Lessing att leva och dö på.

Faustidén låg i den tyska luften sedan 1759, men Lessing fick ruva den i fred ända tills ett släkte av nya titaner hade vuxit ur barnskorna. Då begynte det litterära skvallret glunka om Faustar som lite varstans var i görningen, och särskilt gick ett oroande rykte om den fräcke spolingen Wolfgang Goethe. När äntligen den Faust som skulle förintä alla föregående och efterkommande började stiga fram i dagens ljus blev det suckan och beskärmelse bland Lessings överlevande trogna, och de klagade inbördes: »Vad säger ni om den oförskämda Faust? Ack om Lessing hade gjort sin färdig?»

Det nyssnämnda året publicerade Lessing enaktaren *Philotas*, det på sitt vis intressantaste av hans teaterverk. Den har fallit i skymundan bakom de tre stora klassiska styckena, ty den saknade förutsättningar att bilda skola, alltför säreget präglad som den är av djupsinnig, svävande, ogripbar ironi. Ja ironisk tragedi kan den benämnas; rubriken smakar av tjugonde seklet, och det gör den lilla pjäsen också.

Kungen av Preussen hade startat ett av sina berömda preventivkrig, det som skulle komma att räcka i sju år. Dess lbegynnelse upplevde Lessing i Leipzig, dit förmodligen Berlinleda drivit honom tillbaka. Krig var då ännu en dynastisk

och militär angelägenhet, som inte vidkom civila undersåtar utom i deras egenskap av objekt för utpressning, härjning och misshandling; själiskt deltagande i operationerna krävdes ej. Denna välsignelserika dispens tillät sachsaren Lessing att i sin gamla universitetsstad otvunget och livligt umgås med preussiska officerare, nominellt fiender, och sluta sitt livs näst varmaste vänskap med Potsdampoeten major Ewald von Kleist, som med ynglingsglöd svärmade om höga bragder och blodig död för Friedrich.

Under dessa förhållanden stämde Lessing till grubbel över krigets problem och hjälteskapets psykologi. Så föddes Philotas. De åtta stramt sammanhållna scenerna, skenbart fyllda av situationsspänning, kvarlämnar intrycket av en diskussion förd under eller ovanom rollernas repliker. Protagonisten uppvisar i sinnelag, ord och handling militärheroismens alla glänsande rekvisita, men ett milt och vemodigt löje spelar fattalt kring hans karska figur. Denne mönsterhjärte är nämligen en halv vuxen pojke, uppblåst av puerila bragddrömmar, som på sin första krigardags morgon i sin lycksaliga oförsiktighet blir tillfångatagen och före kvällen lyktar sin bana med ett av omständigheterna opåkallat men filosofiskt och fosterländskt utspekulerat självmord. Ingen i omgivningen tar den lille prinsen på allvar som den karl och soldat han håller sig för, idel farbroderlig huldhet strålar mot det lovande stormodiga barnet. Han dör med pomp och sentenser, komiskt viktig och lite rörande i sin högfärdiga överspändhet. Offerdådet är ett välberäknat schackdrag mot fiendekungen, som har sin tronföljare fången hos Philotas' fader och nu i stället för den gemytliga utväxling av prinsarna han omedelbart velat anordna ser sig tvingad att utlösa sin älskade son på hårda villkor.

Denne humane kung Aridäus, hjärtligt led vid det långa

kriget, resonerar på älskvärdaste sätt pacifistiskt och människovänligt med den morske prinsen och försöker värva honom till fredsmäklare. Komma och bjuda en hjälte något så platt! Philotas avböjer höviskt: »Jag vet ingenting mer än att du och min fader är invecklade i krig, och rätten — rätten, tror jag, är på min faders sida. Det tror jag, konung, och vill nu en gång tro det — om du än ovedersägligt kunde bevisa mig motsatsen. Jag är son och soldat och har ingen annan insikt än min faders och min fältherres.» Varpå Aridäus komplimenterar: »Prins, det röjer ett stort förstånd att så förneka sitt förstånd. Likväl gör det mig ont att jag alltså inte skall kunna rättfärdiga mig inför dig. Olycksaliga krig!» Och när han slutligen står beundrande och rasande vid det dyrbara lilla liket slungar han ut ett bitskt och trotsigt nödscri: »Skaffa mig min son tillbaka! Och när jag har honom vill jag inte längre vara kung. Tror ni människor att man inte blir trött på sådant?»

I detta tvetydiga lilla problemdrama har uttolkarna lyckats uppspåra preussisk anda, och samma klärvoajanter skådar i Lessings nästa teaterstycke en bekännelse till Friedrichskulten.

För samtiden kunde det verkligen se ut som om Lessing hade givit sig den preussiska militarismen i våld. Berlin, där han hade försökt sig ånyo och öppnat ett brakande litteraturkritiskt fälttåg, lämnade han hemlighetsfullt som han hade för sed, men efter någon tid notificerades vänkretsen att den ohjälplige lösdrivaren satt välförsörjd i det nypreussiska Schlesiens huvudstad som sekreterare hos guvernören, general Tauentzien. Vilken förbluffande omsadling! Här mellan krigets kulisser fick den redan vittfrejdade skriftställaren i chefens namn formulera rapporter och rekvisitioner, syssla

med munderingar, proviant, fångutväxling, krigets hela prosaiska hushållsmaskineri.

Drygt fyra år, utöver fredsslutet, räckte detta sällsamma mellanspel, och under sex år var Lessing försvunnen från offentligheten. Då han återvände var han färdig för sin världshistoriska roll. I Breslau avslutade han sina hetsigt fruktsamma läroår med en samlings- och inkubationstid. Han hade aldrig haft och skulle aldrig mer få en så bekymmerslös tillvaro som där. Några timmars dagligt kontorsarbete, ordentligt avlönat, kvällsrekreationer vid officerarnas spelbord och så för resten och framom allt ett intensivt studerande, tänkande, klottrande. Sina krigiska erfarenheter förbrukade han i en komedi.

Och det blev *Minna von Barnhelm*, en av världens lyckligaste teaterpjäser. Den bedårade 1760-talspubliken, den beundrades som oupphunnen mönsterprestation av nästa sekels kritiker, och på auktorns tvåhundra födelsedag måste den ha överrumplat otaliga radiolyssnare med sin glänsande fräschör. Man kan nära nog sitta och fastna i inbillningen att man skymtar en modern författare som med utomordentlig intuition och historisk detaljkunskap har uppfunnit ett rococosceneri bakom vilket han själv tittar fram i halvmask.

Liksom med ett enda elastiskt sving hade Lessing lyft komedin ur de hävdvunna gängorna och uppsatt en ny standard. Nu var det inte längre fråga om att »gissla dårsaker» eller karikera de stånd och typer på vilka enligt gammal överenskommelse löjet ägde monopol; subretintriger, pajasupptåg, maskerader försmåddes. I den nya komedin fanns ingen chargerad figur, bara skarptecknade karaktärer som naturligt reagerade på varandra i allvar, patos, gemenhet, humor och munterhet. Seder och situationer löste sig sålunda från teaterkonventionens artificiella sfär; de lokaliserades och

preciserades: så kunde det faktiskt ha gått till på ett Berlin-hotell häromdagen. Och vidare: denna frigjorda komedi rymde ett högaktuellt innehåll av andlig art. Ett visst tidsläges stämningar och kriser, sedda ovanifrån av en djupsynt iakttagare, rycktes upp ur det oklara eller halvmedvetna till konstnärligt sammanfattande exposition. Inte nog med att en ny lustspelsmodell hade uppställts, giltig för århundraden: det realistiska dramat var grundlagt.

Lessings nästa dramatiska bragd kan inte undgå att blekna en smula vid jämförelsen, hur betydelserik den än var. När Emilia Galotti fullbordades hade han bakom sig en ny lärokurs i praktisk dramaturgi, helt annorlunda givande än abc-studiet hos »die Neuberin». På tryggheten i Breslau följde halvtannat Berlinår av misslyckat trevande efter någon värdig och kongenial anställning, ur vilket han plötsligt frälstes genom ett förföriskt anbud från Hamburg. I denna rika handels- och sjöfartsmetropol, ett litet London i förhållande till det kvava inlandets småborgarnästen, hade några oförvägna entusiaster bildat ett konsortium för upprättande av en stående teater, och »nationalteater» skulle den till råga på djärvheten kallas. När organisationsplanen var färdig tillfogades som krön ett nyuppfunnet kuriöst ämbete, och till detta värvades Lessing. Han blev företagets engagerade och högtbetalde recensent med säte i styrelsen.

Nationalteaterns saga, kort som en midsommarnatt, ända i största snöplighet men förevigas av det oförgängliga monument som heter Hamburgische Dramaturgie. Naturligtvis hade man hoppats att i Sara Sampsons och Minna von Barnhelms upphovsman vinna en flitig furnissör av succèspjäser, men därav blev ingenting. Lessing hann inte mer än kritisera sönder konkurrenterna, döda som levande, och först när han hade hamnat på sin irrande banas slutstation, som biblioteka-

rie i Wolfenbüttel, var han beredd att ånyo slunga fram ett bevis på sin produktiva överlägsenhet.

Litteraturvetenskapen fortfar att mödosamt ingående dryfta Emilia Galottis problem och betänkliga lösning, ting som längesedan upphörde att intressera någon. Lessing hade i yngre dagar försett sig på Livius' anekdot om den dygdige dottermördaren Virginius, ämnet förföljde honom envetnare än Faust och fan, och medan konceptionen under de många årens lopp omvandlades till en modern hovhistoria, vars miljö och förutsättningar tycks hämtade direkt från rococons Dresden eller Braunschweig, förblev den primitiva mordkatastrofen dramats kläm. Det var tydligen en tvångsföreställning, och sådana undandrar sig den estetiska analysen. Men styckets idépatos ligger inte, som Lessing med avsikt föregav, på familjemoralens område; det strömmar under den ostensibla handlingen utsagt, bara halvkvävt antytt: se här i ett exempel hur den oinskränkta härskarmakten demoraliserar sin innehavare, om än så nobelt anlagd, och nyckfullt sår elände omkring sig! Som Goethe enligt Eckermann kort och slarvigt uttryckte det: »In der Emilia Galotti hatte er seine Piken auf die Fürsten». Detta verk av en furstlig bibliotekarie uppfördes omisstänksamt som galaföreställning på hertiginnans av Braunschweig födelsedag, den 13 mars 1772.

Dagen efter utgöt en litterär vän i brev till författaren sin vackert lågande hänryckning, stegrad ända till refrängen »O Shakespeare-Lessing!» Han blev inte ensam om denna förfelade sammanställning, den gick ofta igen, ty man hittade ingen annan liknelse. Numera leder stycket snarare ens tankar till Ibsen.

Tekniskt är Emilia Galotti en bländande och — såvitt mänskomjligt — fläckfri teaterpjäs. Den smäckra och solida konstruktionen, saklig som våra funktionalistiska palats,

psykologins underjordiska motivgångar, glimtvis belysta, de pregnant och likväl naturliga replikernas dunkelt bebådelsefulla dubbelmeningar, ödesatmosfären som omärkligt smyger in i första scenen och sakta tättnar till katastrof — här har vi med ens fullmogen en dramatisk form som långt, långt efter Lessing skulle nå herravälde i Europa och som ännu i vårt vilda sekel bevarar okvald sin förnäma konstnärliga effekt.

Komedin och tragedin hade Lessing nu single-handed omskapat, och det fogade sig så lyckligt att han slapp konkurrera med sig själv. När han efter årtal av lärda mödor och fejder vann ro att utföra ett av sina gamla projekt uppstod en skapelse bortom kategorierna, den unika *Nathan der Weise*. Han gav den också en svävande artbeteckning: »dramatisk dikt».

Här uppträdde han inte med en ny formtyp, snarare med en ny formfrihet. Den drivne scenbyggaren släppte sig lös till en lekande och festlig utflykt i sin andes blåa rymd. Hela den dramatiska apparaten med intriger, förälskelse, missförstånd, olyckstillbud intresserar på samma sätt som ett vackert luftspel bland lätta, skimrande sommarmoln; man erfar ingen spänning, var situation och dialogavsats njutes för sin egen skull. Det finns ingen tyngd, inget patos, ingen högtidlighet i detta utmanande religiösa tendensstycke.

Nathan är Lessings enda fullförda versdrama, men själva versen slingrar fram i muntert vårdslös dagdrivargång, helt obekymrad om klangeffekter och poetisk helgstass. Denna lata, familjärt pratsamma skenvers rättfärdigar sig här som det lyckligaste stilmedium: Lessing förklarade själv att »den skulle vara mycket sämre om den vore mycket bättre». I varje fall åstadkom den vitträckande verkningar: den fördrev alexandrinen från teatern och fastslog blankversen som den tyska dramatiska diktningens metrum. Ett ypperligt

takt- och stavelseschema låg nu redo att fyllas av Goethes vibrerande själmelodier och Schillers stolta paradmusik.

Med detta stordåd var Lessings teatraliska mission tilländalupen.

*

Hittills har jag dröjt vid den glänsande utsidan av Lessings dramatiska aktivitet. Låt oss titta in ett ögonblick i hans verkstad. Han öppnar själv dörren med en seigneurialt artig gest och pekar utan förlägenhet på det med böcker och anteckningshäften belastade skrivbordet: »Jag måste ha hela min beläsenhet så närvarande, jag måste vid varje steg så ordentligt genomgå alla iakttagelser jag någonsin har gjort om seder och passioner att ingen i världen kan vara mindre skickad än jag till en arbetare som skall underhålla teatern med nyheter»... Kan det vara en diktare som talar? Omöjligt; snarare en fäsör eller något värre. Det där om beläsenheten förefaller ju hopplöst komprometterande. Också har Lessing fått utstå chikaner för sin fruktbara lektyr. På 1890-talet började en hr Albrecht offentliggöra en till tio (10) band beräknad avslöjning under den rättframma titeln »Lessings Plagate»; visserligen stoppades nidingsverket genom författarens hädangång.

Men det lönar sig dåligt att belacka Lessing. I en av dessa storstilade självdeklarationer som då och då springer fram ur hans text har han med betvingande myndighet och hög-buren modesti klargjort sin ställning. Han undanber sig på skarpt allvar den äran att anses för diktare. Han vet vad det kommer an på: »Jag känner inte inom mig det källsprång som genom egen kraft strävar upp i dagen... Jag skulle vara så fattig, så oinspirerad, så svagsynt om jag inte i någon mån hade lärt att hovsamt låna främmande skatter, värma mig vid främmande eld och stärka mitt öga med konstens syn-

glas.» Världslitteraturen, det speglade livet, är sålunda hans stoffsfär och hans eggelse till produktion. Men detta fält är ju kritikerns jaktmark och inte poetens. Har han lyckats i några av sina »dramatiska försök» så är det, bedyrar han, endast och allenast kritikerns förtjänst. »Kritiken påstås förkväva geniet — och jag har smickrat mig med att vinna av den vad som kommer geniet ganska nära.»

I ungdom och oförstånd hade Lessing sorglöst kvädit: »Ich trinke Wein und bin ein Dichter». Nu i fullmognadens dagar, efter Minna von Barnhelm, Laokoon och Hamburgische Dramaturgie, visste han djupt och tryggt vilket andligt släkte han tillhörde. Han var dess förste representant inom tyska litteraturen, och såg han sig om efter fränder fick han vända sig till Bayle, Voltaire och Diderot.

Kritiken som journalistiskt dagsverke eller som essäkonst har ingenting att tacka Lessing för. Det skalkaktiga humöret förslog inte att lyfta nybörjarens små recensioner över den lite kryddade notisens nivå, och ej heller sedermera, när han hade tagit sitt rike i besittning, lät han sig någonsin ertappas med att måla ett porträtt, ställa fram en bok, en teaterpjäs i dess egen belysning eller intuitivt utfylla halvkvädna visor. Han läste recensionsexemplaren som korrekturavdrag: för att finna fel. De arma skribenterna fick sina krior tillbaka med blodigt röda bockar i kanten och därtill som oftast ett *consilium a beundi*. Och denne magisterbödel med det grymma löjet hade en magisk kraft i sin färla: den blixtrade och den dräpte som ett brinnande svärd.

Det faller sig svårt att uppskatta Lessings gärning som parnassens utkastare; sedd på nära håll misshagar den en medlidsam själ genom kitslighet, översitteri och avsiktlig blindhet för låt vara blygsamma förtjänster. De liv som spilldes vid denna intellektuella offerfest skulle i alla händelser ha

blivit kortvariga. Men Lessing behövde utan tvivel någon våldsamt gymnastik för att utlösa sin rasande otålighet över det tyska skivrarväsendets tröga och fumliga lunk bland kulturens eftertrupper, han som bar på den dårdristiga idén om en kommande nationallitteratur likvärdig med Englands och Frankrikes!

Trots all skräck och förvirring hans tidigare härjningar vållade är de dock att betrakta som manöverexercis i jämförelse med hans sista och avgörande estetiska fälttåg, *Hamburgische Dramaturgie*.

Detta var en publikation som skulle utkomma två gånger i veckan men snart började förete en oregelbundenhet som motsvarade »nationalteaterns» tillstånd och Lessings naturell. Man måste beundra det hamburgska konsortiet, som trodde sig ha förvärvat en makalös reklamskylt och snällt fortsatte att avlöna en uppsyningsman som från första stund offentligt rackade ner repertoaren. Säkert bidrog den lessingska tidskriften inte så lite till företagets fall.

Nu stod Lessing uppenbar som den store europeiske kritikern, överblickande hela kulturfältet, ordnande, omvärderande, utdömande och vägvisande. Hans kvickhet lade bort sina ystra krigsdanser och anpassade sig som sobrare, mer frätande *espri* till hans auktoritativa ställning. Livfull, rolig och vig i överraskande vändningar förblev han, ty sådan var han skapad, men aldrig har han skrivit något så direkt allvarsamt som dramaturgin.

Att analysera ihjäl inhemska klåparverk ett för ett var den lättaste och minst viktiga av hans funktioner. Huvudstriden stod om ideal, principer, förebilder: de suveränt härskande franska från *le grand siècle* skulle uppvisas i all sin skevhet, sitt armod och sin löjlighet. Corneille och Voltaire korades till strykpojkar både som tragöder och som dramats

teoretiker. Det passade inte Lessings syfte, ej heller hans kritiska konstitution, att uppsöka dessa stormän på deras egen mark och hövligt förklara att deras alster, hur bra de än gjorde sig där, ingenting hade att skaffa på tyska teatern. Han måste bemöta dem som oförsynta inkräktare, avslöja deras falska pretentioner, bestraffa deras missgärningar och slutligen sparka dem över gränsen. Befrielsedådet lyckades. Lessing grundlade den »pseudoklassiska» tragedins långa vanrykte.

En mästerkupp utförde han med Aristoteles, det heliga orakel från vilket de franska tyrannerna föregav sig ha hämtat sina regler och förbud. Inte nog med att han till full evidens klargjorde hur obefogat de åberopade sig på denna auktoritet: han drog den över på sin sida och lät den tala lessingska. Vilka uppenbarelser kan man inte tolka fram ur en sådan mossbelupen och halvt utplånad inskrift som Aristoteles' poetik? Än i dag bedrives denna antikvariska sport med fåvitskt allvar. Men Lessing gjorde det yppersta bruk av sin nyskapade eller, som han trodde, upptäckte Aristoteles. Han körde fram honom som murbräcka mot den vall av förnumstiga konvenanser som i hans namn ingränsade skådebaran. Och mer än så: den förkristlige filosofiprofessorn, som i sin peripatetiska vetgirighet bland annat hade formulerat iakttagelser från sommarteatrarna på Balkanhalvön, befanns ha siande genomskådat dramats eviga väsen. För det skapande geniet gives — Lessing betonar det ofta — inga lagbud, men det verkar nödvändigt i djupt samförstånd med kosmos och Aristoteles.

Det var dock inte från antiken Lessing vann sina dramaturgiska begrepp eller rättare aningar och utsikter. De stammade från Shakespearediktens mikrokosm. Friedrich Gun-

dolf har, egentligen mera slående än träffande, kallat Lessing denna nya kontinents Columbus.

Den otuktade vildmark där bara en och annan förveten spejare hade på avstånd frapperats av enstaka vyer som tveksamt beprisades blev på Lessings maktord ett gudomligt ordnat universum. Den rusige barbaren Shakespeare med sina omedvetna ryck av inspiration stod fram som innehavare av det högsta konstförstånd och äkta broder till Hellas' kanoniserade teaterskalder. Lessing har aldrig som Goethe diktat en dityramb till mästaren — det låg inte för hans röst — och inte ens avhandlat någon av hans pjäser; han har ordat sällan och kort om sin idol, men det han sade var kraftigt nog att starta den engelske folkförlostarens världserövring.

Hamburgische Dramaturgie, som under veckornas lopp svälde till en bok av digert omfång, har aldrig tilldragit sig den popularitet och beundran som står likt en disig gloria kring den smärtare, tillgängligare och betydligt mindre haltfulla *Laokoon*. Denna skrift, med orätt ansedd som Lessings estetiska höjdpresentation, var det tidigast publicerade alstret av samlaråren i Breslau. Här har man det förbluffande skådespelet av en strängvetenskaplig, med långa lärda noter pansrad avhandling glidande i snabb rytmisk dans. Rörelsens grace och spänstighet tjusar, den dramatiska energin rycker en med, men de i främsta ledet uppträdande tankarna tål inte vid att stå stilla och låta sig skärskådas. Det är inte lessingska tankar.

I *Laokoon* laborerade Lessing med sin samtids villoläror och tvivelaktiga idéer i »vetenskapen om det sköna». Han skänkte dem bengalisk belysning och charm och en ödesdiger livskraft; stundom vände han dem verkligen till bestående gagn. Självklart bekrigade han sina läromästare; denna dramatiska ande måste alltid skaffa sig motspelare att skifta

repliker med. Men denna enda gång i sin polemiska tillvaro ter sig inte Lessing som den utan fråga överlägsne. Han må träffa aldrig så rätt i sina angrepp, rätten att angripa tillkommer inte honom.

Men hur festligt har han inte dekorerat scenen! I mitten lyser Laokoongruppens vita marmor, på sockeln ligger Æneis, Ilias och Sofokles' Filoktetes, och i det ögonblick ridån går upp står Lessing framför konstverket i elegant fäktarställning mittemot — Winckelmann. En genialt uttänkt spelöppning, som man ovillkorligt applåderar innan man hunnit tänka sig om. Lessing tycks vinna matchen, men än sedan? Sina föreställningar om Laokoon, antikens bildande konst och konstens lagar hade han lånat från Winckelmann. Själv var han av naturen utestängd från denna sfär. För Lessing existerade inte den synliga världen och inte tonernas heller. Hans sinnen hade, så vitt man vet, ingen påtaglig defekt, men de var obesjälade. All hans själ koncentrerade sig i intellektet, och det var den som gjorde kritikern till en trollmäktig ordets konstnär.

Lessing insåg emellertid inte sina goda orsaker att hålla tyst om skulptur och måleri. Ganska lite hade han skådat i den vägen — Laokoon till exempel kände han endast genom Winckelmanns beskrivning och en fri konturteckning i något planschverk — men vad betydde det när han hade läst allting i ämnet från Plinius och Pausanias till den just utkomna »Geschichte der Kunst des Alterthums»? Konsten sorterade för Lessing under filologin, och i det elementet var han hemmastadd som fisken i vattnet. Även Winckelmann hade utgått från litteraturen, men vilken omätlig differens! Han var den från födseln utkorade, den geniusdrivne, som på otroliga vägar bröt sig fram till det mål han var bestämd att erövra. Storheten i hans vision består om än alla hans teser och fakta

skulle ramla. Det monokroma och högtidliga konstideal han uppställde genomlystes hos honom av en skaparlidelsens eld; ute i marknaden spreds det som stela gipskopior. Lessing, makalös övertalare som han är, har — allt under sina små högaktningfulla skärmytslingar med mästaren — lurat på allmänheten dessa dussinreproduktioner, vilka än i dag, dammiga och näslösa, skräpar i de konstfrämmande lagrens estetik.

Den litteraturteoretiska halvan av Laokoonboken, vars uppgift enligt undertiteln bestod i att utforska »gränserna mellan måleri och poesi», rymmer några stilistiska varningar och påbud som fastän de stöder sig på Homeros bevarar sin väsentliga giltighet för alla tider. Språket är det förmenat att direkt framställa synliga ting, och den som tror sig åstadkomma bilder för ögat genom beskrivning, uppräknig, ordmosaik misslyckas jämmerligt med sitt fuskverk. Dikten kan »måla» endast genom suggestion, men otaliga fina knep står den till buds för att framtrolla syneffekter. Vad det kommer an på är att ge inbillningen impuls och riktning: medelst ett utvalt adjektiv, en karakteristisk detalj eller än mer raffinerat på emotionella omvägar. Det som visas i tillblivelse, i rörelse eller i sina psykiska verkningar förkroppsligar sig ovillkorligt för fantasin. Hur blev Helena världens skönaste kvinna? Hennes diktare aktade sig för att lämna förteckning på hennes lekamliga behag, men han lät henne en dag promenera förbi en grupp av Trojas kommunalpampar, och i ögonblicket insåg dessa gamla herrar det långa krigets berättigande.

Om Lessing bara hade anat hur hans idéer kunde fördjupas och vidgas till att omfatta all konst! Winckelmannismen, hos honom så oäkta, skulle han då ha räddat sig från. Men

hans lektion i diktningens psykologiska stillagar förblir Lao-koons ovanskliga bidrag till konstläran.

Initiativ, reformer, upptäckter, fejder och epokgörande verk i större mängd och omfång än man skulle tro ett mänskoliv i stånd att rymma hade den fyrtiättårige Lessing på sitt konto när han flyttade från Hamburg till Wolfenbüttel och dess furstliga bibliotek. Chefsplatsen vid denna vittberömda institution, vilken en gång hade innehafts av själva Leibniz, var en bekväm och hedersam reträtt för den boksyntaxmannen i riket. Utsikten att liksom med ägarhänder få rota i inkunabler och rara handskrifter förtjuste honom, och det såg väl ut som om den stridbare vagabonden hade vunnit sitt slutliga och värdiga otium. Detta var dock långt ifrån Lessings mening; han fattade från början sitt nya ämbete som en provisorisk tillflykt, och fastän han aldrig slapp loss ur fällan stod han ständigt på språng. Och från det lilla sömniga Wolfenbüttel utgick den värsta skräll som har skakat andarna i Tyskland mellan Luther och Napoleon.

Lessing lämnade Hamburg med en bomb under rocken. Det var ett gammalt manuskript i vilket den månglärde och vördade gymnasieprofessorn Reimarus, nyligen avliden, hade nedlagt sina strängt lönnliga religionskätterier och som Lessing hade avtiggt hans likasinnade barn. Denna familjeklenod visste han bruk för.

Visserligen fick den vila i dunklet ännu några år. Bibliotekarien utvecklade en rivande id som forskare och upptäckare bland sina ymniga skatter, han överraskade ständigt det lärda skrået med nya belysningar, hypoteser och konjekturer i alla möjliga fack. Den första avhandling han offentliggjorde rörde sig om ett fynd i kyrko- och dogmhistorien, och åtskilliga följande hörde till samma område. De upplysta litteraterna åsåg med undran och olust Lessings onödiga utsvävningar i

denna dunkelmännens region. Facklan han bar ditin spred inte det sunda deistförnuftets dagsljus över vidskepelser och förvillelser, den kastade fantastiska irrande skimmer och osade rent av ibland ortodoxt. Man blev inte klok på honom, det enda vissa man skönjde var ett obegripligt förakt för de moderna frisinnade teologernas bemödanden att rationalisera trosysterierna.

Efter att sålunda ha dokumenterat sig som durkdriven »Gottesgelehrter» slungade Lessing äntligen sin bomb. Han gjorde det med oskyldig uppsyn: valda kapitel ur Reimarus' lunta smugglades in anonymt i den skriftserie *Zur Geschichte und Litteratur* i vilken han brukade meddela sina biblioteksfynd. Och hans kommentarier till denna välrustade och verkligt farliga attack mot kristendomen lämnade värdefulla anvisningar om hur såväl teologin som religionen skulle kunna reda sig ur klämman. Men hans tvetydiga hjälpsamhet — mot teologerna — försmåddes naturligt nog, och hans innerliga välvilja — för religionen — uppfattades av ingen.

I själva verket stod den torre och hätske bibelkritikern Reimarus mycket fjärran från sin målsman. Han tjänstgjorde bara som tillfälligt medel att åsamka Lessing det krig han önskade sig. Och detta utbröt mycket snart. Hela det grova teologiska artilleriet dundrade oavlåtligt ett par år framåt mot helgerånaren, men ingen kula träffade. Mästerskytten i Wolfenbüttel, fullkomligt oskadd, siktade leende på en och annan av fienderna med sin apolliniska båge, sköt och dödade ofelbart. Aldrig hade han varit så i sitt esse som under denna sin yttersta och sublimaste strid. Han uppförde en än i dag överväldigande rolig komedi med överstepräster, fariséer och skriftlärda. Den slutade lite tvärt; långt innan de andra hade tröttnat blev de frommas åkallan av »den

världsliga armen» bönhörd: hertigen av Braunschweig förbjöd sin bibliotekarie att fortsätta sitt skandalösa skriveri. Den oövervinnelige vände sig snabbt till sin »gamla predikstol», teatern, och förevigade sin rabiataste förföljare, Hauptpastor Goeze i Hamburg, som patriarken av Jerusalem i Nathan der Weise.

Det var inte för att muntra upp sitt bokmallsliv i Wolfenbüttel som Lessing satte rabaldret i gång. Han är nämligen en av de sällsynta som har tagit religionsproblemet på intellektuellt allvar. Han står på höjd med Pascal och Kierkegaard, dessa den heliga andens riddare av ljus och blixtrande skepnad. Sören kände också igen honom som en broder och hyllade honom på sitt utsökta maner med djupt förstående kamratskap. Lessing har aldrig blivit så lessingskt behandlad som av Johannes Climacus i »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift».

Kritikern som hade brutit vida framtidsbanor genom den litterära djungeln fann sin högsta och intressantaste gärning i att röja upp den teologiska. Fastän han redan i tonåren hade avstått från teologin som yrke förblev den så att säga hans hobby tills den slutligen avslöjade sig som livsuppgift. Han stod alldeles fri och fördomslös inför sitt kritiska arbetes objekt, utan agg som utan pietet.

Med hjälp av kyrkofäderna, filologisk träning och historisk intuition undanryckte han kristendomen den auktoritet vilken framför allt lutheranerna dyrkade som dess enda källa: bibeln. Han återförde evangelierna till deras begynnelseroll av sena och sekundära bidrag till den ursprungliga tradition på vilken den gamla kyrkan byggdes. Liksom kristendomen var till före Nya Testamentet propagerades den i århundraden utan hänvisning till denna speciella litteraturprodukt.

Läran fann Lessing fullständigt innehållen i kyrkans trosbekännelser från de fyra första seklerna.

Detta gällde kristendomen som dogmsystem, d. v. s. den av apostlarna stiftade religion vars gud är Kristus. Den avsöndrades av Lessing från Jesu egen religion, sådan den tydligt och skönt stiger fram ur de evangeliska biografierna. Som livsideal och stimulus till hjärtats rening erkände han den legendomspunna traditionens Jesusbild utan att göra den till föremål för något slags kult. Omöjligheten av direkt religiös meddelelse kände Lessing före Kierkegaard. Religionen var för honom en strängt subjektiv affär, som »den Enkelte» hade att uppgöra på egen risk utan ringaste auktoritetsstöd av vare sig mänskliga myndigheter eller gudomlig uppenbarelse. Sin egen själsdisposition inklädde han i den svärmiska drömmen om ett andligt millennium som skulle avlösa kristendomens period och som han med ett gammalt mystikerord benämnde »det eviga evangeliet» eller »den tredje tidsåldern» (Ibsens »tredje rike»!). Men detta var ingen förkunnelse utan liksom hans hypoteser om själavandringen och de fem sinnenas kommande tillökning intellektuella fantasier, visserligen varma av en hjärtats eld som först mot levnadsslutet gjorde sig förnimbar hos kritikern Lessing.

Denne man bar stångpiska och rococohabit! Nog stod den föraktade »upplysningen» högt över vår era, den trots alla ljusreklamer skummaste i historien, men här måste man undra: kan något så gott komma från Nasaret? Man kunde, som Mark Twain skulle ha sagt, planera en förträfflig Lessingbiografi genom att utelämma Moses Mendelssohn och Friedrich Nicolai. Men Lessings äktenskap finge på inget villkor förbigås; det karakteriserar honom lika troget som hans stil.

Man träffar inget spår till autentiskt vittnesbörd om nå-

gon annan kärleksförbindelse i hans liv, så bakslugt har han lurat vetenskapen, och ändå var han i sitt fyrtiåttonde år när han vigdes vid den likaledes mogna änkefru Eva König från Hamburg. Jag förmodar att de efter denna tilldragelse begynte dua varandra, men därpå gives inget dokumentariskt belägg. Deras bekantskap daterade sig från nationalteater-tiden, och efter Lessings flyttning till Wolfenbüttel uppehölls den genom korrespondens och några korta sammanträffanden. Under dessa sex förberedelseår var fru König strängt och bekymmersamt upptagen av den vidlyftiga affärsverksamhet hon fått i arv efter maken, hon måste övervaka sina fabriker i Wien och sin grosshandel i Hamburg. Man förstår således att hon föga liknade de porslinsfigurer som har skapat våra föreställningar om en rococodam. I stället liknade hon frappant Lessing. Deras brevväxling tar sig inte ut som en bas- och sopranduett mellan två älskande som småningom närmar sig varandra; den gör intryck av ett frimodigt och jämnspelt men aldrig närgånget kamratumgänge mellan två starka individualiteter, av naturen stämnda i samma ton.

Efter bröllopet hör man dem inte mera, men besökande i Wolfenbüttel hänrycktes av Lessings underbara hustru och värmestrålande hem. Ett år och några månader räckte härligheten. Eva födde en son som levde tjugofyra timmar och följde snart efter honom. Lessing bevarade sin stil: ingen jämmer, ingen saknadslyrik, bara lakoniska biljetter yppade, under masken av kallsvettig galghumor, hans hejdlösa förtvivlan. Teologstriden hade börjat, och han fullföljde den nu med ännu vildare kampglädje.

Tre år senare gav han upp andan, och det enkla gudfruktiga folket i trakten trodde att djävulen i egen person hade hämtat hans faustiska själ.

Goethestadier

1932

Wen du nicht verlässest, Genius ...
Wanderers Sturmlied.

Stora män föds inte, de kreerar sig själva eller utkoras. I bägge fallen måste de ha förberett sin roll genom sensationella bragder, verk eller idéer, men mer eller mindre plötsligt stiger de framom prestationerna och samlar publikens blickar på sin pittoreska person. Strax börjar en rök av legender, förtal och apoteos virvla upp kring gestalten och förtätar sig småningom till en nimbus, mörk eller strålände. Nu står den store mannen färdig sådan mänskligheten begär honom, en ögonlust, en festförevändning, ett kultobjekt som inte besvärar med krav. Synnerligt många av dessa billiga glädjeämnen håller sig inte från sekel till sekel, men de som består gör samma tjänst som den kanoniska operarepertoaren, vars outslitliga lilla cykel ideligen snurrar runt på scenen och alltmera sällan utvidgas med ett nytt nummer.

Adertonhundralets första årtionden ökade listan på övermänskor med så lysande tillskott att hela tidssträckan från då till nu måste te sig som jämmerlig lågkonjunktur. Det fanns rent av en kort period då tre utomordentligt praktfulla fantasifigurer på en gång sysselsatte världen som livslevande aktualitet; vilken lyckträff synes ännu mirakulösare när man

besinnar att mellan dessa samtida heroer härskade ett generationsförhållande som mellan far och son och sonson. Och inte bara kronologiskt: hemliga släktkänslor förband de av historiens hasardspel sammanbragta individerna till en familjegrupp.

Vilken eggande underhållning sådana väsen än bereder under sin lekamliga tillvaro förnimmes denna dock i längden tryckande, och visserligen alstrar deras frånfälle en ögonblicklig solförmörkelsestämning, men efter begravningsseremonierna vilar samtiden ut från den psykiska strapatsen och lämnar sin fullbordade skapelse åt framtida lyckliga arvingar till obemängd njutning och profit.

De två yngsta i den sällsamma konstellation här är tal om ägde en talang att bluffa och förbluffa som gjorde deras rykte långt större gagn än den reella begåvning de manifesterade. Tur följde dem också till det sista. Napoleon hade inte kunnat uppfinna en effektfullare slutakt för sitt sago-drama än den hans ängsliga besegrare satte ihop, och den utlevade unge Byron lyckades i elvte timmen rycka upp sig till en nobel gest som spred hjältesken över hans i världens inbillning ovanskliga Lucifersskönhet.

Kvar stod slutligen den gamle ensam, den gamle Goethe, som med så innerligt och bekymrat deltagande, så generös hyllning hade bevittnat sina medtävlares bländande ilkarriär. Ett grant och stormigt och snabbt förbrusande liv hade han själv i sin hetaste ungdom utbett sig: raska på, postiljon Kronos, kör mig med rassel och brak till Orcus' port, så det hörs att en furste kommer. Detta övermodiga hojtande tycktes ha misshagat gudarna; deras förmenta älskling fick böta med en mer än rimligt utdragen livslängd, som därtill i trots av små skandaler och små nederlag rullade fram för beskådarna i oförstörbart lugn och världslig välmåga.

Wertherdiktaren skulle aldrig få erfara en upprepning av sin tidiga dundersuccès, och blev han äntligen förklarad furste så var det ingalunda hans enligt allmänna meningens pensionsmässiga geni som priskröntes utan hans imposanta varaktighet, hans majestätiskt fulländade åldringsapparition. Man enades ovillkorligt om att fixera honom i en antikt monumental pose, och denna marmorgubbe är det som alltjämt förevisas under namnet Olympiern.

Den verkliga Goethe fann det måhända bekvämt att leva i skuggan bakom sitt skrymmande beläte. Smickrad blev han i alla händelser inte av detta vördsamma försök att ta livet av honom, vilket han tvärtom vedergällde med mångfaldiga små knottriga och beska rimspråk, som förfärande rättfram uttryckte den ömsesidiga situationen.

Ich bin euch sämtlichen zur Last,
Einigen auch sogar verhasst;
Das hat aber gar nichts zu sagen:
Denn mir behagt's in alten Tagen,
So wie es mir in jungen behagte,
Dass ich nach Alt und Jung nicht fragte.

Ohövligare festföremål har aldrig mängden besvärat sig för, men valet var nu en gång avgjort, och om diktarexcellensen ibland bröt sig ut ur sin roll på grobianmaner fick inte det störa programmet. Såväl fiender som dyrkare hade intresse av att föreställa sig den upphöjde fal för reverenser som andra gudar.

Men det kom en högtidsdag då Goethe fredligt visade sig för allmänheten i den värdiga ståt och ro som anstod hans offentliga uppgift. Klädd i vit atlas och juvelkedjor, med lagerkvistar om pannan, bestrålad av kandelabrar och omgiven av åtta man hedersvakt höll han mottagning för vem

som ville komma, och det var ansefliga skaror som under några timmar defilerade genom det exklusiva residenset vid Frauenplan. Man kunde stirra honom i ansiktet utan bävan, ty de sköna och outhärdliga ögon som Heine hade hållit för Weimars enda sevärdhet öppnades ej mer.

På eftermiddagen vigde storhertigdömets högste kyrkliche ämbetsman, generalsuperintendenten Röhr, i det furstliga mausoleets kapell sin meddignitärs stoft åt förgängelsen men hans själ åt ett ovisst öde. Parentatorn stramade nämligen i slutorden upp sig till ett kristligt allvar som inte förfelade att sprida kuslig stämning i församlingen. Efter bokstaven var det ingenting värre än allmängiltiga fromma griftetankar som yttrades; men då talaren betonade att den hädangångne hade haft sin del av mänskonaturens lyten och skröpligheter lyckades han sakta antyda att denna del var dryg, och till sist, när han påminde om det kritiska läge vari vederbörande just nu vändades, där han stod inför den heliges och rättfärdiges domstol, instämd att avlägga räkenskap för sina många pund, hördes i det yrkesmässiga åkallandet av nåd och förbarmande en fin skiftning av misströstan om processens utgång.

Mullrade inte en röst ur sarkofagen?

Gar nichts Neues sagt ihr mir!

Unvollkommen war ich ohne Zweifel.

Was ihr an mir tadelt, dumme Teufel,

Ich weiss es besser als ihr!

Så lugubra och anstötliga scener — denna lit de parade och denna likpredikan — förtjänade knappast att hugfästas ifall de inte rymde en tänkvärd representativ betydelse. Folkmasorna som festligt upprymda trängdes till förevisningen av en stor mans förstenade skepnad kommer nu igen efter hundra

är mera välklädda och städade för att fira ett namn. Och officianten som under gudliga bilder och talesätt anbefalldes denne stores moraliska habitus åt medmänskornas dygdiga indignation frambar därmed en värdesättning som längesedan hade börjat slå igenom och av vilken några bleka spår kan återfinnas ännu i detta sekel.

Den tyska ungdom som hade vuxit upp under Napoleonsvälde och befrielsekrig, i romantikens och den nyfödda nationalismens känslösfär, kort sagt ungdomen i Schillerkrage, kunde självklart inte uthärda Goetheregementet, en klippa mot vilken moderna idéer och friska ambitioner bröt sig i skum. Denne överårige litteraturmonark nöjde sig nämligen inte med rollen av bekransad idol: han strävade vidare som hade han ett rykte att erövra, och hade man någon tid hämtat tröst ur symtom på åderförkalkning i hans auktorskap satte han plötsligt ett nytt rekord att förtvivla över. Hur länge skulle man behöva tåla att en gengångare från det med blod och eld förgjorda tidevarvet hinsides revolutionen spökade bland dem som i naturens ordning hade övertagit rätten att leva?

Så kom det sig att sista decenniet av Goethes jordiska tillvaro utsattes för en upprorsrörelse som gjorde större ravager än littera urhistorien brukar låtsas om. Agitationen inleddes av unge pastor Pustkuchen med nidromanen »Wilhelm Meisters Wanderjahre», vars första del utgavs kort före det legitima verket. Som en intellektuell välgärning, ett befriardåd blev den hälsad inom det litterära skrået; publiken köpte den begärligt och inhämtade på roande sätt en lättillgänglig totalvy av den evinnerligt förbryllande Goethe. Nu vaknade frimodigheten på många håll och kanter. De tidsenliga skribenterna fullföljde med eldig iver Pustkuchens mission, propagerade hans åskådning och utarbetade den till en

trosartikel som skulle bli den givna grundvalen för all Goethe-dryftning. Över hopen reste sig som de hätskaste och skickligaste två betydande kvickhuvuden, Ludwig Börne och Wolfgang Menzel, av vilka den förre ännu kvarlever som en mindre klassiker, medan bara någon enstaka specialist bläddrar i den senares storvulet anlagda kulturpanorama Die deutsche Literatur av 1828 och häpnar över den Goethebild som står infogad i detta reputerliga sammanhang.

I vilket skick utgick den gamle mästaren ur de många händernas målmedvetna fingrande? Hans officiella rang förblev oantastad; hans parnassiska överhöghet var ett både öppendagligt och mystiskt faktum, som inte längre kunde åtkommas med resonemang. Men de drag i denna härskarfysonomi som först frapperade nytvagna ögon, antikristlighet, ofosterländskhet, immoralism, lät sig styrkas med otaliga belägg ur hans skrifter och skvallerkrönikan. Nu kunde ju till äventyrs dessa vedervärdiga tendenser ha smyckat Goethe med en diabolisk härlighet lik den man hade tillerkänt Napoleon och Byron, men den risken var förebyggd. Røjde inte vid flyktigaste överblick den långa räckan av hans alster, denna skimrande provkarta på genrer, former, motiv och idéer, där ingen personlig linje spårades, att den härrörde från en individ utan medelpunkt, utan hållning, utan karaktär? Geni var Goethe alltså inte, bara en vidunderlig talang, i stånd att utstyra allt vad han rörde vid — och det var mestadels orener eller triviala stoff — med en förförisk ordkonst och därtill begåvad med säkert väderkorn för den allmänna smakens växlingar. Om inte denna kombination till fullo förklarade hans triumfer kunde man med Börne åberopa en irrationell faktor: den exempellösa tur som hade gjort det möjligt för en virtuos och modepoet att »i sexti år efterapa geniets handstil utan att bli upptäckt».

Som hans diktning, så hans liv. Obesvärad av idealtörst, okänslig för det översinnliga, oberörd av släktets nöd hade han i vackert väder och med en konnässörs njutningskonst passerat genom sina säsonger, tills han slutligen i liknelse av en epikureisk gud anteciperade odödlighetens privilegier.

I den stundande påskveckan, då Weimar och världen skall hölja med skönaste kransar den kista i Fürstengruft över vilken Weimars biskop lyste så tvetydig välsignelse, borde mitt under sekularjublet en liten betraktelsekvart anslås åt minnet av den smädarhord som följde Goethe till graven. Han har själv uttryckligt önskat att få detta sällskap efter sig genom tiderna, och det med djupt fog.

Den föreslagna uppbyggelsen finge inte lämna ringaste rum åt ädel fasa över ett gånget släktleds gemenhet eller spelöje över dess förnaglade fattningsförmåga. Nej, vi skulle rikta en skygg och sorgsen blick på dessa olyckliga Goethetolkare, medan vi tankfullt frågade vårt innersta efter garantin för att vi skulle ha bestått provet att vara olympierns samtida, och så avsluta andakten med ett skamset besinnande av det ofantliga företräde som automatiskt faller oss till i vår egenskap av eftervärld.

Men den insikt, rättvisa och storsinnet som hundra år i och för sig hinner utruva har i detta fall främjats av unikt gynnsamma villkor. När för snart ett halvsekel sedan den fattige och dystre enstöringen Walther von Goethes grandiosa testamente slog upp dörrarna till det i trollsömn försjunkna hus där han i desperat trohet hade suttit och vaktat sin farfars orubbade bo, igångsattes genast ett skattgrävande, vars metodiska beskäftighet ännu håller på med att skrapa bottnen. Goethes existens ligger nu så blottad och belyst att man kan spatsera omkring i den med samma illusion av intim närhet som griper kunniga och fromma pilgrimer vid

vandringen genom de rum som bevarar ett nästan kroppsvarmt avtryck av hans dagliga liv. Ja somliga ögonblick vill det tyckas att familjariteten överskrider det lovliga och att en kränkning vederfares Goethe så ofta turisten stannar inför sådana påminnelser om alla dödligas ynkedom som den nersuttna karmstol i vilken han utstod sin sista andnöd och medicinflaskan med vidhängande recept på bordet intill.

Detta uppståndelseverk, förberett av stackars Walthers hårdnackade pietet och fullföljt av en alltid välrekryterad forskarstab, sorterande under den officiella centralen i Weimar, det är — noga sett — egentliga anledningen till den heliga jubelvecka vars åtta dagar långa festprogram Goethe-Gesellschaft hade färdigt redan i november. Goethefilologin, den ej sällan begabbade, har god rätt att vid detta solenna tillfälle fira sina petiga och ljuva mödors triumf.

Samtidigt är stunden inne att för utomstående klart markera den nya standard som i senare tid har utvecklats för arbetet på Goethe. Den biografiska mikrologin och den litteraturvetenskapliga vivisektionen gäller inte mer som självändamål: de inbitnaste fackmän börjar märka att deras trängna och givande gärning har bedrivits i oanade maktens tjänst. Över den grundval av sorgfälligt hopplockade och ordnade fakta mytförstörarna lagt stiger nu nya, underbara mytkonstruktioner.

Den av filologerna ramponerade men i alla fall vanemässigt vördade olympierfiguren är fullständigt söndersmulad och ersättes av en gud för väldig att fattas i gestalt och namn. Han beträdde en gång mänskornas lilla värld i en skapnad något liknande deras, men denna inkarnation med därtill hörande öden, handlingar och verk var universum i sammandrag, ett kosmiskt förlopp grumligt återspeglat på vår trånga scen. Uppenbarelsens hölje, det historiska fenomenet Goethe,

har äntligen blivit genomskinligt. Ovanom den empiriska forskningen svävar fritt en metafysisk, vilken har tagit sig det bestickande namnet »Wesensschau». Tecknen tyder på att själva högkvarteret i Weimar, där dock så många iögonfallande småsaker distraherar från betraktandet av mästartarens tidlöshet, vill ställa sekularveckan under denna uppgående stjärnas hägn.

Ingenting finns att invända mot den återvagnade romantiska spekulationens Goethegnosis, ty hur skulle man bestrida skapelser av diktarklärvöjans eller ockulta tankeseanser! Detta upplösande av den dokumenterade individen i en Weltkraft, en Erdgeist uttrycker på fantastiskt vis vår djupnade förnimmelse av hans väsens ohanterliga omfång och rikhet.

Men för Goethe demiurgen har vi egentligen föga bruk. Vill man försöka nå kontakt måste han fattas antropomorfiskt. Ja han har själv utlämnat sin gåtas nyckelord i ett par verser där den rytmiska emfasen liksom med ed bestyrker vittnesbördet:

Denn ich bin ein Mensch gewesen,
Und das heisst ein Kämpfer sein.

Det fanns en period i Goetheforskningen då ivriga händer alltibland makade på den stiliserade representationsbilden för att skjuta fram en hetsigt levande och fäktande mänska. Då var det likväl bara den unge Goethe som ansågs tarva rehabilitering, och avslöjandet av denne vilde tjusare alstrade ovillkorligt frestelse att utnämna honom till den riktige Goethe, den gestalt man väsentligen hade att räkna med.

Sant är att hos denne underyngling manifesterade sig geniet så fullt och i så mångsträngad produktion som om ingenting skulle bli över för en morgondag. Han kunde sjunga

extatiska stormrytmer och älvdanslätt svävande melodier, men han kunde också forma figurer med levande anda och scener att sätta dem i. Hans dristiga tankar strömmade ut i bilder och tonfall av betvingande auktoritet, och rann gycklarlynnnet på honom, eller någon intellektuell ilska, hände det att hans drastiska humor lyfte sig till små mästerstycken i det subliment burleska. Dikturvånda hade han visst aldrig kännning av: han tycktes bara behöva skyndsamt skriva ner vad han hade undfått som i sömnen. Så smärtfritt föddes de skapelser som i all tid kommer att stråla urfriska »wie am ersten Tag»; om han däremellan komponerade poem och teaterpjäser i vilka den hemliga sufflören ägde ringa del, saker som någon jämnårig samtida hade ungefär kunnat göra, så sätter detta talangfulla sysslande med litterärt allmångods ingen fläck på hans genialitet utan intygar fastmer på sitt vis den ominösa brådska varmed unge Goethe syntes bestämd att genomlöpa sina hundra möjligheter.

Ut i marknaden kom ju under de ymniga åren i 1770-talets förra hälft endast en bråkdelen av hans diktning. Publiken fick njuta det saftiga krönikespelet om riddar Götz med järnhanden, tragedin *Clavigo*, en färsk sensationshistoria omsatt i god teater, och framför allt romanernas roman, *Die Leiden des jungen Werthers*. Vad som för övrigt fanns att tillgå, ett par dråpliga dialogiska litteratursatirer, några kringspridda versstycken, som ohört varslade om en sångare hors concours, lämnade knappast nämnvärda bidrag till debutantens berömmelse.

Men genom hans bekanta och bekantas bekanta bland sköndandar utsipprade spännande notiser från diktarverkstaden, där en mängd makalösa ting låg fullbordade eller var i görningen. Till de senare hörde ett humoristiskt epos i knittelvers, *Der ewige Jude*, otroligt djärvt i konception och stilton,

vidare ett Prometheusdrama, den skapande konstnärens hänsynslösa självdeklaration, och — det förnämsta — en av patos och fars, realism och trollyg övermåttan sällsamt blandad pjäs om den populära doktor Faust. Redan hösten 1774 kunde en litteratör, som hade haft lyckan att höra skalden läsa detta underverk, förklara det »nästan färdigt».

Och nästan färdig ansågs Goethe själv av somliga. Iakttagare på nära håll befarade att han förtärdes av sin egen eld. Andra, mera avlägsna och mindre intagna, fann det inte sannolikt att en så abnormt obalanserad mänska som denne celebre yngling faktiskt och notoriskt var kunde räcka länge: han måste få en osäll ändalykt eller stadga sig till någorlunda ordinär samhällsvarelse. Med bästa vilja mäktade ingen föreställa sig en framtid som svarade mot hans blixtrande intåg i offentligheten.

Den väntade krisen kom ju mycket riktigt, men på tvärs mot mänsklig uträkning. Tjugosex år gammal uppgav Goethe på en gång sitt ansvarsfria liv som hemmason, sin obemärkta advokatverksamhet och sin sensationella författarkarriär — för att inta sin orimliga plats vid den adertonårige hertig Karl Augusts rådsbord. Allmänt förutsågs att de bägge ystra pojkarna inom kort skulle stjälpas Sachsen-Weimar-Eisenach över ända, tills det småningom blev svärmotsägligt att Goethe skötte sig korrekt och nitiskt som minister. Titeln geheimeråd satt snart som gjuten på honom.

Vad litteraturhistorikerna kallar »den unge Goethe» var alltså slut. 1820- och 30-talens moralistiska kritiker skulle kungöra att han hade gått under genom ett syndafall och att den makliga respektsperson som släpade hans namn vidare i sin förtorkade själ bar straffet för ett svek mot alla heliga andar.

I verkligheten begynte nu den livskamp med vilken dikta-

ren i de nyss anförda verserna ur West-östlicher Divan en gång skulle legitimera sig vid paradiset's port. Kämpat hade väl aldrig den unge Goethe. Det »krig och uppror» som enligt Knebels diagnos beständigt rasade i honom och som slog ut i skrämmande bisarra åthävor var ett naturförlopp, var barnsjukdom, växtvärk. Han snurrade passivt med i sina krafter och lidelsers tumult. Men ett radikalt luftombyte och en sagolikt förändrad levnadsställning väckte ambitionen att överta ansvaret för dessa oroselement.

Ägde vi inga privata aktstycken från den skarpt avgränsade tioårsperiod som rymmer Goethes egentliga ministerkap skulle man ta för givet att den stormiga anden traktade efter ingenting annat än hygienisk bedövning i hårt prosaiskt arbete. Undan för undan lassade han på sig så många departement och förordnanden och extrauppdrag att Herder, den alltid gallige, med rätta kunde kalla honom huset Weimars faktotum. Finanser och militärväsen, gruvdrift och byggnadsverksamhet, vägar och vattendrag stod under hans vård och likaså — ej officiellt — hovets amatörteater, där pjäsleverans var den minst krävande av hans mångahanda funktioner.

Men hur ser denne överhopade »Geschäftsmann» och societetshjälte ut på insidan? Från inget annat skede av hans tillvaro har en sådan mängd själsbikter bevarats, dunkla dokument för det mesta visserligen, riktade till en adressat som antogs förstå knappt halvkväden visa. Det var också något outsägligt som försiggick, och att följa det vore som att höra gräset växa. Den hemliga utveckling man får skynta förefaller som en metamorfos på samma gång organisk och viljevaket styrd. Karaktären Goethe vill forma sig...

Genom denna långsamma, intensiva daningsprocess fortlöper det ungt svärmiska från slyngelären som drivkraft. Nu

får det inte längre rusa på måfå och jaga vind; för säkerhets skull har han deponerat sina lidelser i klump hos en synbar fantasigestalt, en fylgja, ur vars aktsamma händer han dagligen får dem tillbaka i förklarad form: som strävan till ädelskön mänsklighet. »Still» och »rein» blir lösenord, och mitt i ämbetsjaktet kan han uppleva långa stunder av ro »über allen Gipfeln». Den fagra hjälpillusionen gjorde sin tjänst. Om Goethe och fru von Stein längre fram hade kunnat mötas i ett förtroligt skymningsprat, så skulle det ha legat till hands för dem att säga varandra kontentan av den lilla epigrammatiska dikten Erinnerung:

Wir irrten uns an einander:
Es war eine schöne Zeit.

Ute i världen började man upphöra att räkna Goethe till de levande författarna. Han hade några månader före sin utnämning tagit avsked av publiken med kärleksdramat Stella, ett numera onjutbart opus, vilket i alla fall rörde upp skandal med sin bigamistiska upplösning. Men Weimarsocietén hade glädje av sin hovpoet, som så prompt förfärdigade spex och feerier till furstliga födelsedagar, och vidpass ett halvt dussin betrodda läsare fick del av intressanta manuskript.

Inte bara äckel för det besvärande, på plumpa och naiva missförstånd grundade rykte som förföljde Wertherdiktaren avhöll Goethe från att lämna sina saker till trycket. Han famlade på nya vägar, han var osäker som en väckt sömngångare. Lyriken som svallade genom hans inre liv kristalliserade sig väl i några oförgängliga verser — där sveks han aldrig av sin genius — men verk de longue haleine ville inte riktigt lyckas. De gigantiskt anlagda fragmen-

ten från Frankfurt kunde han inte reflektera på att fortsätta, de hörde det förgångna till. I stället hopade sig nya brottstycken, bland dem romanen Wilhelm Meisters theatra-
lische Sendung, och provisoriskt avslutade arbeten som Iphi-
genie och Egmont. Mycket överdrift låg inte i Wielands på-
stående: »Olyckan med Goethe är att han aldrig kan göra nå-
gonting färdigt».

Med en sak blev han dock färdig, och det var statstjän-
sten. De inre överläggningar som ledde därhän, så sekreta att
de inte ens anades av hans skyddsande, måste ha varit långa
och ytterst kvalfulla, eftersom han inte visste sig annan ut-
väg än en krasch. Geheimerådet rymde!

Det var Goethes djärvaste och sista ungdomsäventyr. Med
berätt mod och på dödligt allvar kastade sig den högtupp-
satte, vittberömde tillbaka i ett utgångsläge mer ovisst än
studentårens. Den Goethe som under falskt namn genomgick
sina metodiska kurser i antik och högrenässans, i sydlig na-
tur och livsglädje var den fräschaste, andäktigaste nybörjare.
Han skulle bevars lära till konstnär. Och han tyckte sig göra
framsteg i den riktningen då han utbildade talangen att mo-
dellera »klassisk» vers; men den brännande frågan om inte
ett annat uttrycksmedel än ordet låg bättre till för en så
stark visuell begåvning som hans pockade på avgörande.
Fördenskull knogade han med sin teckning som en fattig
akademielev, i kamratligaste samliv med en skock subalternas
målare, bland vilka han enligt förargade åsyna vittnen gjorde
intryck av ett lejon fört i band. Av detta rörande juvenila
tilltag hämtade Goethe ingen annan vinst än vissheten att
han egentligen var »zum Schriftsteller geboren».

Bland weimaranerna sjöd befogat missnöje: »Goethe målar
i Italien, medan Voigt och Schmidt bredvid sina egna sysslor
måste sköta hans och träla som lastdjur för hälften av den

lön han uppbär för ingenting»... Det skulle i längden ha sett skumt ut för flyktingen om inte hertigens vänskap och klokhet hade hållit reträtten öppen. Goethe kapitulerade men på rent av ärofulla villkor: efter nära två års självsvåldig ledighet kunde han intåga i Weimar med alla privilegier i behåll och frigjord från bestämda arbetsförpliktelser. De offentliga uppgifter han därefter antog låg inom sfären av hans egna specialintressen. Till sin död förblev han Weimars och Jenas kulturchef.

Den nya levnadsvändningen medförde också hans återinträde i litteraturen. Efter elva års paus började han, redan under exilen, utge en urvalssamling av sina skrifter, gammalt och nytt, som visserligen alldeles förfelade den lukrativa knalleffekt förläggaren Göschen hade påräknat men bjöd åtminstone finsmakare läckra syrpriser: Egmont, Iphigenie, Tasso och några Faustscener. Han var nu oförhindrad att öppet idka som »Hauptgeschäft» en verksamhet i vilken Voigt och Schmidt svårligen kunde ersätta honom.

På fantastiska omvägar hade Goethe alltså inemot fyrtiårsåldern hunnit fram till sin bestående livsposition. Tidpunkten var mindre lycklig, ty samtidigt begynte Europa gunga, med en fart som inte skulle sakta sig på ett fjärdedels århundrade. Under brakande omstörtningar, allmän panisk förvirring, örlogsgny och invasioner som ryckte honom fysiskt in på livet hade Goethe att framhärda i sin hart när hopplösa kulturmission, medan hans seismografiska diktarnerver dallrade och intellektet ångestfullt strävade att bemästra händelsernas kaos.

Man måste påminna sig omständigheterna, vilka för resten frappant liknar våra egna, ifall man vill undgå att känna svalt inför den Goethe som halsstarrigt höll på ett pseudoantikt evangelium, hemfört från ruinernas Rom. Det är just i

denna fas han har uppskattats av magistrar och påtvingats den studerande ungdomen. Men heroismen i hans hållning har knappast observerats.

Även den klassicistiske Goethe har efterlämnat beundransvärda och intagande verk. Vem kan motstå Hermann und Dorothea eller de romerska elegierna? Men vad som sätter liv i denna mönsternovell och dessa lyriskt-novellistiska erotiska är precis den pikanta brytningen mellan moderniteten i stoff och syn och den skälmska, graciöst burna pastischkostymen. För Goethe var emellertid stilövningen huvudsak: han trodde, så skalk han var, att imitation av Homeros och Propertius, av »de gamle», var tillräcklig konstnärsbragd. Sina estetiska teorier, som visserligen hans geni genomkorsade med blixtrar av intuition, utbildade han »själv vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare». I Rom hade han plockat upp schweizaren »Kunscht-Meyer», som förblev hans fatale famulus livet igenom, och lika lite främjande blev hans diskussionsvänskap med professor Schiller, vars kvarleva, den berömda brevväxlingen, trots all sin intellektuella elegans verkar som tungt vägande inlägg i gymnasistförbundet Concordias debatter.

Från denna i stort sett mörka period får man ur porträtt och skildringar bilden av en cynisk och butter Goethe med ett nytillkommet sensuellt drag i ansiktet och betydligt korpulent. Fru von Stein, som i gångna dagar hade dietetiskt närt honom med »das herrliche Gift der unbefriedigten Liebe», öknämnde nu ständigt Christianes husbonde »det tjocka geheimerådet».

Men både fetman och det andra missklädsamma försvann i samma mån som Goethe efter skakningar och förringar åter blev hemmastadd i sitt eget väsen. Fram på 1800-talet utformade sig småningom den idealsköna typ man ovillkor-

ligt förbinder med hans namn och som bibehöll sig in i döden. Också detta hör till den symbolik han tidigt varsnade i sina öden. Som riktigt ung hade han inte haft anseende för fägring — det talades bara om hans eldfulla och markerade fysionomi; från hans första Weimarskede spelar vittnesbörden över en skala som räcker från Apollon till en träaktig, igenknäppt överhetsperson. Men vid sexti, sjutti, åtti år och därutöver stod han fram i en skönhet så sublim och gripande som om hans ande hade funnit för gott att begagna denna förgängliga skapnad till sitt direktaste uttrycksmedel.

Olympisk harmoni, en grann omskrivning för åldersslöhet, slapp Goethe lyckligt undan. Hans ungefär alltgenomträngande visdom var innerst en klar och bitter vetskap om den mänskliga tillvarons erbarmlighet, hans levnadskonst gick ut på det fruktansvärt ansträngande balansprovet »att känna världen och icke förakta den».

Men ingenting pinade och upprörde honom i ålderdomen mer svårt än mänskornas förstockade tröghet att anamma och bruka det ljus han prometeiskt hade erövrat för dem. Skallet kring hans diktning och person kunde han ta som ett jämförelsevis lindrigt obehag; det var ju dock ett eko som gav tillkänna att han blev hörd. Men var i den virriga tiden fanns gehör för den överpolitiska radikalism varmed »furste-tjänaren» utarbetade en social frälsningslära? Först och sist: vem anade i skalden och grandseigneuren en naturforskare av profetmått, en pionjär som bröt sig igenom akademiska dogmer och metoder till ett universum öppet för hans kärleksfullt frågande blick? Allmänheten lade inte märke till hans rika naturvetenskapliga produktion, och de mera initierade, lekmän som fackmän, ansåg den för en diletterantvurm, vilken i lyckligaste fall kunde slumpvis råka på någon liten upptäckt eller brukbar hypotes. Där stod han ensam och höll tappert

stånd mot hela naturvetarskrået, en sammansvuren liga av motarbetare, som det tycktes honom. I tjugonde seklet är Goethe »naturskådaren», som han riktigt betecknade sig, omringad av beundrare, anhängare och vördnadsfulla uttolkare.

Men också blomningar och föryngringar bidrog att avlägsna risken av klassisk ro. Goethe var närmare sjutti än sexti när han skapade den fenomenala diktboken *West-östlicher Divan*. Det var en ny debut, och den borde ha kommit alla samtidens unga poeter att känna sig gråhåriga. Om den erotiska berusningen, övermodet och yran hade anstått en grönare skald, så röjde likväl denna intill självklarhet lyckade samangjutning av långväga exotism och närmsta verklighet en djupt förfaren mästars handlag och en vittbevandrad andes överlägsna spiritualitet. Lustgården *West-östlicher Divan* står som ett litet universum för sig i Goethes diktning, och den ensam skulle ha varit tillräcklig att säkra hans rang som lyriker.

Från vilket håll man än vill nalkas honom, vadhelst man vill söka, förblir det lyrikern Goethe som öppnar porten. Den som saknar versöra göra sig inte besvär. Orkesterverket *Faust*, som varken är drama eller filosofisk ordfläta, ger oss den musikaliska kvintessensen av ett stort liv. In i det sista levnadsåret följdes Goethe av sin genius från ungdomen, och än en gång skedde undret för honom som ville

Gar zu gern in deutscher Sprache
Paradieses-Worte stammeln.

Tysk frihet

1917

I Weimar skedde den 23 oktober 1813 en grov skandal. Österrikiske fälttygmästaren greve Colloredo, färsk från folkslaktningen vid Leipzig, kom för att inkvartera sig i Goethes hus, och värden gick våldgästen till mötes, med sin beryktade styva artighet, kan man ju tänka sig. Men krigsmannen såg plötsligt rött, blev arg som en tjur och överföll den vördnadsvärde civilisten med fula ord.

Goethe bar nämligen, som om ingenting hade hänt, sin kära hederslegion på rockuppslaget...

Skvallret skyndade att sprida historien, och nu blev det ett problem att avgöra vilket som var oerhördast: Goethes antinationella demonstration eller Colloredos fräckhet. Rahel hade skäl för sin upprörda förmodan: »Deutschlands Pöbel, wie wird er sich freuen!» Själv genomlevde hon med passionerad ömhet mästarens smälek, och fastän djupt patriotiskt engagerad i krigsfilantropi utbrast hon av hjärtat: »Der rohe Krieg! Und seine Gesellen!» Varnhagen, för tillfället officer, lät sig inte helt vinnas av hennes sköna glöd; villigt medgav han att österrikarn var en knöl, men Goethes obegripliga hållning vållade honom långt smärtsammare bekymmer. Karoline von Wolzogen ugglade dystert att den kränkta storheten skulle i skammens förbittring överge Weimar — och be-

grava sitt nederlag i någon skum vrå, menade hon väl. Fru von Humboldt slutligen, en patriot utan nåd, fann i förtvivlan utvägen att blankt dementera »die ärgerliche Geschichte».

Medelpunkten för detta tumult av medlidande, farhågor, tadel och skadeglädje bevarade, såvitt man kan se, den fullkomligaste ro. Det var inte första gången krigsförvildning trängde in i hans Tusculum, och annotationsalmanackan intygar att detta nyaste exemplar inte hindrade honom att njuta en lugn natt. Helt oskyldig och avsiktslös som han var föll det honom aldrig in att hans situation kunde fattas lika stort symbolisk som Luthers när han spikade sina teser eller förklarade att han inte kunde annat. Långt ifrån att önska chockera gjorde han godmodigt och likgiltigt vad den nationella konvenansen — detta splitter nymodiga påfund — uttryckligt fordrade av honom, men han ägde ingen instinkt som på förhand underrättade om dess krav.

Några dagar efter episoden — han bar då endast sin ryska orden — upptog han ämnet inför Wilhelm von Humboldt och menade att man kunde väl inte lägga av ett hederstecken som man fått av en kejsare, bara därför att denne hade förlorat ett slag.

En kejsare! Ett slag! Inte ens av den kallblodige Humboldt får man begära att han i sådana dagar skulle med åsidosättande av sin tjänsteplikt som diplomat finna mening i denna grandiosa attributlöshet. Han förstod inte annat än att gubben hade blivit slö. Goethes knappa, avbrutna och olustigt-ironiska maner att röra vid dagsfrågor inbjöd verkligen att tolka hans isolering från krigsrumlet som en knarrig gammal herres rädsla för drag.

I dag bör man vara färdig att här upptäcka en ny typ av heroism.

Den masspsykos i vilken Goethe höll huvudet klart var

till omfånget och graden en obetydlig affär mot vad vi har upplevat; i stället drog den med finare lockelser. En rebel-lisk rörelse, vaknad i enstaka bättre själar under trycket av ett obarmhärtigt framskridande våld, hade genom årtal av förtvivlade komplotter och vågstycken vuxit så stark att den äntligen kunde omringa de förskrämda regenterna och undfå sin legitimation. När då en suverän undertecknade tändande upprop »till mitt folk» var det folket som hade tryckt pennan i hans något skälvande hand. Nationalismen var ett vackert barn i vaggan.

Goethe trotsade all denna poetiska suggestion och för-smådde den tacksamma hövdingsroll man var beredd att unna honom. För att bevara tillräckligt avstånd från sådana absur-diteter slog han sig »mit ernstlichstem Studium» på det ki-nesiska riket.

En kejsare, ett slag... I själva verket såg Goethe histo-riska figurer och tilldragelser i deras grundritning, utan den tillfälliga färgläggning som för partiskt intresserade är allt. Frihetskrig och erövringskrig, uppror och upprors under-tryckande, alla statslivets konvulsioner var honom vedervär-diga naturkatastrofer, i vilka det var klokt att söka tak och skydda vad skyddas kunde. Av enskilda kämpar som dök upp ur den vältrande massan kunde han gripas — likgiltigt på vilken sida de visade sig. Madame Roland räknade han till de karaktärgestalter vilka gräsliga epoker lämnar efter sig som enda vinning, och i den rotlöse äventyraren Napoleons person igenkände han samtidens enda härskare av Guds nåde.

»Vi privatmänkor» brukade han säga med en komisk blyg-samhet som betydde krossande dom över alla kannstöpare och förstucket hån över de mäktigas historiemakeri. Men hans mer och mindre kinesiska studier hindrade honom inte att från sin vishets Lynkeustorn hålla god utkik över det som

försiggick, och fastän han oftast inskränkte sig till att beledsaga den stigande heten med muttrade sarkastiska glosor, där Mephistos galghumor spelade i lustiga språng mot en bakgrund av leda, kunde han en sällsynt gång ta bladet från munnen och uppenbara en överpolitisk insikt som skämmer ut profeterna av facket.

Så lät han i en öppen stund den unge Jenaprofessorn Luden locka fram ett helt statsmannaföredrag som kunde anstå en stor oppositionstalare i något parlament. »Ni talar om tyska folkets uppvaknande, om dess resning och anser att detta folk inte mer skall låta sig frånryckas vad det har tillkämpat sig och dyrt förvärvat med gods och blod, nämligen friheten. Men har folket verkligen vaknat? Vet det vad det vill och vad det förmår? Sömmen har varit för djup för att ens den starkaste ruskning skulle kunna återföra besinningen så fort. Och är då varje rörelse en resning? Reser sig den som blir våldsamt uppkörd? Vi talar inte om de tusentals ynglingarna och männen, vi talar om miljonerna»...

Med ett par raska och målande drag skisserade han det öde som denna plötsligt hoptrummade nation höll på att dra över sig. Man drev ut de revolutionära förtryckarna genom den ena porten med hjälp av barbariets än fruktansvärdare härskaror som gladeligen strömmade in genom den andra. I själva Weimar kurtiserades kosacker, baschkirer, magyarer, allehanda snuskiga vildar, som frälsande änglar. Det vill säga, man jublade över att göra kål på en Napoleon och gav sig aningslöst i händerna på Metternich och tsarismen. Och vad slutligen monarkernas folksmickrande proklamationer angick — Mephisto log mycket vetande.

Måste man inte tro att den som så siade i den rusiga december 1813 hade avlurat sibyllan några blad ur hennes bok?

Men Goethe lämnade inte sin nationellt troende åhörare

utan all tröst. Psykologisk och historisk rimlighet syntes honom fordra en betydande framtid för detta söndertrasade folk, »so achtbar im einzelnen und so miserabel im ganzen». Hela hans planfulla och mångfaldiga verksamhet syftade att bereda detta avlägsna rikets tillkommelse. Det föresvävade honom en nation genomsyrad av kultur från ovan till nedan — den politiska pessimismen rundade av sig med en blå estet-utopi.

Detta sitt riksgrundande värv kunde Goethe officiellt antyda i mycket beskedliga vändningar, som när han kallade sig »en sant fosterländskt sinnad och inhemsk litteratur främjande man», men de salta och mustiga rimstumpar i vilka han ohämmat utgöt sina hjärtemeningar och förargelser talar ett högre språk.

Ihr könnt mir immer ungescheut,
Wie Blüchern, Denkmal setzen . . .

Den ena befrielsekampanjen var väl minst den andra värd.

*

Varnhagen klagade under bråket om ordenshistorien att Goethe förnekade sina egna söner: ur den andliga rörelse han hade väckt steg ungdomens krigiska låga. Utan tvivel — så vårdslöst sprider vinden gnistorna från ett snilles eldhärd.

Men det nya nationella och politiska släktet återgäldade refuseringen och korade Schiller till sin klassiske patron. Där hade de en specialist på frihet, mänskorätt, fosterland och republikanska dygder, och eftersom de saknade personlig bekantskap med dessa goda ting smakade det fågel att bara höra dem uttalas med myndigt patos.

Schiller hade ju verkligen fört en frihetskamp, men alldeles för egen räkning. Han var ingalunda den Posa som skulle

stiga fram för sin Serenissimus och hålla föredrag om ny kurs eller den Tell som skulle röja honom ur vägen. Han valde klokt att rymma ur räckhåll för den patriarkaliske despot som härjade i hans lilla fosterland; så långt var han ännu ingen hjälte utan en misshandlad skolpojke. Först nu, frälst från färlan, kunde han börja utbilda den desperata och metodiska skriftställarheroism som ger typen Schiller en så karaktärsfullt högspänd hållning. Han blev idealens ceremonimästare och vakade principsträngt över den etikett som skilde dem från verkligheten. »Freiheit ist nur in dem Reich der Träume, Und das Schöne blüht nur im Gesang.» Hans fel var det inte att omstörtare hyllade honom som handlingens härold; men det är hans olycka att den lojale söndagsidealisten med långt större rätt kan tillgodose sitt frasbehov ur hans tappra sentenser.

När den ideella nation som trodde sig följa i Schillers spår hade smakat blod fick den världsliga lustar och ville bli stat. Man hade upplevat en del, man hade hjälpt till att göra världshistoria och därmed förvärvat en helt ny ömtålighet för det som de föregående släktleden hade burit med fatalistisk undergivenhet och som sammanfattades i termen »das deutsche Elend». Det kändes gränslöst försmädligt att ha störtat upp och räddat ett obefintligt fosterland. En trasmatta av små autokratier, kallad Tyska förbundet, var den realitet som motsvarade hägringen »Deutschland».

I tre årtionden fäktade de tyska landens intellektuella för att erövra politiken, dittills monopol för furstar och deras förtrogna. Studenter och professorer, journalister och diktare fann sig kallade till medborgardåd. Det gör knappast någon skillnad om de gick hårfagra i »gammaltysk» habit och svärnade för det medeltida kejsardöme romantiken hade möblerat så förtjusande, om de som nyktra historiker eftersträvade

en konstitutionell monarki efter engelsk modell eller om enligt senaste Parismodet agiterade för den sociala republiken. I sina anarkiska och vidunderliga formskiftningar är det en enda lång rörelse mot ett mål: Tyskland.

Och detta tidevarv av sammansvärjningar, attentat, martyrskap, hetsande sång och hejdlös kritik, av monarkisk förstockelse, statsinkquisition och polisterrorism går i kulturhistorien under det leende namnet Biedermeier! Ja verkligen, Michel i den toppiga nattmössan uppförde denna borgerliga komedi som med sin lätt genombrutna soliditet och oskuldsfulla stilrenhet står för oss lik »en barndomssöndags minne», under det hans objudna tribuner led munkavle, fängelse och landsflykt för att skaffa honom en europeiskt anständig tillvaro. Sömnen var, som den vise i Weimar hade sagt, för djup. De undre lagren, hantverkare och andra proletärer, begynte dunkelt förnimma det nya seklets välsignelse, social nöd — förut visste de inte av annat än individuell misär —, och fick sprittningar i nerverna så snart åskväder bröt ut i Paris. Då kunde de i plötslig panik tända på ett residenslott, jaga bort en hertig, plundra en fabrik eller rent av bygga barrikader på Berlins gator. Efteråt gnuggade de sig förfärade i ögonen, trodde sig offer för en mardröm och lade sig att slumra på andra örat.

En gång rycktes väl hela Biedermeier — fastän sömnyrt — med i virveln. Det var det unika och underfulla ögonblick 1848 då revolutionen upplevde sin högkonjunktur, då majestäten och högheterna med ödmjukt sänkta spiror lät det omöjliga ske att ett nationalparlament samlades för att i det suveräna folkets namn besluta över deras framtid. Professorerna och diktarna regerade faktiskt, nu blev det lojalt att vara revolutionär, och Michel fogar sig i all sorts styrelse.

Man kan nätt och jämnt tro att denna tyska folksaga har

hänt, och de som upplevde den trodde det knappast själva. Fru Uhland, som hade följt maken till Frankfurt, uttryckte det allmänna själsläget i trohjärtade ord: »Die neue Zeit will mir noch wie ein Traum erscheinen. Dass Männer aus dem Volke und nicht die alten Machthaber die Staatszügel führen, ist für uns lenksame Deutsche eine so neue Erscheinung!» Hon kunde drömt sig som kejsarinna om Uhlands motion att till riksöverhuvud skulle kunna väljas vilken tysk som helst hade gått igenom. Sådana tider var det.

Men makten gled lätt tillbaka i sin gamla fåra och friheten stannade där Schiller hade satt den. Frankfurtparlamentets fiasko ändade litteraternas äventyrsbana. Bortsett från några sista svåra krampryckningar kan man betrakta som avslutning den verkligt rörande scen i april 1849 då en liten glanslös professorsdeputation från nationalförsamlingen, Arndt, Dahlmann, Raumer, Simson, bjöd Friedrich Wilhelm IV tyska kejsarkronan och skymfligt avfärdades som obefogad. Det var Tyskland som ville i godo erövra Preussen och sparkades tillbaka.

I nytyska riket — Preussen som hade blodigt underkuvat Tyskland — blev det en kär undersåtlig plikt att prisa detta okynniga Hohenzollernstreck som förutseende vishet och rycka på axeln åt revolutionsårens redliga martyrer. Den poetiska rättvisan kräver att det en gång reses statyer åt dem i någon nederlagsallé.

*

Ricarda Huch i sin lysande och mäktiga bok »Luthers Glaube» (1916) utför en romantiskt sinnrik indelning av nationerna i politiska och geniala. Hennes spekulation, fantastisk som Böhmes eller Novalis', har utom skönhetsvärdet av en gnistrande tankelek betydelse som en högst representativ andes vitt-

nesmål i den stora processen Weimar—Potsdam, nu åter rest. Visserligen sätter hon, med stark betoning, Wittenberg i stället för Weimar, men den ena symbolen som den andra betecknar det kaotiska, skapande, geniala Tyskland, det som fordom ömt kallades Europas hjärta.

Politiska folk som det engelska är skickade till organisation, statsutveckling och imperium — Tysklands sändning, förkunnar vår diktarinna, var att ur sin formlösa, passiva, okultiverade massa föda fram gudomliga gestalter och oförgångliga tankar. Om denna nation skall politiseras kan det, eftersom naturliga anlag saknas, endast ske genom påskruvad preussisk systematik, eufemistiskt benämnd organisation. Men därmed är avfallet och förfallet givet, och Gud måste utvälja en annan nation, sannolikt ryssarna . . .

Så uppstår åter i militarismens och socialismens anspråksfulla rike, medan det ännu nästan skiner nyförgyllt som på sin första Sedandag, ihjälslagna ideal från småbrukets fattiga tider, då tyskarna som skalden i Schillers parabel tröstade sig med gudaumgänge över att ha kommit för sent vid jordens delning.

Censuren tycks ha insett att inga farligheter vidlåder denna metafysiska statslära. Den är i själva verket, som allt vad Ricarda, den klassiska romantikern, formar, ett rent och bedårande konstverk och hör uteslutande hemma i den idévärld där alla äkta tyska tankar rymligt bor bredvid varandra, obekymrade om hur sakerna knuffas på jorden.

Bålda rabulister i Wolkenkuckucksheim och harmlösa undersåtar i Krähwinkel eller Kuhschnappel var över lag de genier som med en guldålder av vildaste yppighet inledde den levande tyska litteraturen. Av sådan kombination bildas den lyxuösaste intelligensaristokrati. När i tidens fullbordan den här slapp lös tyglades den av ingen inhemsk kultur och

inga respektingivande realiteter. Den kunde pröva det oerhörda experimentet att irrlande i en skranklös rymd söka sina egna lagar utan att behöva justera dem efter några gällande normer.

För att ingen abnormitet skulle saknas vid denna guldålders anläggning var dess förste grundare en kritiker i största stil, av den typ som förutsätter en mångfaldig kultur och fordrar detta färdiga material för sin söndrande och ordnade kraft. Men den arme Lessing måste bruka sina fina, starka händer till storstädning i vittra och vetenskapliga skräpkamrar, han tvangs att föreviga obskuranter genom en fäktkonst som borde glänst i en match mellan pärer, och hans på ett nytt sätt spetsade fjäder, som så smidigt kunde följa tankens viga rörelser, yppade fåfängt för detta peruksekel hur smärt och elegant en tysk prosastil kan uppträda om den vill. En djup och sansad fritänkare, en sorgfällig konstnär, en skriftställare av ras med hetsig puls och kallt huvud öppnade banan för ett släkte av himmelsstormare.

Rasande individualism präglade en räckta underbara figurer, som försöksutkast till en nyartad mänsklighet. Herder och Jean Paul, Friedrich Schlegel och Novalis, Rahel och Bettina... Fichte, Schelling, Hegel, de varandra bannlysande filosofipåvarna, gömmer under professorsmaskering den intimaste släktskap med fribytaroriginalen: deras familjenamn är Faust.

Det ser ut som om några årtionden hade varit bestämda att uttömma alla möjligheter i tankens läggspel och med inbillningen erövra »was der ganzen Menschheit zugeteilt ist». Denna universalsträvan var inte mycket ägnad att förtäta sig till form. Det kunde ske lyckträffsvis i en Novalishymn eller ett Hoffmannscapriccio, men konstnärer hela dagen blev endast Schiller, Hölderlin och Kleist.

Goethe, mästaren för alla Faustar och själv, sedd i sin levnads hela episka bredd, den minst faustiske av dem alla, ömsom konstnär och diletterant, skald och forskare, världsman och mystiker, liksom i instinktivt hygienisk arbetsväxling, Goethe ensam levde i förtroligt samband med verkligheten omkring. Men det var inte ett litet hertigdöme utan naturen, och de skönt kretsande evolutionerna i detta rike stärkte hans avsmak för de godtyckliga och tumultuariska rörelser med vilka folkhopar eller stater söker vältra sig i ett nytt läge, mestadels lika obekvämt som det gamla.

Man bör förstå och nästan tillge att slika snillekonstellationer strålande högt över ett nattligt land kunde göra intryck av hjärtlös prakt på dem därnere som vaknade för tidigt och trånade att se den tyska dagen gå upp.

Gervinus' tjockhudade och bistra »Geschichte der deutschen Dichtung» hör till revolutionsperiodens mest tragiska dokument. Bort med all den poetiska lyxen, må den ligga och multna i Weimars furstegravkällare! Spänn Pegasus för arbetskärran, i vitterhetsfacket har vi ingenting mer att uträtta, den politiska eran har brutit in. Så lydde den korta meningen i fem packade band. Denne lidelsefulle politikprofessor kom för sent som botpredikare, ty litteraturen var redan inne på det nya spåret och löpte mot en brakande katastrof. Som spåman däremot förhastade han sig: han måste själv uppleva de två filiströsa reaktionsdecennier som bildade jordmån för Bismarcks rike, och alla estetiska lik han hade jordfäst började småningom titta.

Ja, i det preussisk-tyska militär- och industririket blev dikt och tanke åter så frittsvävande, djärva och självsvåldiga som i Goethes ungdom och i romantikens. Dessa kosmopolitiska lösdrivare var lika oskyldiga till statens imperialistiska ut-

veckling och konflikter som till dess uppkomst och inrättning. För litteraterna var riket och samhället en given olägenhet som endast angick ens lägre, borgerliga person och förtjänade allsköns åtlöje men ingen praktisk uppmärksamhet. Någon gång hände väl att en straffande röst höjdes mot denna förnäma ansvarslöshet, av en liberal riksdagsman som förtvivlad ropade på intelligensens understöd för sitt svaga parti eller en litteraturforskare som hade råkat närmare betrakta den bortglömda historien från adertonhundralets förra hälft; genljud väckte den aldrig.

»Heute wacht der deutsche Michel u f f !» hörde jag en juli-kväll 1914 en förnumstig man yttra bland den stumt skräckslagna hop som bevittnade hur storhertiglga regeringens proklamation om krigstillstånd slogs upp vid porten till en liten badisk medeltidsstad.

Så föll efter hundra år svaret på Goethes retoriska fråga till Luden.

Om talaren spådde alldeles rätt lämnar jag därhän, men visst är att i den natten skedde ett under med det intellektuella Tyskland. En skribent i tidskriften März har belagt det med ett lyckat namn: »andarnas immobilisering». Ljusets riddarvakt klädde sin själ i dygråbrunt, hämtade sina idéer ur tidningsledarna och sin inspiration från stora högkvarteret. Detta var inte politik, det var sviter av en nervskakning. Gervinus vände sig än en gång i graven.

Litteraturhistorien behöver inte ägna mer än en halv sida åt denna episod, som varade så kort och bara betydde ett ögonblicks stockning i strömmen. »Die geistige Einheit giebt uns die Censur», trallade Heine. Men till och med bakom detta martialiskt bevakade galler har vi redan länge skymtat kvicknade andar som rör sig i en frihet vilken tycks hota att ut-

veckla sig till samhällsvådlig. Om inte Gervinus' vålnad och patrioten i Dilsbergs stadspört gjorde en skygg för profetfusk så kunde man låta sig frestas att ana som nachspiel till sekularfirningen av napoleonska världskriget — ett frihetsdrama diktat av tyska författare. Historien har sina rytmiska infall.

Den tyska diktens själskris

1918

»Der Kaiser rief, und Alle, Alle kamen.» Diktarna också naturligtvis. Gerhart Hauptmann, den tidens självklart förnämste, strävade snällt utan Minervas bistånd att fullgöra sin poetiska värnplikt, medan den store radikale lyrikern Richard Dehmel, femtiaringen, dessutom prompt ryckte in som krigsfrivillig för att rädda sitt »Vaterland—Mutterland—Kinderland». Österrikaren Anton Wildgans utströdde flotta och eggande flygblad på vers; redan första månaden var han färdig att företeckna fiendernas öde: med slaktarlugn utan hat och förbannelser skulle segraren krossa detta pack och trampa fram över deras nesligt hopkrupna ryggar...

Men samtidigt framstormade en ny och upprorisk diktargeneration, immun mot augustiruset.

Kriget alstrade inte dessa rebeller, de var på väg några år förut och deras väckelse är ett specialfall av den allmänneuropeiska (och amerikanska) omorientering av själens ställning till världen som har funnit sitt plötsligaste och grällaste uttryck i modernt måleri. Men järnåren satte stärkelse i dem, knuffade fram dem, föste hop dem i tätare grupp och skänkte deras förkunnelse en pockande aktualitet. Som igenkänningsparoll har de antagit den menlösa termen expressionism, vars innehåll fördjupats med krav och syften som ingen oljefärgs-

målare drömmer om. Deras anhängartal växer stadigt, allt respektfullare uppmärksamhet samlas kring dem och säkert betydde det en förpostseger när Kasimir Edschmid, en av fanbärarna, våren 1918 tilläts framlägga deras program i Die Neue Rundschau, de medelåldriga kulturmakthavarnas organ, som med olust och hemlig rädsla ser de unga barbarernas framryckning.

Vem törs invända mot expressionisternas fundamentalsats: själen uppsuger världen, danar den i sig och ställer den utom sig som en skapelse i nya former och proportioner, endast till väsendet identisk med den värld sinnena uppfattar. Detta är inte recept på en nymodig litteratur utan definition på all hög diktning. Dante och Shakespeare hade inte hört att det skulle gå så till, men de visste inget annat förfaringssätt. Goethe hade tidigt reda på knepet och kunde förråda till vilket ändamål han så ivrigt samlade i sitt hjärta

Allen Sonnenschein und alle Bäume,
Alles Meergestad' und alle Träume

— för att »framskapa dem nya».

Nästan banalt riktig ljuder denna Edschmids utläggning: »Så blir den expressionistiske konstnärens hela rymd vision. Han ser inte, han skådar. Han skildrar inte, han upplever. Han återger inte, han gestaltar. Han tar inte, han söker. Nu finns inte längre kedjan av fakta: fabriker, hus, sjukdomar, skökor, oväsen och hunger. Nu finns visionen av dem. Fakta har betydelse endast i den mån konstnärens hand tvärs igenom dem griper efter det som står bakom dem.» Dickens går villigt in under dessa bestämmelser, Selma Lagerlöf likaså, och Zola antingen han vill eller ej.

Men den expressionistiske diktaren anses ha funnit en fullkomligare teknik för världens omsmältning till konst. Rakt

ur den kosmiska livskänsla som först i denna jordetimme har vaknat till allmakt skall den nya skapelsen slungas ut i rykande heta eruptioner. Den får inte genomgå några betänksamma, ordnande och förfalskande instanser. Logik, reflexion, analys, allt som vill förbinda, lägga till rätta och infoga i antagna allmängiltigheters sammanhang, lyses i bann. Psykologi är vid dödsstraff förbjuden. Humorn utesluter sig själv. En lång litania bleve det, ville man räkna upp de litterära verktyg och värden detta karga konstredo uttryckligt eller implicite ratar.

Här gäller det emellertid något mer än ambitiösa ungdomars experiment med bjärta manierismer, ett flyktigt kuriosum som skulle bli ihågkommet bara för de par tre talangers skull som bröte sig ut ur skolan. Om deras diktning upplöser de konventionella synbilder och föreställningskomplex vi kallar verkligheten för att foga dem samman i osedda kombinationer. så är detta endast en självföljd av deras uppror mot verkligheten som öde och miljö. De tror helt enkelt inte mer på den, de benämner den rent ut imaginär. Men Realt är det kval denna kolossala mardröm föder, och de svär sig dyrt att utrota den tillika med dess upphovsman, borgaren.

Ja borgaren! En sällsam utvecklingskurva har han genomskridit, avlägsna seklers ödmjuka och listige krämare. Han blev upplysningstidens dygdiga, sunda och förnöjsamma normalmänska, välplacerad i livets trygga mitt; han blev romantikens älskvärde filister, objekt för studentikosa puts och lekfull känslsamhet; han blev till slut socialisternas tjockhudade och bulldogsgrymme kapitalist.

Men expressionisternas borgare, ättling av denne bourgeois, låter sig inte längre sammanfattas i en gestalt. Han har svällt till ett metafysiskt väsen, »denna världens furste», och kan inkärnera sig i vilken modern kostym som helst, fast ingen

skepnad anstår honom bättre än industrimagnatens eller jobbarens. Men en ynkelig djävul är han likafullt, förolyckad och sprattlande i sin egen ondska, ty den kultur grundad på maskinteknik, aktier och bellum omnium varmed han har överspunnit vår vackra planet imponerar till den grad på sin skapare att han inte längre minns hur den är gjord utan slaviskt underkastar sig dess nyckfulla och själlösa välde.

Nu vägrar plötsligt ett nytt släkte att ta denna förmenta verklighet i arv och fortsätta tragikomedin. Nu förkunnas en etisk och politisk expressionism: själen skall uttrycka sig i samhällsskapande!

Aldrig har så dånande fördömler drabbat formeln *l'art pour l'art*. Konsten, förklarar Kurt Hiller hårt, har värde »erst als Ausdruck politischen Willens» — ett ord att rysa för om man inte känner vilken himmelsvid mening dessa estetikere inlägger i begreppet politik.

I grunden predikar de ju ingenting annat än skaldernas, de heligas och de visas eviga blåa samhällslära, kärlekens laglösa ordning, godhetens broderliga anarki, men inte mer som vänlig ökenhägring utan som sekundens brännande fordran. Med andlösa besvärjelser ivrar de att bryta historiens onda förtrollning och öppna den enda, mystiska vägen ut ur det svagsinta kretsloppet.

Visserligen yttrar sig en tendens att rationalisera denna profetiska dårskap till en politisk faktor: den nämnde Kurt Hiller utfärdar gälla upprop till medborgerlig aktivism och strävar att värva samman ett intelligensparti på ett ytterst rikt sorterat kulturradikalt program. Varslar det att vålnaden av det i ovidg jord begravna 1848 börjar gå igen som Hamlets far och kräva dåd? I varje fall är denna späda rörelse tills vidare bara en egensinnig liten virvel i den starka strömmen av apokalyptisk diktning och förkunnelse.

Naturligtvis är benämningen expressionister en löjlighet. I morgon vill ingen kännas vid den, och bara en tillfällig förlägenhet kunde någonsin hopföra kontraster som Carl Sternheim och Franz Werfel, Kasimir Edschmid och Leonhard Frank i detta nödskjul. Som stenogram kan ju dock brukas vilken överenskommen krumelur som helst; här betecknar en i sig meningslös glosa den svårutredbara släktskapen inom en litterär årgång som mognar under bistrare stjärnor än hittills någon generation.

*

Wir träumten kaum erst unter Blütenbäumen
vom Leichten des Daseins,
da überkam uns schon
schwerdunkle Fülle des Grabes

kvad den tjuugoårige Hugo Hinz, en av första höstens fallna. Man brukar le förlåtande åt tjuugoåringarnas lyrik — denna växtvärk som agerar världssmärta och detta skolmässiga prålande med sista versmodet. Åt tjuugoårspoeterna vid fronten ler man inte mer.

Franz Pfemfert, utgivaren av den tappra veckoskriften Die Aktion, har samlat ett tjog fältgråa skaldeynglingar till en antologi med titeln »1914—1916». Man kunde tro att den expressionistiska tekniken hade uppfunnits enkom för krigsbruk, så troget rapporterar dessa hackiga, flämtande, krampvidna verser den orimliga fantasmagori som virvlar kring skyttegravarnas befolkning. Förarbetet är gjort, fenomenvärlden söndersprängd och vårdslöst hoprörd — den »borgerliga» verkligheten avslöjar grinande sitt innersta väsen av kaos och fasa.

De unga diktarna här står fullkomligt främmande för såväl politikens som hjältesångens blommiga och sentimentala om-

skrivningar; med barns aningslösa ogrannlagenhet nämner de alla fula ting vid namn. Som hade de fått växa upp i hägn för tidningar, kannstöpning och drill, så värnlöst obestuckna möter deras ögon rakt och plötsligt den blankt stirrande meningslöshet för vilken medmänskligheten gömmer sig bakom en uppstaplad vall av färdiggjorda orsaker och ändamål.

Den fashionabla uniformen av jämnstruken litterär kultur tillåter knappt att särskilja individer, men äktare broderslikhet får denna slutna skara av den torra och stelnade förtvivlan som håller på att gräva en ny linje i det mänskliga anletet. Sådan förtvivlan bildar stil: blommor och kransar undanbedes, blott nyktra, solida, bittert faktiska ord har den bruk för.

Lakoniskt som en folkvisa biktar Oscar Kanehl stämningen i de ändlösa godstågen som fraktar mänskligt material till gränserna:

Es reisst mich in Nacht.
Aus ihrem Schacht
in den Viehwagen winkt
der Mond leichenfarb.
Leuchtest mir zum frühen Tod.
Kameraden betäuben sich.
Lieder sind lauter als Schmerz.
Ein paar sind schon Tiere.
Aus Augen und Mund
speien sie Rauflust.
Mancher sitzt stumm
und bedenkt noch;
oder gräbt sich
sinnlos ins Dunkel.
Wir fliegen über helle Bahnsteige
wo Landsturm Spionen lauert.
Über Flüsse und Städte.
Immer tiefer in Nacht.
Ich hab keine Mutter mehr.

Von meinen Brüdern weiss ich nichts.
Ich bin Soldat
und werde auch Mörder sein.
Blut durchsickert mein Herz.
Blut und Blut,
bis es stickt.

Fältskrönikans välbekanta kapitel i sin evinnerliga rond: gravarnas troglodytliv, dignande marscher, slaktningar, byar som av halvättna pepparkakshus, likberg, lasarett, finns här sammandragna av lyrisk energi som inte känner pryda och barmhärtiga förbehåll. Lika lite sättes rangskillnad mellan detaljer; det triviala blir hemskt i det hemska närhet. Är det mindre ruskigt att krypa fram och bärga sina döda därför att det måste ske den stund engelsmännen dricker kaffe? Man förstår att ingen av dessa poeter hör till romanförfattaren och reservkaptenen Walter Bloems kompani, där det brukar förgå så mycket skämtsamt och gemytfullt.

Mellan projektillarmet och infernosynerna irrar spökminnen av en ohjälpligt förlorad tillvaro: söndagsmornar och Sebastian Bach eller storstadsgatans elektriska natt, kaférok och hetsande stråkspel. Eller en hopplös dröm kastar sig i vanvettigt mod mot horisontens järnmur, den dröm som Edleff Köppen stammar:

Träumen:

Mein Gewehr ist versteint — wie deines, mein Bruder,
Wir zielen nicht mehr auf einander.
Blumen wachsen auf Schaft und Lauf,
rote Blumen.
(oh, dass sie doch an Morden noch erinnern!)
Die Gräben, die uns in Bangen frassen,
heben sich. Und werden sanft und Ebene.

Wir sehen Licht—Land—Uns.

Wir fühlen: Mensch.

Und küssen uns.

Oh!

Traum!!

Och Wilhelm Klemm försäkrar i »Die Schlacht an der Marne»:

Mein Herz ist so gross wie Deutschland und Frankreich
zusammen,
Durchbohrt von allen Geschossen der Welt.

Pfemfert har menat sin lyriska parad som en protestdemonstration mot tidens härskare. Den får sin verkan av massa och likformighet, och då avslutningen på en trupp enligt någon psyko-optisk lag förefaller betraktaren som ett nyckfullt och tillfälligt avbrott kvarblir intrycket att hundraden och tusenden måste trampa i samma takt bakom dessa tjugo.

*

Den nya diktkonsten har redan en räckna namn med glans och löften i. Somliga står på digerdödens lista, och dit räknar man ovillkorligt, mot faktum och kronologi, Georg Heym.

Nu vill det inte längre synas en ordinär olyckshändelse att denne tjugofyraårige juris student en januaridag 1912 drunknade under skridskoåkning på Havel. En ond bråd död hörde till för att fullkomna den atmosfär av tecken och varsel som breder sig om hans poesi. Med rätta äras han av expressionisterna som föregångare och klassisk mästare. Denne yngling var en som kunde rida maran och susa genom rymden

med ett spann av tända demoner. Som ett panorama i den skymningsblacka dagern av solförmörkelse och yttersta dom låg livet i hans flygarperspektiv. De gigantiska visioner han svepte in i sin tungt melodiska vers var formade; drastiska detaljer, liksom infångade med en skarp spejarsblick, borgade för deras trovärdighet.

Den nalkande världskatastrofen hade skickat ut skalden som förbud. I samlingen *Umbra vitæ* finns ett vidunderligt poem »Der Krieg». Det är inte fantasi och spådom, det är second sight. I tio strofer, en klampande dans av järnklackar, är redan gestaltat till myt vad diktaren inte hann uppleva. En skrämselsaga om en jätte som klämmer sönder månen i sin svarta hand och stampar ut solglöden, som jagar sina röda hundar genom natten att tända alla skogar och stöter allt levande in i de knastrande lågorna.

Und die Flammen fressen brennend' Wald um Wald,
Gelbe Fledermäuse zackig in das Laub gekrallt,
Seine Stange haut er wie ein Köhlerknecht
In die Bäume, dass das Feuer brause recht.

Eine grosse Stadt versank in gelbem Rauch,
Warf sich lautlos in des Abgrunds Bauch...

Georg Heyms eldstorm och väldiga utsikter sliter betraktaren med i farten och gör inbillningen våldsamt aktiv, men den dunkla elegiska park som var österrikaren Georg Trakls själslandskap släpper ingen in i sina labyrinter. Man stannar utanför, hejdad av en sköntklingande fåtonig musik. Varje rad i Trakls dikter är anslag till en dikt, magiskt suggestiv i ordval och fall; de associationer som binder dem till följd förblir skaldens hemlighet och troligen en hemlighet

för honom. Det har blivit bruk att tolka hans art med namnet Hölderlin, men om analogin skall stämma får man inte minnas Hölderlins ungdomshymner ur en klarlinjig grekiskt-romantisk idévärld utan de ljuva, darrande sångfragment som strålade upp ur hans förmörkelse.

Georg Trakl var visst aldrig klar i hjärnan, han gömde sig för livet i ett rus av stimulans- och bedövningsmedel. Och livet tog en rå hämnd på fanflyktingen. Som sjukvårdslöjtnant i Galizien ville han skjuta sig av fasa för det gräsliga han måste se men blev avväpnad och sänd till garnisonshospitalet i Krakau för att »observeras» — ännu en ångestkälla. Där lyckades han dock snart undandra sig livet, kriget och militärpsykiatrin.

Ett poem i hans postuma bok *Sebastian im Traum* är betydelsefullt ägnat *E l s e L a s k e r-S c h ü l e r*. Expressionisterna — och inte bara de — skådar i andakt upp till de hebreiska balladernas diktarinna, som tycks i direkt blodstradition ha undfått Gamla testamentets stolta prakt och sinnlighet och gudsförtrolighet. Hon sjunger som Höga visans brud och som en gråterska vid Babylons älvar, väl också något som en mycket modern bohemartist vilken hinsides yttersta raffinemanget har återfunnit naivitetens lyckliga abandon.

Med en äktare naivitet, ljust leende och fromt vågsam, tjusade hennes unge rasfrände *F r a n z W e r f e l* i sin förkrigsbok *Der Weltfreund*, i vilken han gick en samaritrond för att rädda in i sin vers de stumma pinorna, de fattiga obejsungna varelserna och tingen, ängsblommorna som livet trampar ner. Det är denna samma hämningslösa hängivenhet som i ilande stegring har drivit honom upp till den hymniska pondus som sväller i hans följande diktböcker *Wir sind* och *Einander*.

»Världsvännen» poesi skimrade brokig av färger så gällt

klara som på ett ark pappersdockor. Med utsökt hjärtehövlighet bjöd han var gestalt stiga fram i sin bästa belysning: hjälten i en älskad pojkbok, en borgarfrus hemtrevligt brackiga grav, den unga tiggerskan på kryckor; ja en kronpringsosse i sin höghets fängelse och ärkehertiginnan som nödgas avhöra en borgmästares välkomstoration fann i honom en innerligt förstående tolk.

I Einander smälter världens kulörer samman till ett vitt, högtidligt ljus. Figurerna blir typer, Adam, Lucifer. Temat är alltigenom ett: den gemensamma själen, dess söndringskval och frälsningsåtrå. Ett asketiskt förandligt stoff, på språng att förtona bortom språkgränsen men gripet och betvingat av ordets djärva sinnliga kraft. Werfels purt religiösa konst, utan gudserotik och mytologisk yppighet, har en must och en kroppsvärme som de forna stora mystikernas rusiga inspirationer. Det tusenåriga rikets kommunion blir blommande verklighet i den stund han mässar sitt »Veni creator spiritus».

Tätt intill Werfel står prosadiktaren **Leonhard Frank**, som åkallar samma gudom och vågar sätta på en krigsbok av ohygglig visionsstyrka titeln *Der Mensch ist gut*. Han är bitt-rare, nervösare, hetare — anklagare från begynnelsen, utvecklades han fort till agitator.

Hans förstlingsverk, *Die Räuberbande*, överraskar och förtrollar med en mogen konstnärs lätthänta mästerskap och med en ungt hjärtefrisk känslighet, som noga sett är lika sällsynt. Stilen har nått det äkta berättarmediets fulländning: den gör sig inte mer bemärkt än glaset i en felfri spegel. Bokens ting och gestalter har också spegelbilders överskarpa konturer och halvfrämmande dager.

Würzburg, den gamla furstbiskopsstaden med sitt klerikala festlyne, sin rökelsesöta luft, med helgonbron över den breda

bruna Main och fästningen på krönet av en vinkladd kulle, Würzburg breder sig där i sitt frodiga frankiska barockbehag och vimlar av folk, underklassiga, fula och syndiga figurer, som människor är mest — en naturalistisk fotograf kunde inte gjort det riktigare. Men här går i grunden inte riktigt till. För de fjortonåriga lärpojckarna som under små snatterier, nattliga tåg och sträng heroisk etikett leker rövarliga efter Karl Mays indianhistorier är den borgerliga verkligheten knappast lösare i fogarna än för deras kamratlige diktare. Fabeln förtunnas alltmer till en skir slöja, som låter glimta ett enda ansikte, mänsklighetens barnsliga och smärftfulla själsansikte, hjälplöst frågande inför beständiga skurar av råa slag.

Men finns det en bok ur vars svart på vitt en själsbrands flammor brister ut så ohämmat som i Franks revolutionsupp-rop *Der Mensch ist gut?* Som radier strömmar alla lidandets vägar med sitt mänskomyller samman till en korsningspunkt: där händer miraklet, mänskligheten känner igen sig själv och en ny tideräkning begynner! Kapitlen stormar fram i extasens rytm till denna digra sekund, en paus i världsbefridningen; där stannar farten tvärt, som vid ett bräddjups kant. På andra sidan kunde blott en utopi ta vid med sina oundgängliga fadäser, och slikt hör inte till i en så bottensann och väldokumenterad skildring, vars enda fantastiska drag är den starkhjärtade konsekvens varmed den följer världslidandet ut i dess yttersta möjligheter.

Bredvid Leonhard Franks geniala flärdlöshet väcker den nya berättarkonstens bästa alster ett kylande intryck av strävsam originalitet. Förvisso är Kasimir Edschmid en robust talang, och hans noveller förtjänar att studeras av fackmän som tekniska modellskapelser, knappt överträffliga i språkets bildstarka karghet och tempots vinande galopp från katastrof till katastrof. Det flimrar för ögonen av exotisk

sol och barbariska dåd, blodet sprätter vårdslöst omkring, här borde man kunna lära sig att rysa, men nej, man spårar ingen ökad hjärtklappning, det är ju bara Kasimir Edschmid, en kanske helt respektabel ung man, som på detta artistiska och oskadliga sätt skaffar expression för de grymma och perversa lustar vilka inte får saknas i en diktares kompendiösa natur.

Om den yppigt produktive dramatikern Carl Sternheim tvistas häftigt: är han en efemär spexmakare eller grundläggaren av ett nytt klassiskt lustspel? I varje fall får han sina pjäser uppförda och njuter den undantagsställning Frank Wedekind på sin tid innehade, som fruktad kraft och omkelat enfant terrible. Hans komediserie *Aus dem bürgerlichen Heldenleben* framställer med vetenskaplig precision expressionismens »borgare» i anstötligaste nakenhet. Inte ens sina talesätt och sina idealtrasor får den arme saten behålla att svepa sig i; han tvingas att med sternheimska rättframhet utsäga sitt väsen för parketten. Godmodig drift förekommer lika lite som moralistisk iver: här råder den radikala och kallblodiga fördömsen.

*

Över huvud är den unga litteraturens företrädare inbitna specialister. De stiger fram med brådmoget färdig egenart som låter sig omkapslas av en formel, och själva kaos odlar de som en koloniträdgård. Viltfrodig och oberäknelig rikedom förnimmer jag bara hos den de hyllar som fader och mästare: **Heinrich Mann**.

Under det hans yngre bror med bestsellern Buddenbrooks exempellöst tidigt vann en hög och betryggad ställning blev Heinrich trots sin ur alla synpunkter ansenliga produktion stående i skuggan bland de tusen talangerna som ingen minns oftare än när de recenseras, tills äntligen det kom ett släkte

som upptäckte den undanskymde och bar honom i gullstol fram ur hopen. Det var något i samma väg som när matis-sarna korade Cézanne till »chef d'école».

Heinrich Manns originalitet saknade den skrovliga utsidans skylt. Den lät inte gripa sig i något maner, men den genomflödade som luft och ljus hans böcker, ständigt överraskande med sällsamma dagrar. I hans romaner och noveller gäller inte mer den gemena verklighetens tyngdlagar, men med ett förvandlingsspel gäcksam och oavlätligt som drömmens trol-lade de fram en färgstarkare och plastiskt klarare formvärld av sköna och groteska vidunder — en snillrikt karikerad realitet.

Bakom den festliga estetiska leken mognade omsider en radikal politisk satiriker av bitskaste skärpa. Hans mästerprov i denna anda, den digra romanen *Der Untertan*, var avslutad i juli 1914, men tryckningen stoppades automatiskt av krigsutbrottet. I desperation förmodligen skrev han en blekare fortsättning, *Die Armen*, med samma miljö och personal och samma tendens. Det märks att romanen av 1917 har komponerats med olustig tanke på vakande åklagarögon.

Det fula fabriksamhället Gaussenfeld skildras egendomligt kallt och färgfattigt — ingenting annat tycks ligga författaren om hjärtat än att suggerera en oerhörd allmän vantrevnad. Bryr han sig egentligen alls om Gaussenfeld? När fabriksdynastins flotte kronprins, Horst Hessling, inviger arbetarkasernen C framhåller han det parallella i Gaussenfelds och Tyska rikets utveckling — »Und woran liegt es? Einzig an der Führung!» — samt fortsätter: »Wie es in Gaussenfeld aussieht, sieht es auch im Reich aus, und immer wird noch angebaut, das Haus C. beweist es»...

Det förefaller som om figurerna vore till och rörde sig endast för att kasta jättelika skuggor på en mur i bakgrunden

och som om läsaren oupphörligt hänvisades att över deras huvuden följa denna dunkla pantomim.

Heinrich Mann har gått fri från det beryktade »Umlernen», som mängden av hans jämnåriga och äldre kolleger har underkastat sig två gånger under dessa fyra år: först i den där natten mellan juli och augusti, då åskådningar och tankevanor stuvades om så febrilt som man slår i sig ett pensum timmarna före examen, och sedan i det förlägna intellektuella återtågets långa månader. Någon har sagt att de nya litteraternas socialism börjar till vänster om Liebknecht. Manns diktarpolitiska radikalism står åtminstone inte till höger om denna punkt, och det är med grymt välbehag han målar partivännen Napoleon Fischer, gaussenfeldarnas förtroendeman i riksdagen, en smidig herre med Bebelmask, som i blinkande samförstånd med fabriks herrn söker pacificera de strejkande arbetarna och förklarar sitt regelbundna röstande för rustningsanslag som den ringa eftergift varmed han steg för steg tillskansar dem små men reella förmåner.

Men när trots partivännens olja och kulsprutorna i fabrikskörsparken upproret bryter löst ändrar det ytterst snöpligt, med inre såväl som yttre nederlag, och Gaussenfeld faller tillbaka i skamsen underdånighet. En överklassperson, rebellerens hemlige gynnare, formulerar bokens bittra baktanke: »Die Macht — das ist mehr als Menschenwerk; das ist uralter Widerstand gegen unser Atmen, Fühlen, Ersehen. Das ist der Zwang abwärts, das Tier, das wir einst waren. Das ist die Erde selbst, in der wir haften. Frühere Menschen, zu Zeiten, kamen los aus ihr, und künftige werden loskommen. Wir heutigen nicht. Ergeben wir uns.»

Der Untertan släpptes ut följande år, efter katastrofen. Stunden var inte gunstig. Den fräna boken verkade som salt i sår och löpte risk att räknas in i kören av de plötsligt

efterkloka som just hade börjat öva sig att mynta glåpord om »den wilhelminiska eran».

Redan titeln var ett gissel. När Samuel Saenger, mångårig politisk medarbetare i Die neue Rundschau, hade bevistat den misslyckade socialistkonferensen i Stockholm 1917 hemförde han den fruktbara upptäckten av en grundskillnad mellan tyskar och andra folk: skandinaver, fransmän, engelsmän o. s. v. kände sig som medborgare, tyskarna som undersåtar, livegna under en patriarkalisk godsherre.

Heinrich Manns roman går djupare. Makten i sin preussisk-tyska utformning blottas här till sitt innersta, gåtfulla väsen. Den är inte höga styrandes privilegium, varje rätt undersåte känner sig ha del i den. Genom skräckfull vördnad, beundran och lydnad blir han ett med den. Detta mysterium upplever inför våra ögon småstadsstrebern Diederich Hessling under det han odlar en svärmisk intimitet, visserligen ensidig, med maktens gudagivna symbol, den spänstige kejsaren, som en gång så när hade ridit omkull honom i Tiergarten. Den grymma boken rymmer en rikskrönika i miniatyrformat från Wilhelm II:s prålände nittital, cyniskt avslöjande och farsaktigt burlesk som en riktig domedagsräfst bör vara.

Sluteffekten är praktfullt apokalyptisk. Invigningen av ett jubileumsmonument i äkta Siegesalleestil över farfar Wilhelm störs förargligt av ett oväder mitt under det generaldirektör Diederich Hessling håller avtäckningstalet, och knappt har täckelset firats ner förrän den molnsvarta himlen spricker i en skyfallsorkan. Med ens översvämning, syndafloed, brådaste slut på festprogrammet! Militärer, myndigheter, borgare, hela publiken försvinner i upplöst flykt, och Diederich, hukande i blötan under sin talarstol, måste ur en väderhärdad polis-mans näve utan ceremonier anamma den orden som skulle ha överräckts av en excellens...

Tysk revolution

1919

I Preussens huvudstad satt en prins på Bismarcks stol och anropade i yttersta nöd 1848 års ande, professorsdemokraternas, kulturidealisternas, frihetsdiktarnas ande. Högtidlig rehabilitering av ädla offer efter ett par mansåldrar på själva avrättningsplatsen — det är ett av historiens välkända nummer (den har ju inte många på sin repertoar). Anden kom inte, den var tyvärr riktigt död.

På Weimars till nationalscen förvandlade hovteater nedkallade folkombudsman Ebert i heta böner de klassiska halvgudarnas välsignelse över de nya riksskaparnas mödor. Förgäves. Det är numera bara på operan statyer nickar. Biedermeier hade ännu råd att eklärera Frankfurts Paulskyrka med idéernas lyster; på Weimarteatern härskade *d i r a n e c e s s i t a s* med sin nyktra grådager, man arbetade under piskan för nakna livet, och vad som en gång hade varit djärva och tänkande tankar, bekräftade med allsköns martyrier, stod där plötsligt som oundkomliga fataliteter, dem man endast hade att i parlamentarisk ordning tekniskt utarbета. (»Reser sig den som blir våldsamt uppkörd?»)

Tre tyska revolutioner på sjutti år! Tempot är nästan galiskt, men typerna varierar egensinnigt. Den första hade många ledare, den andra (1866—71) bara en, den tredje ingen.

Litteraturprodukt var endast den första, därför också den vackrast skapade och för god för denna ostädade värld.

Den svärm av skalder och profeter som under de sista åren bebådade omvälvning gjorde inte revolutionen mer än barometern gör storm eller seismografen jordskakningar. Deras idéer var lika opopulära som deras våldsamt experimenterande uttrycksmedel, de hördes endast av varandra, och under det expressionisterna av skönt skimrande drömstoff byggde sin ideala anarki och aktivisterna sin aristokratiska republik gick det tyska ödet sin bistert logiska gång längs med jorden, blint betjänat av generaler, furstligheter, junkrar, politiker och den väldiga anonyma massan, hän till katastrofen, som blev revolution om någon ville det eller ej. Än i dag träffas förmörkade individer som käkar om att »revolutionen var onödig»: hade inte det eller det telegrammet avsänts, den eller den åtgärden vidtagits o. s. v. De liknar en idiot som har slagit sitt glas i tusen skärvor och envist fordrar att fortfarande få dricka ur det.

Men fastän denna revolution kom i skepnad av konkurs och ej som ett fritt arrangerat upptåg av glans och tapperhet hade även den i sin nyhet några stimulerande färgfläckar, några ögonblick av festlig upprördhet, och sådana, vet man ju, lockar litteraterna som lågan fjärilen. Självklart var Spartacus deras ögonmärke, Scheidemannsfigurer äger ingen charm för mu- serna. Man skall inte därför tillvita dem pueril smak för ytligt pittoreska scener. På ena hållet beprövade martyrer, osläcklig själseld, fanatisk idétrohet in i röda döden, på det andra komprometterade kompromissarier, politiska maskinister, kalkylatörer och inte ens skickliga sådana: för den obundna anden och fantasin bjöds här inget val. En revolution som vill konsolidera sig har skäl att akta sig för diktarna. Man gjorde så i

Weimar, trots Eberts morgonbön, och fick ju omsider en konstitution till stånd.

Frälsning och tabula rasa lovas med befallande patos av de nytdisprofeter som i går kallade sig expressionister och i dag mycket riktigt undanber sig denna kotteribenämning. Mänskligheten har hittills tumlat baklänges in i framtiden: dessa kommenderar helt om och marsch med blicken på målet. Vill man träffa dem representativt samlade på minsta utrymme bör man gripa till *Die Erhebung*, en årsbok för »neue Dichtung und Wertung», utgiven av Alfred Wolfenstein. Där slår tro, hopp och ställvis kärlek upp i röda flammor, dessa rörande esteter begär med helt annan uppriktighet än Schiller att omslingra miljonerna (borgare uteslutna). Ingenting kan vara i högre grad kaviar för allmänheten än deras evangelium på sitt nya, svåra tungomål. Det är obrukbart som Bergspredikan.

Än fåfångare — ty dessa professionella uppviglare väcker åtminstone orolig sensation bland litteraturens övre fyra hundra — utlägger Ricarda Huch med ädelt källklar simplicitet sin panacéreligion, som ensam bland alla nutidens förkunnelser avsäger sig anspråket på nyhet. Vilket originellt misstag! Denna systematiska livsförklaring som i böckernas titlar ger sig ut för Luthers Glaube eller Der Sinn der heiligen Schrift och i vilken åtskillig avlägsen mystisk och romantisk teosofi har strömmat samman är förvisso Ricardas patenterade skapelse. Hennes samhällslära — ty det är vad hennes teologi går ut på — står utanför diskussionen — radikalt teokratisk som den är och oanvändbar i övergivna tider då aldrig ett eldtecken från höjden utpekar det geni i vilket den regerande guden bor.

Men över utopisterna och barrikadsångarna höjde sig några litterata idealister vilkas namn strålar i den revolutionära hel-

gonkalendern. Gustav Landauer, ansedd skriftställare, kunnig i Shakespeare, modern diktning och medeltidsmystik, dramaturg vid Düsseldorfteatern, följde kallelsen att blamera sig som folkupplysningskommissarie i Münchens rådsregering och blev vid kraschen ihjältrampad av en soldat. Essäisten Kurt Eisner, Münchens diktator, stupade för en attentators kula i det ögonblick då han lär ha ämnat avsäga sig befattningen. Och Rosa Luxemburgs mellan agitation, fängelsestraff och litteratur delade tillvaro kröntes besinningslöst av hennes hatare med en förklarande martyrdöd. Så utkastade ur det politiska spelet föll de inte bara mjukt i den beskäftiga litteraturkritikens vänligt bredda armar utan befordrades snabbt till symboler och legendfigurer.

Nu var också tiden inne då Bismarck, den starkaste tyska revolutionär efter Luther, äntligen vart fri att stiga upp i fantasins himmel till Napoleon, Karl XII och varför inte röda Rosa — till de oförgätliga som har misslyckats med glans. Lika passionerat segt som han klamrade sig vid sitt rike — så han vrålade av rasande smärta när han tvangs att släppa greppet! — lika envist häftade detta hans verk vid hans minne och bråtade upp sig kring hans gestalt. Riket föll i grus, och nu syns mannen. Han behövde ingen piedestal, formatet räcker till.

I honom måste konstnärerna känna igen en tragisk broder. Han hörde till de främsta av deras ras men dömdes av sin demoniska genius att arbeta i det vidrigaste och omöjligaste material. Geniets sömnlösa besatthet, skapandets kramp och vån-
da släppte honom aldrig. Men aldrig upplevde han det ögonblick då han trött och lättad kunde ställa ifrån sig ett fullbordat verk. Det uppnådda stod var dag på spel och måste försvaras med desperadomod. Och under det han regerade ett rike av egenhändigt fabrikat och strålade ut en trollkarls

prestige över världen var han i sin sociala ställning, när allt kom omkring, bara en preussisk minister, d. v. s. uppsägbar var stund som en städerska, och uppsagd blev han ock av en onoslig liten husbonde, som därmed utförde makternas uppdrag att straffa en hybris vilken hade nått sin föresatta gräns. Men först bortåt tretti år senare gick femte akten av det bismarckska sorgespelet, ett drama i Shakespeares högsta stil och lärorikt som en söndagsskoleberättelse.

Bismarckslitteraturen hittills, om den ville vara annat än dokument och referat, var alltså för tidigt ute. Biografer, memoarskrivare, festpoeter och epiker utgick ovillkorligt från föreställningen om den providentielle frälsarhjälten, pater patriæ, mästaren för ett oförgängligt storverk. De skelade alltid åt ett lyckligt slut. Samma synvilla, bara färgad av annan dager, behärskade de av partidoktrin eller temperament fientliga författarna. De trodde att mannen var dömd om man förkastade hans »Leistung». Från maskinteknik och militarism härstammar väl denna moderna värderingsmetod.

Men ordet varar längre än makt, romaner överlever riken och Bismarck, själv en ordets mästare, har i framtidens litteratur den tryggaste reträttplats.

Ty till sist blir allting litteratur. Den är minnet, förklaringen, domen och den enda konserverande makt som frälsar livets myllrande skapelser. Vad inte den tar hand om är förspilt, så dött som hade det aldrig varit. Om livet är en obalanserad och slarvig diktare, så är dikten en skapande kritiker. Rangordningen må lämnas därefter: handla eller skildra, det är, som Emerson menade, ett val mellan »soft and turbulent dreams». Men litteraturen har sista ordet och promenerar i livets väldiga stärbhus som den lycklige arvingen.

Utopin Brook Farm

1922

Drömmen om Utopia var alltid med oss. Den inrättade alla dessa paradiser ovan molnen med vilka religionerna krönte sig: sälla jaktmarker, oändliga storkalas eller en evig aftonsång. I något lägre och gråare rymder placerade den sina kulturpolitiska himlar, sina platoniska republiker, sina socialismer, kommunismer och tusenåriga riken.

De frankt utomjordiska utopierna bevarar, sedan de har upphört att locka på allvar, poesins övermodiga okränkbarhet, och en sinnrik och fasetterat glänsande tankelek som sir Thomas Mores urbana lilla verk, vilket har vunnit äran att prägla sitt namn på hela detta departement av fantasi-alstring, har en oförgänglig tjusning som lyfter den över diskussion. Men de ärligt menade kiliastiska programmen, hybrider av kalkyl och inbillning, undgår aldrig att bli anstötliga i sina detaljer och förblir en billig, underordnad och mestadels odräglig litteraturgenre. Endast om man beskådar dem i klump som en disig hägring kring mänsklighetens synrand kan man komma i stämning att vörda dem som röken från en helig eld.

Helt annat intresse än planritningar till det fullkomliga samhället äger de genom folk och årtusenden spridda försöken av små pionjärgrupper att inom sig realisera idealet. Dessa mo-

raliska äventyrare som beslutsamt löste sig från sin givna värld och vågade existensen på utforskandet av obekanta nejder, dessa ridande förbud in i framtiden, kvartermästare för eftervärlden, kunde väl förtjäna minst så mycken hyllning som vanliga upptäcktsresande. Framtiden är ju visserligen det land som ingen hinner levande, och de som ville tränga ditin stötte alltid pannan mot muren i en återvändsgränd, men de upplevde en del nytt på vägen och deras färd var en eggande syn.

Rättare sagt: borde ha varit det. Ty en besynnerlig och retsam fatalitet har i regel beslöjat dessa avsides kolonisters verkliga leverne och släppt fram till publiken bara en abstrakt kunskap om det schema innanför vilket det rörde sig. Det förslår inte med inspekterande turister och officiella dokument, man begär memoarer, dagböcker, brev, allsköns intima uppenbarelser. De tidigaste kristna församlingarna lyckades förvärva ett hedersrum bland alla åldrars utvandrare från den onda världen genom att efterlämna dyrbara ansatser till sådana autentiska vittnesbörd. Varför har biktbegär och skrivkunnighet så frappant saknats bland dem som framför alla skulle tyckas skyldiga att rikta släktet med sina erfarenheter? Det väcker oroliga misstankar. Visste de ingenting att berättat eller aktade de sig? Hur som helst har deras praktiska propaganda varit förgäves, och deras samfund av utvalda blåste isär som lösa sandhögar.

En enda av dessa ideala organisationer har, så effektlös och kortlivad den var, säkrat sig en plats i litteraturhistorien och står nu där suggestivt intagande som en liten vacker legendomslingrad ruin. Den berättar oss att en gång åtminstone sammanträffade den riktiga sortens människor, de som kunde göra paradisexperimentet om inte fruktbart så dock pittoreskt och minnesvärt.

I mars 1841 höll en blek och stillsam Bostonpräst sin avskedspredikan till den församling vars religiösa affärer han med stigande olust hade skött i fjorton år, lade av sin sidentalar och drog ut på landet med ett tjog likasinnade för att börja ett nytt och ädlare liv. De hade inte långt att gå, ty det utsedda experimentalfältet — egendomen Brook Farm, två hundra acres — låg bara halvannan mil från Massachusetts' metropol, men denna ringa distans var nog att avsöndra från det borgerliga samhället en flock som i idén hade lämnat det omätligt bakom sig.

Brook Farm skulle på ett ute i världen okänt vis kombinera intellektuell odling med kroppsarbete, självförsörjning med ömsesidig hjälp, anarkisk frihet med naturlig harmoni och — som grundaren, pastor George Ripley, uttryckte det — »poesins förtrollning med den alldagliga erfarenhetens fakta». Konkurrens, klassväsen och skråanda förvisades ur detta samfund. Där skulle lantbrukas, hantverkas, idkas konst och vetenskap, och alla arter av arbete skulle aktas lika högt, betalas med samma timpenning. Vilket Emerson en gång illustrerade så här: »På Brook Farm gick en och plöjde hela dagen under det en annan tittade ut genom fönstret och ritade hans porträtt, och bägge fick samma dagslön.» De högstämda andar som drömde fram Brook Farm överskattade ingalunda matnyttiga ting, asketisk utilitarism var dem främmande. Moralisk förfining och intellektuell kultur var vad de for efter, och den tid som nedlades på livets oundgängliga grovarbete räknade de som ett nobelt offer av upphöjdare verksamheter. Å andra sidan betvivlade de inte att jorden gömde inspirationer som skulle vändas i ljuset av plog och hacka när de fördes av bokvana händer.

Man har aldrig enats om att inställa Brook Farm i någon bestämd kategori. Trots sitt genomförda familjeliv avhöll det

sig från kommunism: det hade den triviala formen av ett regelrätt aktiebolag, vars delägare kunde stå utanför samfundet, under det medlemmarna av detta ägde frihet att ta aktier eller ej, att arbeta för kolonin efter gällande taxa eller sköta sig själva och betala inackordering. Troligen ansågs det att den syskonanda som svävade över det hela räckte till att utjämna de klassdifferenser detta liberala system måste alstra. Likväl saknades den sekteriska grundval på vilken slika inrättningar lättast uppbygges och frodas bäst, som shakerkommunernas över hundraåriga historia lysande intygar. Här, mitt i det konfessionellt fanatiska New England och i ett sällskap som rymde åtskilliga teologer, efterfrågades inget credo och tillstades envar att privat hylla den mytologi och utöva den kult som passade honom. Om man så vill kan experimentet Brook Farm gälla för socialistiskt, i den lösa betydelse termen ägde före socialdemokratins uppkomst, men det finns just ingenting att invända mot de nyare socialister som fnysande eller skrattande vägrar att vidkännas den avlägsnaste släktskap med ett så ljusblått företag.

Brook Farms unika väsen förklaras alldeles tillräckligt genom dess förnämliga ursprung. Transcendentala klubben var dess födelseort, och jag tvekar inte att utpeka Waldo Emerson som dess farfar, hur högdraget han än protesterar ur sin grav. Han var hövding av naturen och fungerade ovillkorligt som sådan från det ögonblick han trädde fram, men hans kloka och sublimes själv tillräcklighet skyddade honom för den vulgära frestelsen att ta kommando. Hans följe, aldrig sanktionerat av honom, fick strida och blamera sig på egen risk, under det han beledsagade manövrerna med en ansvarslös iakttagares ironiska och negativa kritik.

Denna lika sluga som filosofiskt värdiga attityd exemplifieras på ett nöjsamt sätt i Emersons förhållande till Brook

Farm. Den tidigaste vink om saken som jag känner träffas i hans dagbok, 17 oktober 1840, där han berättar hur ett utskott av den famösa lilla diskussionsföreningen hade hos honom dryftat »the Social Plans». Konklaven bestod av George Ripley och hans hustru, Margaret Fuller och Alcott, denne bisarre profet som Emerson med lika bisarr frikostighet brukade anvisa plats närmast Platon. Av en församling som denna kunde man vänta sig de djärvaste projekt, förtonande i molnen, och jag är nästan viss om att mrs Ripley och Alcott uppsände en svärm av filantropiska drömmar mot taket, under det värden satt »aloof» och osympatetisk, som en pansrad kalkborgare förirrad bland idealister eller som en universalrevolutionär uttråkad av prat om reformer, snarast bägge delarna. Han begärde inte bättre, försäkrar han, än att bli övertygad, smält, »nobly mad», men vad han hörde tycktes honom idel försiktighet och aritmetik och komfort — bara ett rum i hotell Astor House hyrt för transcendentalisterna...

Men det hör till dagboksskrivares typiska maner att knyta handen i fickan, och det hade inte varit Emerson likt att kasta i ansiktet på sina utopister den handfull frätande epigram han fäste på papperet dagen efter; hans bidrag till överläggningen var troligen högtidligt orakulöst, ej komprometterande i någondera riktningen. Det kan man också sluta av ett brev från Ripley några veckor senare, där den nu långt avancerade planen utförligt framlägges och Emerson vördsamt anmodas att lova medverkan. Det platt nekande och djupt karakteristiska svaret förbinder en kylig komplimang åt företagets intentioner med misstro till dess möjlighet eller åtminstone gagn samt upplyser under hövlig formulering om Emersons personliga avsmak för associationsliv. Den sociala missionen låtsar han knappast om, han skärskådar förslaget endast ur synpunkten av trevnad, ekonomisk trygghet och

självkultur och finner inte att hans existensform i dessa hänseenden påkallar någon förändring.

Men om alltså Brook Farm fullkomligt måste umbära sin höge stamfaders välsignelse följdes det under hela sin tillvaro av hans klarögd observation, kommenterades alltsomoftast i hans journal intime och kvarlevde i hans minne som den transcendentalistiska erans pikantaste episod. Den memoaraktiga essän »Historic notes of life and letters in New England», offentliggjord efter hans död, förvarar som i en ciseleerad luktdosa själva aromen av Brook Farm.

Transcendentalist var liksom suffragett och kväkare ett spenamn som fyndigt oskadliggjordes genom att accepteras av de begabbade. Efter europeiska analogier kunde vi ersätta det med den vida termen romantiker. Den intellektuella och moraliska revolt som på 1830-talet bröt ut i Nya England var inte bara psykiskt likartad med de väckelser i gamla världen som går under namnet romantik utan lånade eld av dem, huvudsakligen från Tyskland, kätteriernas högkvarter, direkt eller genom agenterna Carlyle och Coleridge. Att dess fysionomi blev så avstickande säregen var en verkan av lokal och antecedentia (eller brist på antecedentia). Det är alls inte förvånande att Bettina hade sina varmaste adoratörer i Bostontrakten, och Brook Farm skulle utan tvivel med hänförelse ha upptagit henne som hedersledamot. Men länge kunde inte hennes rastlösa extravagans ha känt sig hemmastadd bland dessa visionärer i vilkas frisläppta själar puritanen och yankeen obemärkt övade sitt sega välde.

Emerson med sin artistsmak för starkfärgade glosor benämnde dem sansculotter och allmänheten njöt dem som en skara underhållande tosingar, men i själva verket måste Brook Farm ha befolkats av bättre balanserade karaktärer än

någon annan liga av litterära stormandar kan uppvisa. Hur skulle det annars kunnat hålla sig i sex år?

Inte många namn och ännu färre gestalter stiger fram i historien ur massan av hundrafemti eller mer. Bland dem lyser dock några med en gloria av kulturell respektabilitet som överglänser det ideala skimret från Brook Farm. Ripley och George W. Curtis gjorde karriär som journalister av gentlemanstyp, Charles Anderson Dana blev en mäktig och vördad redaktör i New York, John Sullivan Dwight, Brook Farms kapellmästare, en avfallen präst liksom Emerson och Ripley, vann berömmelse som utgivare av Amerikas första och lång tid enda musiktidning. Ingen av dem bar spår av att ha vistats i Arkadien, det romantiska kapitlet i deras biografi krympte till en harmlös ungdomseskapad och framdrogs på sin höjd någon gång i politiskt vredesmod, som när en herre förklarade Curtis' aktivitet för kvinnornas rösträtt med att »den måste ju ha en skruv lös som är utexaminerad från den där dåranstalten Brook Farm».

Intressantare än dessa brukbara intelligenser, som förstod att sluta hedersam kompromiss med världen, är Charles Newcomb, den »demoniske yngling» som skymtar så trolskt i Emersons dagböcker och hans ovannämnda essä: en Novalisfigur, vill det synas, utstrålande en mystisk andlig makt, spiritualiserad till geni alltigenom och »hatande intellektet lika argt som en Swedenborg». Men detta underbarn försvinner ofattbart i dunklet, och så har det gått med så många stilfulla män och kvinnor som hjälpte att skapa det kuriösaste och gladaste av samfund. »Var person man möter är en personlighet och i fri kostym», antecknade Emerson efter ett besök på farmen. Han gav gärna gästroller hos sansculotterna och fägnade dem med föredrag; på samma sätt gynnades de av Alcott, Margaret Fuller och pastor William Channing, den

brinnande socialisten och bedårande talaren, som sedan blev Fredrika Bremers vän. Och i närmaste bykyrka predikade den bålde aposteln Theodore Parker, medlem av Transcendentala klubben, sin allt renare »teism», som snart skulle komma att höras och verka i Europa. Brook Farm var i sanning resursrikt.

Till råga på allt hade det Hawthorne!

Han intar en avskild och egendomlig plats i sällskapet. Andligen stod han långt mer främmande för Brook Farm än de nyssnämnda utsocknes allierade, och likväl hörde han dit som aktieägare och arbetande medlem. Han var den osocialaste varelse och slöt sig dock till de första kolonisterna i tydligen allvarliga avsikter, inte så mycket för mänskligheten som för sig själv. Det var ett språng i desperation: vid trettisju års ålder gick han ännu som en litterär lösdrivare efter att med vedervilja ha prövat en ringa tullbefattning, hans förlovning började bli långdragen och Brook Farm frestade som en åtminstone inte banal utsikt till familjeförsörjning.

Så kom det sig att man fick se den sköne, skygge och delikate Hawthorne lasta gödsel, mjölka kor och sätta potatis, tappert nog i början men snart med stön och förbannelser. Ripleys teori om självfullt kroppsarbete avslöjade sig för hans del som svärmisk humbug. Han upptäckte att man blir en jordkloss själv av att påta i jorden. Här finns ingen framtid för oss, nödgades han meddela sin Sophia. Han tycks inte ha stannat året ut, men de sista månaderna fritog han sig från trälgörat och återgick till sin naturliga post som estetisk åskådare. Brook Farms landskap, som mer utmärkte sig för växlingsrik fågling än för bördighet, fyllde hans dagbok med finpenslade ordmålningar, och det brokiga kommun-

levernet bjöd de yppersta motiv för en diktare på jakt efter fantastiska miljöer. Brook Farm fick sin romancier!

Men det dröjde tio år innan *The Blithedale romance* uppenbarade sig som det avlidna samfundets ansenligaste eftermäle. Som konstverk är den grumlad av teatraliska effekter, men rikare än Hawthornes två främsta romaner skimrar den av hans raffinerade tankespel, hans subtila och undvikande ironi. Och man har fullt fog att begagna den som källskrift för studiet av Brook Farm. Den ger dagar, drag och anekdoter av omisskännlig autenticitet.

I Hawthornes tvetydigt sympatetiska spegling blir farmlivet en maskerad på ljusa dagen, och för de allra flesta deltagarna hade det troligen denna festliga och barocka prägel. Makarna Ripley slavade i lantliga och husliga grovsysslor under förkrossande ansvar, men på andra arbetskrafter kunde knappast räknas med visshet: de gick till och från, de strejkade, de odlade sin själ och de roade sig. Ungdomen från bondgårdar och verkstäder visade sig mindre hågad att fortsätta sitt vanda knog än att med Nya Englandsrasens lärigrighet uppfånga den kultur som fanns att hämta i det otvungna umgänget med lärt och snillrikt och polerat folk. För överklassarna, som gärna medlidsamt häntydde på tiden »innan jag gick ut ur civilisationen», hade visserligen simpelt arbete protestens stimulus, men den verkade ojämnt, och över en talangfull herre klagade Ripley: »Han skulle vilja gno i åkern hela söndagen om han fick lov, men hela Massachusetts kunde inte förmå honom till det på måndagen.»

Den som aldrig svek var nöjeskommittén. Picknicker, dans, tablåer, lekar, teater hörde till ordningen. George Curtis, den graciöse pojken, som skulle bli en så behagfull essäist, spred allmän skrattkramp genom sina piruetter i Fanny Elsslerkostym. Firningen av en sexårig utopists födelsedag har

blivit berömd genom Hawthorne; han tog den direkt ur livet in i sin roman. Då vimlade i septemberskogens skuggor och solgläntor ett färggrant följe av utstyrda och bemålade figurer, anförda av gudinnan Diana själv. Men svårare än av detta muntra bohemväsen stördes kanske Brook Farms flit genom tillströmningen av nyfikna begäpare; ett år räknades de till fyra tusen.

Det brukade sägas om de ytterst fromma shakers att de alltid skickade djävulen att sälja och köpa, och därför vilade en underbar välsignelse över deras affärer. De lättsinniga Brookfarmarna däremot, som enbart förtröstade på Gud, gjorde fiasko i all världslig industri och lyckades bara i uppfostrarkallet. Skolan var samfundets enda lönande och välansedda departement. De barn som skickades till denna anstalt infördes inte endast i de ämnen som den tiden ansågs tillhöra en klassisk och elegant bildning utan därtill, av John Dwight, i Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert och Mendelssohn, som ännu knappt hade hörts i Amerika. En tysk resande berättar oss att de bodde i en egen förtjusande cottage, övervuxen av klängväxter och omgiven av »romantiska klippstycken».

Denne anonyme turist, som i *Magazin für die Literatur des Auslandes* 1844 noggrant redogör för ett eftermiddagsbesök på Brook Farm, slites mellan beundran och förvirring; bakom alla hans intryck uppstiger den utsagda jämförelsen med hemlandets slentrian. Beredd på en flärdlös och kanske måleriskt ostädad tillflyktsort för ovärldsliga radikaler, imponerades han av liknelser till ett välmående Rittergut. Den långa vita huvudbyggnaden föreföll honom ståtlig, vinet som tätt klädde fasaden bar yppiga druvor, den sakta sluttande ängen framför, kantad med sorgfälligt vårdade trädgårdar, lyste härligt grön och väldiga lador stod sprängfyllda av mar-

kens håvor. Det är ingen hejd på hans feta adjektiv, och man kan tänka sig att de skulle ha en smula förvånat utopisterna. Sällskapsgemaken tillskriver han inte direkt lyx men finner dem »stätligt, nästan praktfullt» inredda och utomordentligt bekväma. Oöverkomlig förbluffelse väckte dock matsalens kombination av nätt och jämnt hyvlade furubänkar med »dyrbara mattor», vilka överdådsartiklar frapperade honom även i de annars helt spartanska privatrummen. Gästen välkomnades älskvärt av en blusklädd ung man som hade varit i Tyskland och överfört en del dikter därifrån till amerikanska litteraturen (sannolikt John Dwight), och »ett underligt intryck» gjorde det när en yngling som just hade spänt oxarna från skördelasset klev in i parlorn och lämnade sitt bidrag till diskussionen om Schellings filosofi. Hos några andra ungdomar upptäckte den förbryllade europén en skatt av kunskaper i spanska och portugisiska vitterheten, fullkomligt onaturlig för personer som han strax förut hade sett skala lök, »outsägligt långsamt visserligen men dock oförtrutet».

Det enda som verkligen förargade tysken var bordskicket, sådant han hade tillfälle att studera det vid kvällsvarden klockan sex. Taffeln dignade under kalla rätter och förstklassig frukt, men i stället för gemytligt Schmauserei uppstod en huggsexa, från vilken envar reste sig när han var färdig och som inte kvarhöll någon mer än tio minuter. Dessutom var männen, kvinnorna och barnen anstalmsmässigt placerade i skilda led. Över detta pedanteri visste dock främlingen från en syndig gammal värld att trösta sig genom reflexionen att »förhållandet mellan könen lär ingalunda vara så kallt, fastmer säges det egendomliga levnadssättet och den obundna friheten blott alltför ofta leda individer ut över de nödiga gränserna». Här spåras det puritanska Bostonskvallret, vilket lika beskäftigt sysslade med Brookfarmarnas ero-

tiska moral som bygdegrannarna med att smida fabler om deras agronomiska fånighet. Ett ögonvittne bedyrar med flagrant överdrift att kommunen var »kysk som ett shaker-hushåll», men Hawthornes Blithedale och lätta antydningar av Emerson låter förstå att guldåldersatmosfären ymnigt alstrade ljuva och oroliga affekter. Om skandaler har traditionen inget att förtälja.

Efter inemot tre års glättig anarki hemföll Brook Farms ledande andar åt fourierismen, som då nyss hade börjat sprida sig i Amerika och födde den ena falangstären efter den andra. Den poetiska farmen blev centralhärd för denna agitation, från den utgick fourieristernas veckotidning *The Harbinger* och den fritt myllrande societeten ordnades »vetenskapligt» i arbetsklasser. Denna systematik lockade praktiskt och prosaiskt folk, men det avbräck som vållades i samfundets ideala charm uppvägdes inte av finansiell rehabilitering. Brook Farm dog 1847 av brist på en miljonär.

George Ripley, som snart därpå blev *New York Tribunes* litteraturkritiker, talade aldrig gärna om sitt stora experiment. Han tycks ha varit en opassionerad och färglös hjärnmänska, och jag misstänker att den heroiska eld som skapade och uppehöll Brook Farm egentligen brann i hans hustru. Henne lämnade katastrofen bruten till kropp och själ, hon flydde in i katolicismen och ägnade sig åt barmhärtighets-systemens urgamla filantropi.

Brook Farm blev alltså inte vad Ripley hade svärmat om: »ett ljus över detta land och detta tidevarv... om inte soluppgången så dock morgonstjärnan». Men enstämigt klingar dess pris från medlemmar, gäster och elever; i mångas minne stannade det som en drömskön upplevelse av oförgänglig verkan. Själve den oberörde Emerson intygar att

grundarna av Brook Farm hade lyckats åstadkomma vad andra människor förgäves mödar sig med, ett angenämt ställe att bo på, oemotståndligt för de kräsnaste.

Hur kärt att veta detta: Utopia har en gång funnits till, bara halvannan mil från Boston.

Amerikas europeisering

1921

Amerika är liksom Europa ett mångtydigt ord. Som namn på en världsdel har det bara blivit en naken geografisk term. Det Amerika man tänker på och talar om och skriver om är en förkortning, så snabb att den sker omedvetet, av »United States of America».

Detta »Amerika» betyder en usurpation men markerar tillika en seger så odisputabel som en naturprocess. »The survival of the fittest», den största anglosaxiska triumfen! Därav namnets oundvikliga emfas. Jag vet inte när precis det kom i svang på ort och ställe, men under ett tidigt stadium i de förenade staternas historia måste det ha skett; Europa, pedantiskt fäst vid gamla landmärken, tvekade att erkänna de nya pretentionerna — man sträckte sig högst till Nordamerika — och först i senare hälften av förra århundradet bekräftade man dem fullständigt, utan att vidare tänka på vad det innebar. Men var det inte en modern text till »Rule Britannia»? Visserligen uppskattades aldrig denna hyllning av Britannia själv.

När detta rike, självkorad representant för en världsdel, med en ryktbar fras betecknar sig som »det stora experimentet» stegrar det sina anspråk till svindelhöjd. Därmed stiger det ut ur ringen av jordens stater och proklamerar sig som

historiens facit. Revolutionens Frankrike gjorde detsamma och kördes tillbaka till sin plats, revolutionens Ryssland upp-repar kravet i dag, men från den ena feberperioden till den andra förkunnades demokratins goda budskap med stadig och salvelsefull röst av revolutionens Amerika. Och detta under besvärande omständigheter. När Fredrika Bremer i Philadelphia läste Jeffersons »Declaration of independence» i själva den sal där den hade undertecknats gjorde hon den milda reflexionen: »Denna präktiga förklaring av oförytterliga mänskliga fri- och rättigheter strider ännu mot mycket här i landet — huru länge?» Men det stora experimentet rullar vidare från 4 juli till 4 juli och de visa männen i var generation snubblar trofast efter den lilla stjärnan som lyste över dess start.

Till sist förtonar detta övernationella Amerika i en över-jordisk sfär. Emerson mumlar en trollformel, Whitman breder ut välsignande armar — och hela den bastanta verkligheten blir genomskinlig och uppenbarar en bakgrund av vision så skärt glödande som solnedgångens skylandskap. Ett väldigt imperium under bygge upplöses i luftsyn och själstillstånd.

Men denna romantiska magi från pionjärernas fantastiska århundrade tar inte längre skruv. Det robusta drömricket står så tämligen färdigbyggt och vet plötsligt inte mer vad det är eller vad det vill vara.

Skriftställarna förråder denna pinsamma osäkerhet. För dem har begreppet Amerika tappat all förgyllning och de nödgas importera europeiska standards för sin dom över den verklighet som äcklar dem. Att sprida det allmänna missnöjet, Europas karakteristiska produkt, genom ett samhälle fött och uppvuxet i den oförsyntaste optimism håller de för sin livs-uppgift, och sannolikt lyckas det.

*

År 1913 uppträdde John Macy, spirituell och tvärsäker essäist, med en bok om *The spirit of American literature*, vilken inleddes med en käck tes: »Amerikanska litteraturen är en gren av engelska litteraturen, lika väl som engelska böcker skrivna i Skottland eller Sydafrika». Detta är nu ett utlåtande som skulle komma en gammal god amerikan att hoppa jämfota.

Men författarens kvicka argumentering fortsätter i glättig grymhet att dansa över ömma tår och kröner sin ondskefullhet med den försäkran att vemhelst som diktar i Indianapolis eller i Calcutta ovillkorligt erfar ett nyp av det engelska litteraturimperiets starka arm och känner sig som dess lycklige slav. Tror man Macy så skulle Emerson i sitt intellektuella emancipationsmanifest av 1837, »*The American Scholar*», ha förespeglat en dårskap och Amerika andligen förbli ett New England emedan det försummade att avfatta sin självständighetsförklaring på ett nygjort språk.

Denna fri- och självvilliga tribut åt moderlandet erlægges av en ung man med lika friskt, socialistiskt tingerat förakt för det brittiska systemet som för den amerikanska utvecklingen, en yxsvingare som låter förstå att han ämnar röja undan bråte och öppna perspektiv. Men i själva verket faller han vackert in i traditionens kedja. Hans omvärderingar vårlar ingen nämnvärd rubbning i den gängse rangskalan, hans monografier från Washington Irving till Henry James vittnar varmt om nationell pietet och estetiska vällustvibrationer inför den litteratur han börjar med att förkasta i klump som nätt, salongsmässig, idélös. Liksom hans viga och familjära stil skenbart händelsevis frambringar intrycket av kultiverat prunklös elegans — firmamärket på den goda amerikanska essäprosan — försiggår hans harmlösa intellektuella bravader

inom en osynligt men strängt begränsad rymd, bortom vilken lurar helt andra modernismer.

Där lurar framför allt H. L. Mencken, nära jämnårig med Macy men historiskt hemma i en senare generation. I ett annat släkte rättare sagt: här felas nämligen länkar, kedjan är sönder. Denne Mencken torde vara det elakast artade av de symtom som bådar ruin för allt vad som hittills har betytt Amerika. Namnet är tyskt och han uppger sig härstamma från samma familj som Bismarcks mamma. Tyskhet spåras knappt hos honom men väl ett ursinnigt utlänningskap, änskönt han såg dagen i Baltimore.

Det folkslag som tryckte sin stämpel på den från begynnelsen blandade amerikanska nationen lyckades förunderligt bevara sin supremati oantastad under det årliga massinvasioner av främlingar med sina tungomål och husgudar sköljde in över kontinenten. Det hette att de gick i »the melting-pot», och så hörde man inte av dem vidare. Listan på kulturbärrarna rymmer endast engelska namn — med mycket få undantag, och dessa fogade sig ivrigt efter normen. Deras biografier inledes i regel med vördnadsvärda stamtavlor som genom några led av karaktärsfulla förfäder sträcker sig bort till en halmtäckt cottage på den gamla lilla ön; det motsvarar sexton anor.

Men hur låter de namn som nu vimlar upp till ytan? Mencken, Dreiser, Hagedorn, Giovannitti, Oppenheim, Untermeyer, Lewysohn, Cohen, Cohn, Kahn — man kan hålla på tills man tappar andan. Det betyder ett slavuppror. Amerika har aningslöst närt vid sin barm vad man fordom i Preussen kallade »den inre fienden». Nu är han fullvuxen och rustar sig att förgöra anglosaxardömet.

Ingen tar öppnare itu med denna historiska mission än H. L. Mencken. Engelskan innehåller inte på långa vägar de skälls-

ord han behöver och han skriver inte längre engelska utan har skapat sig ett affektstarkt idiom som i fråga om hjälpverb och pronomina och annat smått ännu hänger med en tråd vid konventionen men vars huvudelement består av sällsamma barbarismer, troligen hämtade från redaktionsbyråer, bohemkafeer och allehanda tingeltangel. Detta vill vara mer än ett individuellt uttrycksmedium, det är provmanövrer med det nya tungomål han agiterar för i *The American language*. Varför skulle inte modigt regelförakt och illegitima förbindelser alstra en amerikanska som förhöll sig till engelskan ungefär som italienskan till latinet?

Man kan finna Menckens stil osmaklig, men man kan inte undgå att erkänna den lyckad: den är expressiv, den har medryckande rytm och den gör sig omedelbart förstådd (okvädinsord har en magisk makt att tränga genom bommar, man känner igen dem om man aldrig har hört dem förr). Grant blommar den i *Prejudices*, där storslakt bedrives i små kapitel på alla amerikanska gudar jämte Shaw, Wells och Arnold Bennett, och jag tar för givet att den lyser i det verk som bär titeln *Damn*, om vilket jag inte vet mer än så. *A book of prefaces* ådagalägger mera positivt — i nästan grundliga hedersomnämningen av Joseph Conrad, Theodore Dreiser och James Huneker — Menckens estetiska sensibilitet och fördelar stundtals örfilarna glesare.

Han kan till och med anlägga en halvmask av kvasifilosofisk värdighet som i den på ett verkligen roligt infall grundade bok *The American credo* han utgav tillsammans med sin trogne kumpan teaterkritikern George Jean Nathan. Trosbekännelsen menas innehålla nationens världsåskådning i 488 artiklar av yttersta trivialitet, men tyngdpunkten ligger i en vidlyftig avhandling som lodar folksjälens grumliga djup och bringar i ljustet idel fula fiskar.

Amerika är ett plumpt misstag från Mayflower till Wilson. Den puritanism som i sina unga kraftdagar hängde häxor och piskade kväkare utbildade sig i sin triumferande spridning till en kompakt bräckighet som mysande mördar tankar, konst, kultur, alla dessa fina ting som så hänsynsfullt vårdas på den europeiska kontinenten . . . Det fanns en gång en lovande aristokrati, slavpatronerna i Södern; vad som nu tarvas är en härskande kast av friandar, lätta världsmän, orubbliga skeptiker, livsnjutare lika raffinerade som lössläppta. Amerika är för Mencken en mörk landsort som får lov att hämta civilisation från den fjärran metropolen, och själv har han med allt sitt talangfulla clowneri ett tycke av sockensnobb kråmande sig i modet från en förlupen säsong.

Nära nog förverkligat var hans ideal i James Huneker, som dog i vintras på tröskeln till ålderdomen och säkert alls inte mätt på ett liv av kära mödor under regnbågsskimret från »the seven arts». En mer otröttlig och ansvarslost lycklig lustvandrare i kulturens trädgårdar har aldrig setts. Det är inte mellan New Yorks skyskrapor man förmodar en dylik, men där vankade han i alla fall när han inte travade mellan Europas tavelgallerier, konsertsalar, teatrar och ölstugor.

Han var en journalistisk essäist av den rara sort som alltid berättar sin själs äventyr, som för sin intima dagbok offentligt. Men hans frispråkighet — ett bortskämt barns — gömde en maliciös diskretion, han grät inte inför allmänheten och bekransade aldrig ett altare utan att lustigt blinka åt sidan. Ingen puritansk fe hade andats över hans vagga, som likväl stod i Philadelphia. Han kallade sig med något lite fåfänga »Celto-Magyar»: modern var av irländsk börd och faderssläkten (namnet uttalas Hun-eker) hägnade en obestyrkt sägen om invandring från Ungern.

Hunekers själ reagerade för fler retelser än någon annan

jag har hört om. Musik var hans första passion och han har tjänstgjort som konservatorieprofessor i piano. Men hans författarskap sysslar med alla konster, den kulinariska inberäkning, och de flesta vetenskaper inklusive Christian Science. Han var lärd i parfymier och bevandrad i nyprotestantiska dryftningar av Jesusproblemet; han följde med spänning spekulerandet över fjärde dimensionen. Alltid promenerade han i idéernas värld som en *curieux* och kåsör med småleende smak för alla övermodigt romantiska extravaganser. Det lär ha varit han som först signalerade den nya stjärnan i öster, Nietzsche, och självklart fnyste han — som det numera är fashionabelt — åt William James' »filosofi för brackor».

Man har svårt att i minnet hålla isär hans bisarra böcker, men titlarnas suggestiva klang dröjer kvar i örat: *Iconoclasts, Egoists, The pathos of distance, Ivory, apes and peacocks, New Cosmopolis, Unicorns...* De ledde in i det förvånade Amerika ett långt karnevalståg av europeiska excentriciteter snarlika fabeldjur — det blev de gärna under Hunekers behandling.

*

Det modernaste sättet att fira berömda döda är raka motsatsen till monumentskulptur. Det heter psykoanalys. Det avancerade Amerika är besatt av Freud och Adler, och framför mig ligger en fullmogen frukt av denna lidelse: *The ordeal of Mark Twain* av Van Wyck Brooks. Här bevittnar man den blodigaste vivisektion, verkställd med den hetsiga grymhet, den kallsvettiga fyndglädje som vill till för att analytiker skall kunna obetänkligt hänge sig åt sitt ruskiga värv.

Mark Twain, stackars oskuld från landet, lade allt till rätta för sin slaktare: hans böcker och brev innehåller knappast något annat än bikt om Oidipuskomplex, repressioner, minder-

värdesneuros. Läs dem från denna synpunkt, och ni kan hålla er för skratt. Mr Brooks njuter som en skalpsvingande indian av den grandiosa tragik han har framdissekerat: hur en gigant boren jämbördig med Rabelais och Cervantes — kritikern ansluter sig här till den på sistone gängse taxeringen av en författare som den amerikanska litteraturhistorien tills nyligen avfärdade i parentes — hur en sådan bjässe kunde förfalla till pajas för intellektuell medelklass. Han fördärvades av det puritanska, pionjärråa Amerika, som fångade honom redan i vaggan och hela livstiden höll honom järnhårt som ett visserligen sprattlande byte. Undersökningen berör verkligen mången öm punkt som förtjänar att varsamt beaktas även då en gång psykoanalytikernas tolkningsförsök har hamnat i skräpvrån för urvuxna terminologier.

Långt humanare än Brooks visar sig freudianen Katharine Anthony i sin »psykologiska biografi» Margaret Fuller. Sant är att hon gör det mest energiska bruk av incestmotivet, önskedrömmarna och annan ortodox apparat, men hennes bok luktar inte klinik hela vägen. Efter förevisningen stoppas demonerna åter ner i det omedvetna, patienten släpps lös och rör sig som en färdig mänska i sol och storm.

Sjuttio år har Margaret Fuller fått vänta på en kongenial skildrare. Katharine Anthony sammanfattar skälen i ett epigram: »Hon var en nutidskvinna som dog 1850». Denna centralfigur i det klassiska Bostons litterära krets var, närmare besedd, varken puritan eller transcendentalist, varken sibylla eller vriden, som hon framstår i de samtidas vaga äreminnen. Hennes korta och patetiska liv med sin tragiska slutkrasch virvlade förbi dem som ett beundransvärt, ofattligt och inte fullt anständigt fenomen. Den slutliga huvudfrågan lydde: var hon ordentligt gift med markis Ossoli? Man anade ryssligheter, man visste kanske något, men så mycket högre för-

säkrade man att papperen var fullkomligt klara. Nu kommer den obesvärade miss Anthony och ställer samman indicier som nästan ofrånkomligt pekar på ett mariage forcé. Och detta är en imponerande djärvhet i amerikansk historieskrivning.

*

I en av sina intagande memoarböcker, *Years of my youth*, berättar William Dean Howells hur han som ung reporter hemma i Ohio råkade skildra ett mord begånget av en svartsjuk äkta man så åskådligt att hans redaktör måste ge honom en högtidlig läxa: »Skriv aldrig, aldrig något som ni skulle skämmas att läsa för en kvinna!» Och den sjuttioåriga författaren, målsmannen för Amerikas realistiska roman, kunde välbehagligt se tillbaka på sin långa alstring och gratulera sig till att ha lytt den nobla varningen.

Sättarkasten hade varit hans skola och tidningsbyrån hans universitet — en typisk uppfostran för amerikanska diktare, oftast mera beundransvärt self-made än miljonärerna — men en så stark och smidig kulturdrift bodde i honom att han efter några års slipning i Europa kunde aktas värdig att av den döende förnämna Bostonklassiciteten med handpåläggning vigas till dess efterträdare, och som sådan presiderade han i litteraturrepubliken med stigande auktoritet, en gentleman och språkartist att yvas över.

Men Ohiodrektörens maxim förberedde i stillhet hans ofärd. Redan 1907 uppträdde Gertrude Atherton med en hälsning från ungdomen och brännmärkte den frejdade realisten, fransmäns och ryssars lärjunge, som författare för skolflickor. Han fick höra att hans breda och urbana inflytande hade »cast a blight on American fiction». Därmed var rätta tonen anstämmd; Macy tog upp den och naturligtvis Mencken med sina saftiga variationer.

»Decent realism», den högst förfinade puritanismens sista ord i modernitet, ljuder för de yttersta dagarnas amerikanska litterater som en styggelse från söndagsskolan. Deras irritation har sina djupa grunder. Dem jäktar det kulturella samvetet att i en termin genomgå ett halvsekels försummade europeiska pensum: från Zola till dada. De älskligaste gubbar måste rännas omkull när man har så bråttom.

Och vidare: denna masstyraniska anständighet som tämde Amerikas starka andar så när som på Whitman, vilken den bojkottade, hade påvisliga själamord att svara för. Man hör innanför litteraturhistorien de kvävdas stön. De vildaste från Mark Twain, som hade fått händer till att omfatta livet med hänsynsfritt kraftiga grepp och som med föräldraöm stränghet leddes i korta tyglar av sin hustru och Howells, ett par manuskriptrensare med osviklig blick för det opassande. Mark lydde och svor och tog sig en fattig pueril gottgörelse genom att frossa i fula ord bakom allmänhetens rygg — för att slutligen hemfalla åt psykoanalysen.

Bourgeoisin har upphört att inge vidskeplig skräck och det behövs inte längre granithårda karaktärer för att trotsa den. Själva James Huneker tyckte till sist att de nya romanskrivarna skenade för våldsamt.

En skymningsdiktare i Chicago

1926

Där vid 1830-talets ingång ett dussin blockhyddor låg och ängslades för vilda rödskinn på en sumpmark sydväst om Michigansjön klättrar mot skyn en förfärande och högfärdig stad, i vilken det lär stjälas fyra tusen automobiler om året. Man kan ju formulera Chicago på en mångfald andra sätt, men alla måste de låta fabelaktigt. Denna oförbränneliga parvenytar skrattande emot alla invektiv och tvetydiga gratulationer för att hänga dem på sig som medaljer.

En gång har dock Chicago förvånat sig själv med en plötslig min av blyghet. När det härom året av den gällaste och mest imperatoriska kritikerstämma i Förenta staterna — H. L. Menckens — utropades till Amerikas litterära huvudstad lät det den bjudna kronan falla till marken. Chicago skyggade, underligt nog, för att måla denna lyxtitel på sina reklamaffischer.

Det var den sanna meritens försynthet. Om Chicago inte ännu kände sig färdigt att avsätta New York, Bostons tvivelaktigt legitima arvinge, med dess mäktigt organiserade litteraturindustri och dess air av komplett och bländande kulturutställning, så berodde det ingalunda på andlig fattigdom. Ty svinslaktarnas och spannmålsjobbarnas oformliga stad, innehavare, tror jag, av gatularmsrekordet, fostrar genom någon

mystisk procedur det fräschaste och det redbaraste, det intensivaste och det finfibrigaste i amerikansk diktning.

Jag vet inte om diktarna egentligen *trivs* i Chicago. Men dit sugs de unga snillefröna, som av en vacuum-cleaner, från Mellanvästerns farmer och similstäder, en ofattlig förtrollning griper dem, en rusande stimulus eggas dem till styrkeprov, och när de, som oftast händer, flyttar vidare, kanske till New York, bär de Chicagos litterära firmastämpel inbränd i sin själ. Därav ett familjetycke hos individer så markerade som Edgar Lee Masters, Sherwood Anderson, Edna Ferber, tyskättlingen Theodore Dreiser och vår förlorade landsman Carl Sandburg, den störste besjungaren av »the windy city». Utomordentlig i höjd eller djup är väl ingen av dessa frejdade andar, men bredd, must, värme möter man hos dem, och de tycks bringa överraskande direkta hälsningar från livet.

Möjligen har denna högkonjunktur sjunkit in i historien redan. Den alstrades av sammanträffandet mellan en intellektuell uppskakning och en miljonstads skapelseprocess, två egendomliga fenomen som rätt snart måste sätta och stadga sig. Den blåsiga staden yvs kanhända än i dag över att aldrig bli fullvuxen och att varje månad foga ett nytt sensationellt drag till sin fysiologi, men inspirationen från dess adolescentias hetsiga växtkraft bör vid detta laget vara i det närmaste uttömd, så stormande och grundligt som den har exploaterats av poeterna. Mycket riktigt kungör ovannämnde Mencken i sitt senaste manifest att Chicagos betydelse som litterärt centrum är på retur.

Pålitligare tecken än detta vittnesbörd av en litteraturkanibal som lever på att utfärda dödsattester är det faktum att den vittra renässansen vid Michigansjön har börjat lämna stoff till intima och en aning elegiska memoarer. Den sannolikt norskfödde Harry Hansens *Midwest portraits*, en

kamratlig krönika om Chicagos författarleverne, vars personliga minnen knappast går längre än ett årtionde tillbaka, breder över Schlogls restaurang, litteratörernas lunchställe, över samkvämen i stämmingsdunkla diktarkulor med uppläsning och estetiska debatter, de exklusiva tidskriftsföretagen och de bohemiska äventyrligheterna en patina av mörknat guld som skapar ett förvillande romantiskt avstånd. Förloppet är typiskt och välbekant: Europas nyare litteraturhistoria vimlar av lokala blomstringsepisoder i enahanda stil. Men amerikanerna, som är sent ute och har bråttom, fann sig nöjgade att sammanfatta i en enda virvel alla rörelser och strömningar som härborta hade avlöst varandra i god ordning från naturalism till sista skriket. Europas avlagda kätterier, kulter, idéer, formexperiment blev likt gamla kistgömda kostymer, upprustade till en konstnärskarneval, med ens utmanande och pittoreska.

I denna kaotiskt fruktbara situation utvecklades Ben Hecht, en yngling med sjudande hjärna, från kvickhet och bildstormaranlag. Den amerikanska gåvan att bemästra kulturen på tjugofyra lektioner måste han ha innehaft i överlägsen grad (kanske är han dessutom jude) och han hemfaller därför lätt åt intellektuella snobbfasoner. Men låt vara att hans bildning är köpt färdig och second-hand, hans ursprungliga tillgångar förslår att överskylla dessa förvärvade brister.

Något stadgat anseende har han ännu inte ådragit sig. Han förefaller lite oroande, tvär i vändningarna och besvärlig att värdera. Det häftar vid hans namn ett lösligt rykte för gammängaktig oansvarighet och även hjärtliga beundrare finner det apologetiskt riktigt att låta honom tills vidare gälla för ett slags högre pajazzo eller akrobat. Saken är den att Ben Hecht löper linan ut i den moderna riktningen till en punkt där all gemytlighet upphör.

Den avslöjande kritik som strävar med att plundra Amerika på dess egenkärlek, illusioner och samvetsro har snabbt utbildats till en standardiserad industri och kan alltid påräkna applåder, men den pura nihilismen är man dåligt beredd att reflektera på i en så nybyggd värld. Varför envisas en notoriskt livslustig ung skribent i Chicago att överspanna sig med denna bitska och fanatiska offensivhållning mot tillvaron i gemen? Därmed åstadkommer han varken lysande, vinnande eller roande böcker och absolut inga bestsellers.

Attityden skulle förblivit ointressant om Ben Hecht hade varit begränsad till cynisk vivisektion och ettersprutning genom talrör. Men det har lyckats honom att framföda en livsladdad gestalt i vilken det sterila nejsägandet förlöper som ett extatiskt drama. Vilket vill säga att Ben Hechts nihilism har bestått äkthetsprovet. I denna skapelse har han utan tveivel diktat sin ideella självbiografi, historien om den hemlige dubbelgångare han gömmer någonstans djupt i sitt jovialiskt fylliga väsen och vars skepnad han bär i sina ambitiösaste önskedrömmar.

Till vardags har han inget bruk för denna övermänskoroll, ty likt ungefär alla amerikanska författare livnär han sig strävsamt som journalist och reklamagent. Men inte bara strävsamt utan med lust och brio. Att springa omkring som reporter i Mellanvästerns metropol är en högskola för den som älskar att samla belägg på den mänskliga absurditeten och kräver ymnigt råmaterial för en porlande artistisk formdrift. Ben Hechts reportage slog till sist över i fri konst: han bad sig lös från uppdrag och utfäste sig att i gengäld dagligen lämna sin tidning, Daily News, en historia efter sitt eget sinne. Verkligen syntes ett helt år igenom och ändå längre inget nummer av bladet utan ett litterärt kabinettsstycke av Ben Hecht. Ett band urval ur denna svindlande hetsproduktion,

betitlat *One thousand and one afternoons in Chicago*, står kvar att hugfästa bragden.

Gatuetsningar, porträttskisser, fantiserande tankevandringar, groteska anekdoter, jazzexpressionism, tragedier i tablettformat — stoffet är reporterens och den poetiske flanörens, tillskärningen den experimenterande ordvirtuosens. Men över motivens mångfald härskar ett med svärmarögon sett Chicago. Inte det barbariska, bråkiga, dagsgrälla monstret som Dreiser, Sandburg och Sherwood Anderson har lyft i hymnisk förklaring. Ben Hecht har gjort sig ett Chicago efter sitt hjärtas begär, en ljudlös drömstad, bäddad i dimma eller stigande i högtidlig nattrymd eller höljd i ett brunt dunkel genom vilket regnet sneddar som silverpilar. Den är ett förtroligt landskap där inbillningen vägrar obehöriga tillträde. Men det finns rum för ansikten inom denna magiska cirkel, en ström av ansikten som vältrar längs trottoarerna under blinkande fönsterrader förtonande uppåt stjärnorna, stadens översta ljusskyltar.

Ben Hecht låtsar missakta dessa alster av en överkvalificerad reporters råge, framknackade, säger han, bara för att inbringa middagskrischan. Det hindrar inte att ett och annat litet mästerverk av diskret patos har fladdrat ur hans trälande skrivmaskin. Men troligen generas han av att här ha låtit sig förföras till en vekhet och ett sympatetiskt mänsko-intresse som stöter på harmlöshet.

Hans romaner gör sitt bästa för att utplåna detta intryck. De tidigare, Erik Dorn, som hade en viss framgång och alltså måste ha företett någon älskvärd kompromiss, och Fantazius Mallare, som författaren utan protest lät beslagtas, känner jag endast av referat, men tydligen ligger bägge på den linje han hårdnackat fullföljer i sina två nyaste.

I *Gargoyles* har Ben Hecht lagt an på att prestera en genomfört obehaglig bok. Han ställer upp en grupp människor,

låter dem tala, röra sig och handla, men står själv hela tiden bredvid för att påpeka det oäkta och meningslösa i alla dessa livsyttningar. Samma demaskering övergår deras tankar och känslor. Hela deras medvetna tillvaro alltså upplöses i en räckta ytliga tillfälligheter och ljugande symtom på själarnas autentiska innehåll. Psykoanalysen som litterär sport äger sina flesta och oförvägnaste idkare i Amerika. Bland denna här av amatörer framhåller sig Ben Hecht genom hänsynslös destruktiv ihärdighet. Han mördar sina figurer.

Objekten för sitt laboratoriearbete vårdar han sig knappast om att presentera i den solida, lättfattliga eller åtminstone kännemärkta gestalt som de bär till synes inför världen och sitt medvetandes spegel. Några streck förslår att omskriva denna artificiella karaktär, vilken alltid går in i något typfack. Först djupt under dessa oväsentliga skyddsskal, i de psykiska mörkrummen, vidtar den skapande fantasins verk. Så kommer det sig att en respektabel Chicagofamilj och dess umgänge uppträder som en samling hemligt besatta, envar isolerad med sin komplexbörda. Vända ut och in blir dessa normalmänskor fantastiskt vridna skepnader, »gargoyles» om man så vill, men alls inga lustiga djävlar och fabeldjur. Författaren serverar dem torra, med en kvasivetenskaplig saklighet och trots de utströdda epigrammen till och med utan satir.

Ben Hecht förkunnar åter och åter med stundom visionär styrka sin älsklingsats att livet ligger begravet och kvävt under mänskornas uppstaplade verksamheter, teorier, moraler och religioner, att det inte längre mäktar göra sitt rop hört och sända upp sina impulser, att vårt släkte har självvilligt stannat sin evolution. En tidsenlig föreställning men som knappast ligger i luften vid Michigansjön.

I första kapitlet av romanen *H u m p t y D u m p t y* för-

söker livet ur sitt fängelsehål stöna fram ett budskap till sin nominelle innehavare juveleraren Winkelberg under det han en sen aftontimme vandrar hem från sin butik och känner sig på något sätt betryckt av natten och stjärnorna.

»Stackars Winkelberg», säger livet (han förnimmer det inte), »du och jag känner inte längre varandra. Och jag måste sitta så här, meningslös och överflödig, ini ditt huvud och sörja något som inte har funnits till... Låt mig tala till dig fastän det inte finns några ord i din hjärna med vilka du skulle kunna höra mig. Du är fullfärdig. Du tänker inte mer... En gång var det något tjusigt med dig. Det var när morgondagen prunkade som en grann fjäder i ditt första plommonstop. För jag när mig girigt av morgondagar. Stackars Winkelberg som går ensam på gatan, du vet inte längre vem du är eller vad som har hänt. Något varmt och betydelsefullt gled bort, något sällsamt och lysande försvann. Och nu känner vi inte ens varandra. Hör på. Kan jag göra mig förstådd? Stanna här och skratta åt natten, Winkelberg. Eller stanna här i skuggan och gråt. Jaså. Du vill varken skratta eller gråta. Låt mig höra dig tala då. Slunga ord omkring dig. Bli tosig och släng upp armarna över huvudet»...

Ännu mer nonsens pratar livet inuti den lille skallige Winkelberg, en affärsman och familjefader så god som vem som helst, och det ohörbara talet översätter sig för honom till en lätt yrsel, en nervös oro i kroppen och slutligen en utlösande bister grymtning: »Jag ska minsann ge den där Savaron om han fortfar att hänga efter min Stella».

Savaron är en mycket ung man som Winkelberg håller för rubbad och farlig. Om hans hetsiga levnadslopp, hans kamp med Winkelberg och hans katastrofala undergång förtäljer denna roman.

Savaron utför opåmint alla de maniakaliska gester till vilka

livet fåfängt uppfordrar Winkelberg. I honom sitter det inte inlåst som en bortglömd fånge, det rusar genom hela varelsen utan hämning, en otämd kraftström, kokande och kall som forsvirvlar. Ty denna yttersta utlöpare av släkten Werther, som smakar sin sublima ensamhet och sina kosmiska extaser på gatorna i ett enkom därför anordnat Chicago, gör snarast intryck av en elementarande utrustad med nerver och hjärna. Hans egoism äger varken ett blödigt hjärta eller någon annan själfull förklädnad att gömma sig i. Savaron njuter sig själv au naturel.

Ett enda väsen förtrollar honom till fullkomlig, medvetlös hängivelse: staden. Han älskar den därför att den är hans egen skapelse, ett outsinligt svall av bilder och utsökta adjektiv, i vilka hans opersonligt lidelsefulla invärtes finner formens förlösning. Ty Savaron har fått den välsignade gåvan att oskadligt urladda sin livsstorm i sköna, suggestiva och bitande ord.

Men den lycklige unge vilden, halvmänska och övermänska, suverän i sin självgjorda värld, stöter plötsligt på Winkelbergarna och törnar emot så hårt att han tappar jämvikten för alltid. Denna enda mönstergilla familj multiplicerar sig för hans inbillning till miljoner. Dessa konfektionskaraktärer dansar den samtid i vilken Savaron har att andas. Han har till och med en förmiddag i hastigt mod gift in sig i Winkelbergsklanen, som efter första ögonblickets raseri över enleverings-skandalen omger det unga paret med en seg givmild välvilja och lägger om sin uppfattning av Savaron därhän att den förryckte och ohyfsade bohemyngling som Stella var förbjuden att gå på biograf med får gälla som ganska distingerad måg. Savaron råkar i det något löjliga läget att förspilla ett gigantiskt haf på snälla och banala människor, aningslösa om sin världshistoriskt symboliska betydelse. I stället för att till-

intetgöra dessa oåtkomliga, som han på sin höjd kan bereda någon stunds vantrevnad, måste han inskränka sig till att hysteriskt riva sönder sin hustru (bara halvt en Winkelberg) och sig själv. Savaron, livets utkorade, skjuter sig vid tjugonio år efter att ha begravt livet i sköna, suggestiva och bitande fraser. Det kom aldrig längre än till en bisarr grimas.

Men det har stått ett så häftigt brus av vitalitet kring denne förolyckade att man tycker Winkelbergarna måste i några minuter efter hans flykt förnimma en ängslande tystnad.

Humpty Dumpty har ingen utsikt att slå an på familjen Babbitt, som så godmodigt befordrar Sinclair Lewis till kapitalist.

Riddarromantik från Virginia

1926

Vem tänker på sydstaterna när man nämner U. S. A.? Ingen europé och knappast ens amerikanerna själva. En och annan gång återvänder någon forskningsresande och meddelar den stora nationen sin Columbusupptäckt att i dessa avsigkomma landsändar träffas oaser av gammaldags elegant kultur, ett stämningsfullt förfall och en ro som icke är av den nya världen. Sådan stilla och vemodig bakgrund för riksfattande epidemier av härsket barbari som Ku-Klux-Klans vidunderliga svarta terror och metodistisk-baptistiska korståg mot Darwins gudlösa nyheter gömmer södern för sig själv och för poetiska turister. Ty södern har aldrig förstått att omsätta sina romantiska värden i litteratur; dess bästkända intellektuella alstring är en blommig och pompfull politisk väl-talighet, som för många årtionden sedan upphörde att tas på allvar.

Är det sant att än i dag plantagearistokratins avkomlingar vårdar en hemlig sorg efter den goda gamla slavtiden och i blek men stolt grämelse smeker sina relikter från frihetskriget, som skulle ha betryggat vad sydstaterna delikat benämnde sin »domestic institution», så bör det vara framför allt i Virginia man har att leta efter dessa levande historiska monument. Virginia, den äldsta av kolonierna och länge den främsta, mo-

der åt Washington, Jefferson och Henry Clay (statsmannen som kvarlever i ett cigarmärke), föll från en högre höjd än de övriga konfedererade. Och alldenstund Amerika i djupaste hjärtat principvidrigt hyllar europeiska begrepp om adlighet svävar kring de sjunkna gamla Virginiaherrska-släkterna en aura av nedärvd och irrationell prestige.

Ur denna nobless, hos vilken vackra antikverade tänkesätt och den försiktiga victorianska smaken bevaras likt kantstött men välpolerat arvsilver, har utsprungit en av den nya amerikanska litteraturens intressantaste, mest uppburna och mest förföljda revolutionärer.

Att James Branch Cabell råkar schavottera i denna position är ett ironiskt öde som tillfälliga omständigheter i tid och miljö har sammansvurit sig att bereda en stillsam ironiker. Han har inget annat samband med den pågående amerikanska renässansen än ett förnämt ignorerande av det nationella traditionskomplex mot vilket denna rörelse för krig, och han tillhör modernisterna endast som sent omsider kallad hedersledamot. En kättare mer urban och mindre ofördragsam får man knappast se, ej heller en som handskas sirligare med generande ämnen, men för den söndagsskolade medelintelligensen i U. S. A., som på sistone har måst vänja sig att tåla en från och ofta plump utsagdhed, ligger det något förolämpande retsamt i denna mokanta diskretion.

Som den äkta virginier han i roten är sätter James Branch Cabell värde på sina båda engelska släktnamn och sina förfäders långa annaler, där åtskillig utmärkelse i politiska, administrativa och krigiska värv står upptecknad, och särskilt åt moderneätten Branch har han ägnat genealogiska forskningar. »Vi virginier», säger han med en spelad och gäckande högdragenhet, »kan aldrig rätt komma ifrån vår känsla att puritanerna är parvenyer, tillhörande familjer som har för

nyss kommit in här i landet för att ännu ha hunnit fullständigt amerikaniseras. Vi har vad det beträffar aldrig kunnat lära oss att betrakta pilgrimsfäderna och deras ättlingar som riktigt fint folk.» Det ingår i hans maner att gömma sitt hjärtas mening under en uppsåtligt affekterad gest.

Men i det verkliga Virginia lever han i romantikerns eviga landsförvisning. Hans hemstad Richmond må överraska genomresande från New York eller Chicago med sensationer av solstekt vila, månsvita magnoliors tunga doft och det tropiska negerskrattet. För diktaren Cabell är den banal som Sinclair Lewis' Gopher Prairie. Han räddar sig undan till ett inbillningsrike, liksom herrskapet Allans fosterson Edgar Poe gjorde för hundra år sedan i detta samma Richmond.

Cabells poetiska domän är belägen i ett fantastiskt Europa, som ännu ingenting vet om kontinenterna bortom solnedgången. Han kallar den Poictesme och suggererar med de lättaste penseldrag en festlig scen fylld av riddartidens granna rekvisita. Där bullrar banketter i feodala borgar, där flyter adligt blod i handgemäng, där kväder trubadurer, där lågar unga riddare för bländande fagra damer. Ej heller fattas feer, trollkarlar och förhäxade svärd. Av sådan gammal utsliten teaterprakt formar Cabell romaner och sagor som förbluffande lyckligt stämmer med hans otidsenliga diktprogram: *to write perfectly of beautiful happenings.*

Mark Twain lät på sin tid en Connecticutyankee plumpa ner i kung Arturs taffelrund och skratta ihjäl chevaleriet. Cabell behandlar det i grunden än mindre allvarligt. Han fasonerar sitt ideala Provence med artistisk förälskelse men fint och mångtydigt leende över detta gyckelspel, som visserligen inte förefaller honom narraktigare än moderna illusionssystem. Och var någonstans utom i fabelvärlden förlöper »vackra tilldragelser»?! Sådana drömfoster har man förtvivlat av nöden

för att skyla livets råa nakenhet, och då de under alla förhållanden trotsar naturen, varför neka sig att smycka dem med all den sköna och lustiga absurditet som fantasifriskare släkten har utpekulerat.

I sin yppersta historia från Poictesme, romanen *Domnei* (i första upplagan betitlad *The soul of Melicent*), för Cabell fram ett under som överglänser drakar, häxerier, elementarandar och vandrande riddares äventyr. »Domnei» är namnet på denna religiösa kärlekskult om vilken riddartidens dikt och sägen har bevarat så många osannolika vittnesbörd. Den vidskepelsen har Cabell inte riktigt hjärta att driva med. När han tycks håna den så måttas hans raljeri åt en världsinnrättning så tarvligt planerad att den saknar betingelser för utvecklingen av en dylik hög och permanent berusning; men själva illusionen behåller sin helgd.

I det landet Poictesme, där alla illusioner antagligen synlig gestalt, möter den inga skrankor. Perion de la Forêt måste fly från greve Emmericks hov i samma stund som han och prinsessan Melicent har utbytt bekännelser om odödlig kärlek, och årtionden förgår innan de åter benådas med varandras åsyn. Men aldrig ett ögonblick under denna tid har Perion lämnat härbärge åt någon annan tanke än att återvinna Melicent, och inte ens den falska underrättelsen om Perions giftermål med den Melusina, som han tidigare svärmat för, kan rubba Melicents förvissning om hans innersta väsens trohet. Hon har ingenting annat att göra än vänta i ro sedan hon för hans skull utfört en makalös hjältebragd: hon har i mansförklädnad rymt från Poictesme och sin tilltänkte gemål, kung Theodoret, för att med alla sina juveler lösköpa Perion ur hårt slaveri hos den grymme prokonsuln Demetrios, vilken emellertid icke nöjt sig med ringare pris än hennes egen ljuva person. Där sitter hon alltså fast i hednaland, något besvärad av

den gamle vällustige tyrannens förälskelse, dock inte stort mer än hon skulle ha störts av en enveten fluga, så absorberat stirrar hon in i den vita låga som brinner i hennes själ för Perion. Men hennes riddare verkar oavslåttligt: han tar successivt tjänst hos varenda krigsherre som låter sig lockas att föra sina kristna fanor mot den obetvinglige Demetrios, och hur än hans uppsåt gäckas av hundrade gräsliga motgångar kommer äntligen det ögonblick då han bland högar av slaktade hedningar i Demetrios' palats får böja knä för den numera lite grånade Melicent.

Över denna sirliga romanvävnad fladdrar som skenet från förevisarens fackla en smeksam ironi. Det är inte meningen annat än att de bägge heroiska älskande i all sin stilfullhet skall verka en smula onaturligt stela, som väggbonadsfigurer, och glimtvis uppenbara sina rollers inneboende komik. Man har att följa deras öden med estetiskt välbehag och utan orolig spänning: de måste partu hållas skilda åt, och det i ett världstillstånd många sekler avlägset från närmaste telegrafstation, de måste behäftas med fullkomlig frihet från distraherande intressen och en tålmodighet som anger slöa nerver för att kunna brukas till en allegori över kärlekens högsta triumf och sublimaste dårskap. Denna ovärldsliga tosighet besegrar inte bara Demetrios' vapenmakt utan tillika hans överlägsna intellekt och härdade skepsis, under det Ahasverus själv till sist bugar sig i gripen andakt inför ett under som dementerar hans trötta och föraktfulla tusenårsvisdom.

Men inte ens i Poictesmes krönika kan inträffa något kuriösare än att författaren till så översvinnligt höviska och fromma sagor har »Sällskapet för hemlighållande av osedlighet» att tacka för plötslig och bullrande celebritet. Nämda sällskap (New York Society for the Suppression of vice), vars uppgift är att förhindra spridningen av tryckalster i vilka dess

medlemmars tränade fantasi vädrar sexuell stimulus, njuter ett anseende och en makt som övergår det nära besläktade lynchningsförbundet Ku-Klux-Klans. Det lider fördenskull av vanvettig hybris vilken oupphörligt bestraffas av gudarna. Sällskapet konfiskerar väl stundom av lyckträff något stycke obskyr pornografi vars försvinnande ingen törs beklaga, men sin ära sätter det i rensande vaksamhet över såväl gamla europeiska klassiker som den nya amerikanska litteraturens främsta förmågor. Fältet är oöverskådligt och det blir ingen annan råd än att nöja sig med ett grepp på måfå här och där.

För några år sedan trodde sig sällskapet ha gjort ett läckert fynd i James Branch Cabells *Jurgen*, uppgav ett jubelskri och — man fattar det inte, men sådant har det lov till — beslagtog alla osålda exemplar. Den i slika fall vanliga komedin uppfördes: recensentbataljer i pressen, försvarskommitté bildad av ryktbara amerikanska och engelska författare, broschyrer, manifest och slutligen, sedan Jurgen legat nära två år begravd i sällskapets lagerrum för berusande litteratur, det amplaste frikännande i domstolen. Under tiden hade inbringande smyghandel bedrivits med de tillgängliga exemplaren och en Londonedition utgivits med entusiastiskt företal av Hugh Walpole.

Så blev James Branch Cabell namnkunnig, men inte på den väg han hade drömt sig. Han skulle ha föredragit finsmakares reklam framför puritaners. För denne aristokratiska virginier, som är både en kräsen skribent och en folkskygg mänska, måste det kännas ytterst vidrigt att ha blivit utskriken som upphovsman till en »liderlig och oanständig» bok. Hade hans förfäder stannat på denna sidan Atlanten skulle det aldrig ha hänt honom.

Visserligen är Jurgen fullkomligt blottad på den stiliserade kyskhets som ger en så rörande charm åt Domnei. Det kan

inte vara annorlunda, ty denna gång leker sagoallegorin över det gängse livets ömklighet, surrogat och kompromisser. Jurgen och Perion hör ihop som tvillingbröder, i sin uppväxt förvillande lika men sedan utpräglade till ett kontrastpar, lite karikerade båda åt var sitt håll. Även Jurgen har en stund i ynglingaåren älskat rent och evigt, men då hans käreasta, som var Melicents syster men saknade Melicents själ, övergav honom för ett solidare gifte tog han, som det höves en man, sin hämnd och tröst i lätta erotiska äventyr för att slutligen, som det plägar ske, i medelålders stadga sätta sig till ro med en lönande affärsverksamhet och en huslig, prosaisk fru. Jurgen har valt pantlånares kall, ty han är diktare och vad kan bättre anstå en sådan än att ockra med mänskors olyckor, skam och dyrbarheter!

Men detta är bara den triviala förhistorien till vad Jurgen upplever i boken. Efter ett par sidor halkar man utan varning in i den vidunderligaste karneval där mångfaldiga gestalter ur allsköns mytologier, odödliga diktkretsar och folklöre vimlar om varandra i självklar och förtrolig påtaglighet och där nästan vad som helst »is rather more than likely to happen». Kentauren Nessus, anträffad valborgsmässafton på en ossiansk hed, bär Jurgen i bevingat lopp till »lustgården mellan gryning och soluppgång», där Dorothy la Désirée, hans fordom tillbedda, spatserar daggfrisk och ogift och tänkande på ingenting annat än Jurgen; ty här, förklarar den vise hästmannen, dväljes endast imaginära väsen och däribland alla kvinnor som någon man har älskat. »Ett hårt ord», menar Jurgen och lämnar osagt vem det närmast drabbar. Men dagens nalkande med sitt skarpa ljus avslöjar lustgården som ett naket nyplöjt åkerfält, kentauren krymper till en vanlig häst och Jurgen rider sorgmodigt på hemväg.

Det fogar sig emellertid annorlunda. Jurgen är benådad att

umgås ända till nästa valborgsmässa med imaginära varelser i land som inte finns. En godsint häxa vrider hans livsur tillbaka till den månskensnatt i Poictesme då han sista gången satt och dyrkade Dorothy la Désirée på slottsterrassen. Han blir åter en käck ung fyr, dumdristig och självbelåten, lättlynt och slug som sagornas lyckliga bondpojkar. Prinsessor och halva kungariket faller honom också till var han flanerar fram. Han hugger väl huvudet av någon otäck jätte ibland, men för innehavaren av svärdet Caliburn betyder sådana dåd varken risk eller möda.

Hans kamplösa färdsel bland alla dessa fägnessamma inbillningsfoster, så munter och skiftningsrik, har emellertid en hake. Bredvid den unge Jurgen med hans glupska livsaptit fortlever den medelåldrige, med sina minnen, sin mättnad, sin cynism och sin ständigt frågande skepsis. Denne så fatalt komplicerade Jurgen är det förmenat att ge sig helhjärtat hän åt någonting. Han njuter prinsessan Gueneveres gunst strax innan hon hämtas av Merlin till kung Arturs hov, han genomlever korta men harmoniska äktenskap i tur och ordning med gudinnan Anaïtis, alla obscena naturmyters drottning, med en hemkär hamadryad och med en snäll och ytlig vampyr. Men ingen tänder honom till passion, och med all skyldig tacksamhet för visad välvilja undgår han inte att finna dessa gloriösa figurer vidskepligt överskattade i sin mystik och demoni. Hans käraste tillflykt i Cocaigne, Anaïtis' rike, är biblioteket: en tänkande, fantasifull och något maklig individ roar det ansenligt mer att genom lärda och underhållande skildringar stifta bekantskap med de ändlöst nyanserade perversa nöjen en tyggelös forntid har uppfunnit än att personligen repetera dessa tröttsamma och snaskiga experiment.

Slutstationerna på Jurgens vandring genom fabelsfärer är hans faders helvete och hans farmors himmel. Det förstnäm-

da stället uppvisar all den ortodoxa apparaten, men de tjänstgörande djävlarne suckar över omöjligheten att tillfredsställa de högfärdiga puritanernas uppjagade anspråk på pinostraff för sina struntviktiga synder. Helvetet är pur komedi, pepprad med politisk satir såväl som teologisk; men i himlen, där alla som Jurgens farmor har hoppats gott om träffas församlade, bland dem en liten pojke som är hans eget döda barnomsjag, övermannas han av rörelse och vördnad.

»Min farmors Gud», utbrister han, »jag förmår inte riktigt tro på Dig; men när jag minns den summa av kärlek och tro som har kommit Dig till del så går det en skälvnig genom mig. Jag tänker på de kära människor vilkas levnad var tillitsfull och glad genom deras tro på Dig: jag tänker på dem, och i mitt hjärta kämpar en blind förkrosselse och en trånad och en avund, och likväl färgas alltihop av ett slags ömt löje. O Gud, aldrig hade någon annan gudom så dyrbara tillbedjare som Du har haft, och Du borde vara mycket stolt över dem!»

Men när den vilda och lustiga fantasmagorin är över står pantlånaren Jurgen på gatan precis där han stod när upptågen begynte. Ingenting har hänt, ingenting har förändrats, han är densamme på samma valborgsmässafton traskande hem från butiken till kvällsvard och en gnatigt beskäftig maka.

Jo ett har klarnat till visshet i dessa ögonblick då hans ungdom rusade förbi honom i ett tummel av symboler: hela hans liv var ett irrande efter Helena, den fullkomligt sköna och onåbara, vars drag han en gång trodde sig igenkänna i Dorothy la Désirée. Men då hon äntligen i sista numret av drömkarnevalen stod inför honom kunde han bara skälvande knäböja till hyllning och farväl, ty fullkomligheten tordes han inte röra och han visste sig alltför ömklig och medelålders för att ens efterträ den mer.

Denna svärmodiga, groteska och meningsfulla gyckelsaga

svävar någonstans i rymden mellan Faust och Peer Gynt. Man har redan hört förutsägas att J u r g e n skall stiga till de odödliga. Jag skulle tveka att kalla den stor, därtill är den kanske för exklusiv och raffinerad. Men även utan det oftanämnda antilitteratursällskapets benägna annonsering skulle det sannolikt under årens lopp så sakta ha sipprat ut att mitt i säsong- och succèsböckernas ilande ström reser sig fast och isolerad en diktskapelse av en skönhet som enligt alla gamla märken borde komma att stå sig genom tider och moder.

Ty konstnären Cabell dyrkar Helena, den fullkomliga skönhetens sinnebild, osvikligt som Perion brann för Melicent, och med icke mindre hängiven och halsstarrig möda har han lärt sig att forma de magiska besvärjelser, de satser av utsökta ord och förtrollande kadenser, som lockar fram skepnaden av denna gamla rolösa illusion.

Benedetto Croce

En ovetenskaplig introduktion

1930

Under en julferie i mitten av 1790-talet agiterade Uppsala-studenten Nils Magnus Berlin i sitt Härnösandshem för »kantiska principer», allra sista modet i filosofi, och hans försöksobjekt var två ungefär tjugoåriga flickor, systemn Carin och kusinen Cajsa Greta. Genom den ena av dem får man veta hur hett och allvarligt det gick till vid dessa improviserade lektioner: »En gång talte han för oss till kl. 3 på morgonen; sedan han skildes vid oss, satte vi oss att uppskriva vad vi fattat. Gud var nu intet annat än den moraliska lagen»... Något mer än ett halvt århundrade senare kunde man träffa på en prästgård där filosofernas andefejder utgjorde så gängse tema för familjekonversation att småpojkar, när de ertappades i slagsmål, förklarade att de lekte Boström och Borelius!

Dessa små episoder, den första hämtad ur Lotten Dahlgrens »Norrländska släktprofiler», den andra ur muntlig tradition, omspanner ett jämförelsevis rikt och förnämt skede av svensk bildning. Det sammanfaller inte på slump med en blomstringsepok i filosofins historia, tysk visserligen i sitt upphov och i alla sina stora namn men förunderligt mäktigt att väcka och verka i hela den västerländska världen, Amerika inberäknat. De andliga kommunikationerna sköttes bevisligen ypperligt i dessa skjutskärrornas dagar, ty andarna var villiga.

Men alla välden ramlar, och filosofiska imperier hör till de

otryggaste. Spekulationen, metafysiken, idealismen eller hur man vill kalla den tankeproduktion som pågick från erövraren i Königsberg till Hegels diadoker, den åldrades, vissnade och självdog. Det kan ha sett ut som om den krossades av en ny tänkargenerations anlopp, men det nya släktet brydde sig i själva verket alls inte om att kosta tankebesvär på en antikvitet som man helt enkelt kunde gå förbi med en speglosa eller ömkande axelryckning. Positivismens era nämnes ju med en bekvämt svepande term de årtionden då den så kallade exakta vetenskapen tog revansch för århundradens intrång från teologin och metafysiken, då zoologer, medicinare, sociologer sörjde för livsbelysning och då ingenjör Spencer gällde för *summus philosophus*. Den perioden ter sig i det historiska perspektivet varken förnäm eller rik, men hoppfullt livaktig och förskönad av en moralisk entusiasm, vilken de nulevande borde på bot- och böndagar begråta som en avyttrad familjeklenod.

Det lärdomssäte på vars horisont en gång stjärnan från öster hade strålat upp för Norrlandsynglingen Nils Magnus ägde hundra år senare inget ledljus att bjuda sina eventuellt klarhetssökande alumner. Positivismen, på svenska vanligen betecknad med diminutiven »åttital» och »verdandism», hade i sin tur blivit gammal och orkeslös: den visade sig endast i skepnad av en vanemässig naturvetarhögfärd, vars grunder en humanistiskt anlagd recentior fåfängt efterspanade. Och det med rätta ringaktade examensämne som bar skylten »filosofi» bestod av en kronologiskt hopställd samling kuriösa hypoteser som undan för undan hade slagit ihjäl varandra och slumrade tillsammans i en kompendiös massgrav.

När avslöts det positivistiska tidevarvet och hur hette dess efterträdare? Vad vårt land beträffar tör dessa frågor vara kinkiga att besvara. Ingen formell dödsattest utfärdades,

ingen sensationell upptäckt markerade inträdet av en ny epok. Vad som skedde var ett stämmningsomslag och inte en tanke-revolution. Man vände sig instinktmässigt åt annat väder-streck men utan riktig orientering. Den självmant avtagande övertron på naturvetenskaperna utrotades väl småningom fullständigt genom nya filosofers skarpsinniga utredningar av dessa discipliners väsen och gränser; den invanda misstron till tanken däremot befästes med auktoritativa stöd. Mekaniseringens trånga värld hade fått en port uppslagen, som visserligen inte ledde till agnosticisms omöblerade mörkrum men till en dunkelrymd genomskimrad av möjligheter och löften. Viljan till »tro», som kanske lurar någonstans i alla själar, och den okontrollerbara intuition av en osägar verklighet med vilken en och annan elitvarelse känner sig benådad kunde utveckla sig fritt i samklang med de modernaste kunskapsteorier. Aldrig har den officiellt sanktionerade filosofin företett en humanare uppsyn än den tiden, aldrig generösare tillmötesgått lekmännens hemliga förväntningar.

»Den tiden» säger jag, ty även den har sällat sig till det förflutna, tiden då massor av svenskar fann hopp hos James och förlösning hos Bergson och eggelse i Vitalis Norströms glansfulla broschyrer med deras heta polemiska aktualitet. Vilken filosof, importerad eller inhemsk, gäller numera i vårt land som livstydare, själasörjare eller intellektuell tränare?

Den senaste fasen av svensk kulturs inställning till filosofin bär inte, som de tidigare jag har försökt summariskt antyda, prägeln av allmänhistorisk nödvändighet, av symtom på andligt samliv med den västerländska världen. Indifferensen i detta stycke är ingen reflex av tillståndet utomkring; den kan vi skryta med som vår självständiga insats.

Det ljuder osannolikt: för trettio år sedan begyntes i en av svenskar mycket frekventerad ända av Europa en stor tan-

kerevolution, om vilken inget rykte nådde våra breddgrader, och den gav upphov till en vittspridd filosofisk renässans, av vilken vi lever så oberörda som om vi vore en förolyckad expedition på ett isflak vid polen. Landet heter Italien och revolutionsledaren Benedetto Croce.

*

Medan den utlevade positivismen höll på att avdankas av sina naturliga arvingar pragmatism, intuitionism och allsköns irrationalismers djärvides en ung lärd i Napoli medelst en radikal nyorientering återställa tankens på alla håll förnekade uppgift att genomtränga och behärska verklighetens totalitet. Utifrån sett hade han sprungit förbi en serie obligatoriska övergångsstadier eller ock — vilket i början föll sig enklast att anta — av någon sorts antikvarisk böjelse sackat bakåt till den längesen avlivade spekulativa idealismen. Sant är att Croces tankeriktning kan klassificeras med denna generella och därför intetsägande fackterm, sant likaså att den genom sitt fullföljande och nyskapande av den så betecknade tendensen lämnade bakom sig samtidigt alla filosofiska anhaltstationer.

Med fullkomligt fog avböjde han etiketten »hegelian», som man naturligtvis genast hade i beredskap. Men om den hegelska metafysiken var död så väntade den dock sedan ett halvsekel på »kristlig begravning», och denna sista tjänst fann han sig kallad att bevisa den. Och hur jordar man anständigt och säkert ett filosofiskt system, hur besvärjer man dess irrande vålnad? Genom att förstå det, kritisera det, stoppa ner dess förgängliga del i det förgångna och skänka dess ovanskliga förklarar liv i nya tankesfärer. Men man skall inte föreställa sig att Croce började sin mission med denna pietetsakt och att alltså hegelianismen bildade hans utgångs-

punkt. Han besatt redan i grundlinjerna sin egen filosofi och hade offentliggjort såväl sin stora *Estetica* som sitt första utkast till logik när han försänkte sig i det intima Hegelstudium som närmast resulterade i uppgörelsen *Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel*. Tvärs genom trassligt komponerade böcker och bisarra formler och ohållbar systemarkitektur letade han fram »den siste store tänkarens» grundproblem och egentliga upptäckargärning: bemödandet att utarbeta en filosofins logik, det vill säga att klargöra den väsensegna metod genom vilken filosofin särskiljer sig från andra verksamhetsformer och består som självförsörjande vetenskap.

Här fick Benedetto Croce ett handtag över svalget av positivismens interregnum. Begreppet om begreppet hade inte, som insikten om de empiriska och matematiska vetenskapernas natur, gjort framsteg sedan Hegels dagar utan i stället sjunkit nedom intressehorisonten. För Croce dök det åter upp som ett vitalproblem, och dess lösning kunde han efter långa mödor för sin del definitivt framlägga i den digra *Logica come scienza del concetto puro*.

»Det rena begreppet» har för den naturliga människan en kuslig klang. Det tycks höra hemma i någon livsfrämmande luftsfär, dit endast grubblare med fakirträning förmår lyfta sig. Och förvisso har det varit svårt att komma fram till, men inte därför att det svävar i en metafysisk empyré utan tvärtom emedan det ligger så djupt inbäddat i den allom tillgängliga verkligheten.

Tanken, som oavlatligt måste syssla med det stoff som tillföres den, fritages inte fördenskull från skyldigheten att göra reda för sig själv. Kan den inte legitimera sig, visa upp sin fullmakt, faller den i misskredit och hänvisas till subalternt

arbete under viljan, som utdelar order, och intuitionen, som övertar dess högre uppgifter.

Hos Croce rättfärdigas tanken av tanken med strängaste metod, under segrande polemik på alla fronter och ej utan dramatiska överraskningar. Så kallar jag de välförberedda och plötsliga igenkänningsscener där undan för undan hävdvunna klassbegrepp avslöjar sig som tvillingar: verbalformer för ett och samma. Ty här blir den tvåtusenåriga formalistiska logiken med sina grammatiska recept för tankeprocessen, med sina tre, fyra eller fem huvudklasser och deras ändlösa underavdelningar, fördriven ur filosofin av en logiker som har undersökt språkets väsen och måste skratta åt syntaktiska formler som utges för tankelagar.

Men den största och behagligaste överraskningen bjuder *il puro concetto* själv, begreppet som är omdöme, definition, syllogism och hela logiken, ja filosofin *in nuce*. Det visar i begynnelsen en hög och främmande uppsyn, ängslande för icke-filosofen. Vid föreställningarnas, bildernas, intuitionens välkända värld synes det på något sätt bundet och likväl upplyft över den i majestätisk avskildhet. Bildernas värld faller utom synfältet medan man tvingas att stirra på det rena begreppet. Ämnar det förbli hängande däruppe kallt stjärnlysande och obrukbart? Nej, det dalar, det sänker sig gradvis till bebodda nejder, och slutligen smälter det in i den alldagligaste och skenbart anspråkslösaste kunskapsakt: perceptionen eller iakttagelsen! Där hör det hemma och därifrån har det endast genom mödofull abstraktion kunnat lösgöras för ett ögonblick till betraktelse.

Genom denna äventyrliga och lyckade utflykt från sitt vardagsarbete har tanken erövrat medvetande om sig själv som kongruent med verkligheten, *l'universale*, och i detsamma tillförsäkrat iakttagelsen, vars ena moment den utgör, vär-

dighet av yttersta och fullkomligaste kunskapsakt. Med iakttagelsen som syntes av bild och begrepp »tar vi världen i besittning, ja enbart genom den existerar en värld».

Här lämnas inget rum för metafysiken, inte ens ett tomrum. Liksom det rena begreppet, begreppet om universum, lever endast i perceptionen eller individualomdömet, så äger det universella ingen tillvaro utanför det individuella. Och var skulle det väl annars hålla hus? Än i dag spökar hos filosofer såväl som bland den övriga mänskligheten de urgamla föreställningarna om en urgrund som spyr ut fenomen, om en otänkbar verklighet, om en ovetbar sanning. Dessa mytologiska hägringar vid tankens synrand har Croce effektivare än någon före honom sopat bort. Hans filosofi kunde bära ett motto ur Goethes uppläxning av de »filistrar» som resignerade inför omöjligheten att nå in till naturens förmenta kärna:

Natur hat weder Kern
Noch Schale,
Alles ist sie mit e i n e m Male.

Men diktaren-forskarens visionärt skådade »natur» får hos tänkaren en otvetydigare benämning: ande. *Filosofia dello spirito* betitlar Croce — utan anspråk på patent för firmamärket — sin tankeprocess. Och det har ännu aldrig uppfunnits något suggestivare namn för verklighetens väsen än detta gängse metaforiska uttryck som innebär liv, rörelse, skapande.

Ty den verklighet som sammanfaller med det rena begreppet, verkligheten som t ä n k e s, kan inte vara annat än verksamhet, en organism av verksamheter. Alla substantiv upplöser sig för filosofen i verb, det skapade finns till endast i

det ögonblick det skapas. Men ingenting förgås: det filosofiska tempus är presens, rikt av allt det förgångna och dräktigt med det kommande.

De verksamhetsformer genom vilka världen skapas och växer har inte Croce behövt upptäcka. De är vagt bekanta för gemene man, och filosofer har i många sekler sysslat med att utgrunda och ordna dem. Intuition, tanke, vilja, samvete — idel vardagsglosor och vardagsföreställningar. Men ingen har som Croce medelst fina och skarpa distinktioner hyfsat dem till klara begrepp, ingen har som han undersökt deras inbördes relationer av samverkan och växelverkan. Det eviga vardandets dynamik, »det ideala och tidlösa drama» som är världen, gestaltar sig — ty även logiken måste tala med fantasins tunga — som en cirkelström. Hegels mäktiga halvgångna ansats till en ny och högre heraklitism har sålunda Croce, med övervinnande av metafysiska störningar och grundkorrigering av föregångarens metod, lyckats fullfölja till konsekvenser som än så länge synes de yttersta.

Frågar någon om detta begreppssystem är bindande bevisat får han veta av Croce att bindande bevisning, varmed menas något slags omotståndlig apparat som griper folk om nacken och släpar dem, om än ovilliga och motsträvande, till den avsedda synpunkten, är ett inbillningsfoster från skolan. Sanning, om det så bara vore den att två gånger två gör fyra, låter sig inte meddelas utom åt den som frivilligt reproducerar den i sig. Magistrarna fordomdags tog till karbasen för att hos de genstörtiga ingjuta disposition för sanningens anammande, och den napolitanske maestron med sin icke blida och tåliga läggning betygar en viss sympati för detta pedagogiska hjälpmedel — han använder det själv ibland för roskull när han får fatt i exempelvis en pragmatist, en nykantian eller en mystiker som resonerar. Med sina rappa och hårda

snärta, humoristiska okynneskrumelurer kring en fruktansvärt gedigen polemik, framkallar han förvisso ingen benägenhet för omvändelse men väl retliga försvarsåtgärder, av vilka den brukligaste går ut på att i myndig tillrättavisning av hans övermod eller »självkänsla» söka lä för hans kritiska argumentering.

Men det verkliga beviset för *il puro concetto* ligger i dess effektivitet, i dess förmåga att göra rätt för sig. Croce åtar sig att uppvisa hurusom det, och ensamt det, sprider ljus över alla problem rörande andens liv. Det drar till att börja med en oöverstiglig skiljelinje mellan filosofin å ena sidan och såväl de empiriska som de matematiska vetenskaperna å den andra. Dessa discipliner hade visserligen redan förklarats för intellektuella konstruktioner, betingade av praktisk nödvändighet, men de tycktes ha lagt beslag på allt vad som fanns att tillgå av begrepp och logik. När de nu mätes med det filosofiska, det universella och konkreta begreppets standard blir det uppenbart att de laborerar med begrepps-fiktions eller »pseudobegrepp», som Croce har föredragit att kalla dem, ty i de nu avlägsna dagar då han uppfann denna en smula chockerande term syntes det honom lämpligt att ända till förargelse skarpt markera det olikartade i filosofins och sagda vetenskapers förfaringssätt samt avvärja ömsesidigt intrång.

Men det rena begreppet har fler och vida svårare uppgifter att lösa. Tanken är bara en av de distinkta och förbundna verksamheter som Croce har urskilt i andens enhet, och om logiken, som uppdragar tankens väsen, rymmer hela filosofin i sammandrag, så ingår den tillika i ett system, där begreppet måste ådagalägga vad det förmår med de andra, likberättigade momenten i verklighetens kretslopp. En cirkel erbjuder ingen begynnelsepunkt, men upprullat i litterär framställning kan

det rundaste system inte annat än förlöpa som en serie med början och avslutning. Croce inleder de filosofiska vetenskapernas kedja med estetiken, och sedan är ordningen given: logik, ekonomi (viljeteori) och etik. Därmed är »andens filosofi» komplett, begreppet har samvetsgrant gått rondan och överallt rättfärdigat sina anspråk. Nu må det ånyo dyka ner i bildernas värld och återta sin dagliga gärning.

Ty, som sagt, filosofin medarbetar ständigt i det brokiga livet och utövas av varenda mänska. Vi tänker alla utan att tänka på det, den logiska akten — iakttagelsen — faller sig så naturlig som att andas, det rena begreppets kategorier hanterar vi med omedveten och fullkomlig rutin. Filosofen som specialist, vars tänkande inte till arten men till graden av ihärdighet och omfattning skiljer sig från de andras, upptäcker denna immanenta filosofi, utforskar och beskriver den. Om den abstrakta spekulatjonen viftar »au revoir» till sinnenas värld så lämnar den inte därmed erfarenhetens, och Croce har någon gång — med ett par glosor som han eljest inte älskar — symboliskt benämnt sin filosofia dello spirito transcendental psykologi.

Den egentliga definitionen lyder emellertid annorlunda. I sin konkreta tillvaro heter spekulatjonen exakt och simpelt »historieskrivningens metodologiska moment». Ovillkorligt hajar man till i första sekunden inför denna så föga salvelsefulla bruksanvisning. Men det är ingalunda filosofin som deklarerar utan historien som upphöjes — till den enda vetenskapen bland »vetenskaper». Och naturligtvis: då iakttagelsen, konstaterandet av ett faktum, syntesen av bild och begrepp, av intuition och tanke, har blivit igenkänd som högsta kunskapsform gäller detsamma om historien, iakttagelsen i största skala. Det förflutna ligger inte bakom nuet som ett ofantligt magasin där forskaren går omkring och plockar fakta från

hyllorna; det går fullständigt upp i presens, det blir till så ofta det skapas och återskapas av intuition och tanke. Varhelst man stiger in i Croces idésfär möter man denna oanfäktligt befästa centralsats: ingenting gives »bakom» eller »framom», »utanför» eller »innanför» den närvarande verkligheten. Sålunda avvisas den ej minst i våra katastrofala dagar omtyckta drömydnings- och spådomskonst som kallas historiens filosofi — en kvarleva från teologin, den där genom uppenbarelse hade reda på historiens planritning. Teologizante är det epitet Croce tilldelar all filosofi som stannar inför »tinget i sig» eller placerar en normbyggnad i luften, ovanom livet, eller grubblar över dessa evinnerliga kuggfrågor med vilka inbillningen i fåvitsko trakasserar tanken.

De verkliga problemen känner man igen på att de låter sig lösas: de uppstår och formuleras i samma mån som tanken arbetar med att besvara dem. Inga »yttersta» frågor utan tvärtom de närmaste, de ur nuet-historien uppsprungna, sätter filosoferandet i gång. Endast i sin behandling av brännande specialproblem har de filosofiska mästarna frambragt något bestående eller rättare sagt fruktbart.

Denna oakademiska uppfattning av tänkaryrket har Benedetto Croce kunnat hämta ur sin egen utvecklingsgång. Han begynte ytterst ung sin vetenskapliga bana som duktig arbetare i historiefacket. Han gjorde sig till expert på sextonhundredtalets italienska kultur och det spanska inflytandet inom Italien under renässansen, han belyste napolitanska revolutionen av 1799 med nya dokument och sammanställde Napolis teaterkrönika genom århundraden. Ännu tidigare, som gymnasist, hade han debuterat som litteraturkritiker med studier över Vergilius och Dante. Ingendera av dessa riktningar tycktes ägnad att störta honom ut i filosofiska vidlyftigheter. Men de konvergerade och löpte samman i ett par

kitsliga frågor: Vad är egentligen historien? Konst eller vetenskap? Vad menas med litteraturkritik och vad går den ut på? Dessa spörsmål måste han reda ut för sig innan han kunde fortsätta arkivgrävningarna. Resultaten av hans meditationer framlades i två idérika och utmanande avhandlingar, som han visserligen senare i flera stycken, till och med huvudstycken, har nödgats dementera men som han efter ett kvartsekel kunde omtrycka utan annan apologi än den som ligger i titeln *Primi saggi*. Men från dessa filosofiska förstlingsbragder och det fejdalarm som följde dem återgick han till sina historiska forskningar och litteraturstudier, liksom tills vidare nöjd att ha funnit en teori för sin praxis.

Nästa gång unge Croce gav sig hän åt den filosofiska driften — pausen blev inte lång — var det en annan sorts problem som oroade. Marxismen hade plötsligt kommit i hans väg och upptänt ett så flammande intresse att han måste genomleva dess tankegångar och doktriner som en helt personlig angelägenhet. På denna neddykning i den moderna kommunismens källa följde naturnödvändigt en logisk razzia genom national ekonomin över huvud såväl som en skarp sovring av de marxistiska begreppen och satserna. Den serie principdiskussioner och stridsskrifter som år 1900 samlades till volymen *Materialismo storico ed economia marxistica* hävdar sig alltjämt som standardverk — framför mig ligger femte upplagan, daterad 1927, — och fastän författaren har offentligt jämrat sig över att så ofta nödgas korrekturläsa detta epitafium över sitt livs »marxistiska parentes», vilket han liknar vid den gamla kamelen som så alltför troget följde Daudets Tartarin i hälarerna, förblir han tacksam för den avgörande stimulans han en gång vann ur sitt passionerade studium av »den hebreiske apokalyptikern». Han hade upptäckt sig som filosof.

När han nu återupptog de estetiska problemen fattade han dem i ljuset och sammanhanget av den filosofia dello spirito som hade arbetat sig fram i honom under sysslandet med metafysiskt-ekonomiska teorier, och till hans *Estetica come scienza dell'espressione* slöt sig organiskt, som utvecklingar av de begrepp den både förutsatte och betingade, en *Logica* och en *Filosofia della pratica*. Så har då Croce framlagt något som liknar ett »system», den prestation med vilken det filosofiska idrottsmärket erövrar. Själv använder han hellre beteckningen systematisering för att betona det flytande och tillfälliga i detta slags formationer, som i bästa fall endast litterärt kan förete en fast och fulländad gestalt. »För varje filosof skymtar, då han står vid slutet av någon undersökning, de första otydliga linjerna av en ny, den han själv eller en som kommer efter honom skall utföra.»

Croces filosofiska livsverk ligger ingalunda inpackat i systemets imposanta volymer. Man bör inte ens uppfatta dem som den kärna kring vilken hans övriga rika produktion skulle kretsa som »parerga och paralipomena». Jag rent av undrar om han inte suckande erinrar sig den där kamelen var gång han retuscherar dem för nya upplagor, ty att sitta och vårda sina gamla tankar anstår endast pensionsmässiga intellekt. För en tänkare av Croces atletiska vigör ges inget stillestånd. Färdigformade idéer blir övertygelse, blir tro, blir religion, och för att inte hårdna till dogmer, mista livet och sanningen, måste de ständigt hållas i rörelse, förnyas och växa genom samma kampfulla aktivitet ur vilken de föddes. I denna process har Croce rönt välkommet bistånd av de talrika angripare och misstolkare som städse har varit till hands att egga fram den. Men även dessförutom sörjer livet och dagen för nya uppgifter åt hans spekulaton.

Det är djupt karakteristiskt att Croce i gryningen av sin filosofkarriär grundade en tidskrift »för litteratur, historia och filosofi». Det unika organet *La Critica*, som nu upplever sin tjugooåttonde årgång, rymmer lejonparten av hans författarskap, vilket på detta forum rör sig obesvärat allt eftersom anden och stunden bjuder, från avhandlingen och essän till entrefilén och aforismen. Det är där man träffar honom intimast; flertalet av hans böcker utgör helt eller delvis omtryck av dessa tidskriftsartiklar, och själva »systemet» inordnar sig som ett led i det fortlöpande tankeverket. I *La Critica* har Croce skapat sig sin kateder: tack vare ärvd förmögenhet har han aldrig behövt söka ämbete eller ens förspilla sin ungdom på akademiska examina.

Det fåtal utvalda medarbetare och assistenter, växlande under decenniernas lopp, som han samlat kring sig, urskiljes knappast så här på avstånd: allt som produceras inom denna behärskande personlighets krets eller under hans inflytande vill man skriva på hans eget konto. För ett par år sedan sammanträngde han i några stolta rader en katalog över de studieområden där hans tidskrift och de arbeten som grupperar sig kring den har gjort alarm och inlett nya riktningar: där saknas varken konstkritiken eller språkforskningen, varken rättsfilosofin eller pedagogiken eller över huvud någon bransch av »Geisteswissenschaft». Skryt är det inte; motståndare och utomstående vittnar ovillkorligt sammalunda. Maurice Vausard, en fransk katolik som står på högaktningfull distans från den farliga napolitanska tankehärden, kan i sin bok *Sur la nouvelle Italie* inte undgå att esomoftast vända blicken mot »le rénovateur de la philosophie italienne — dont toute une génération a subi l'impérieuse emprise et dont, sur les suivantes, l'influence demeure immense»...

De mindre välvilliga har likväl gått över strecket i sin taxe-

ring av Croces inverkan på Italiens andliga leverne. Så beskylls han genom vidunderligt missförstånd för att med sin estetik ha grundlagt futurismen, vilken rörelse han avskyr lika hjärtligt som han hatas av dess anhängare — hövdingen Marinetti utslungade en gång fältropet »Ned med Rom och Benedetto Croce!» Vill man pådyvla honom faderskap till fascismen — även sådant händer — svär han sig lidelsefullt fri, liksom förmodligen Hegel skulle göra om han återvände till jorden och titulerades farfar av Sovjetrepubliken. Såväl diktatorn själv som den fascistiska mentaliteten, vars högsta filosofiska exponent, professor Giovanni Gentile, en gång var Croces närmaste vän och medarbetare, har i *La Critica* rönt en så svidande behandling att den härjning som (enligt den landsflyktige historikern Salvemini's berättelse) för fyra år sedan vid en av de stora pogromerna övergick Napolifilosofens bostad förefaller ärligt förtjänt.

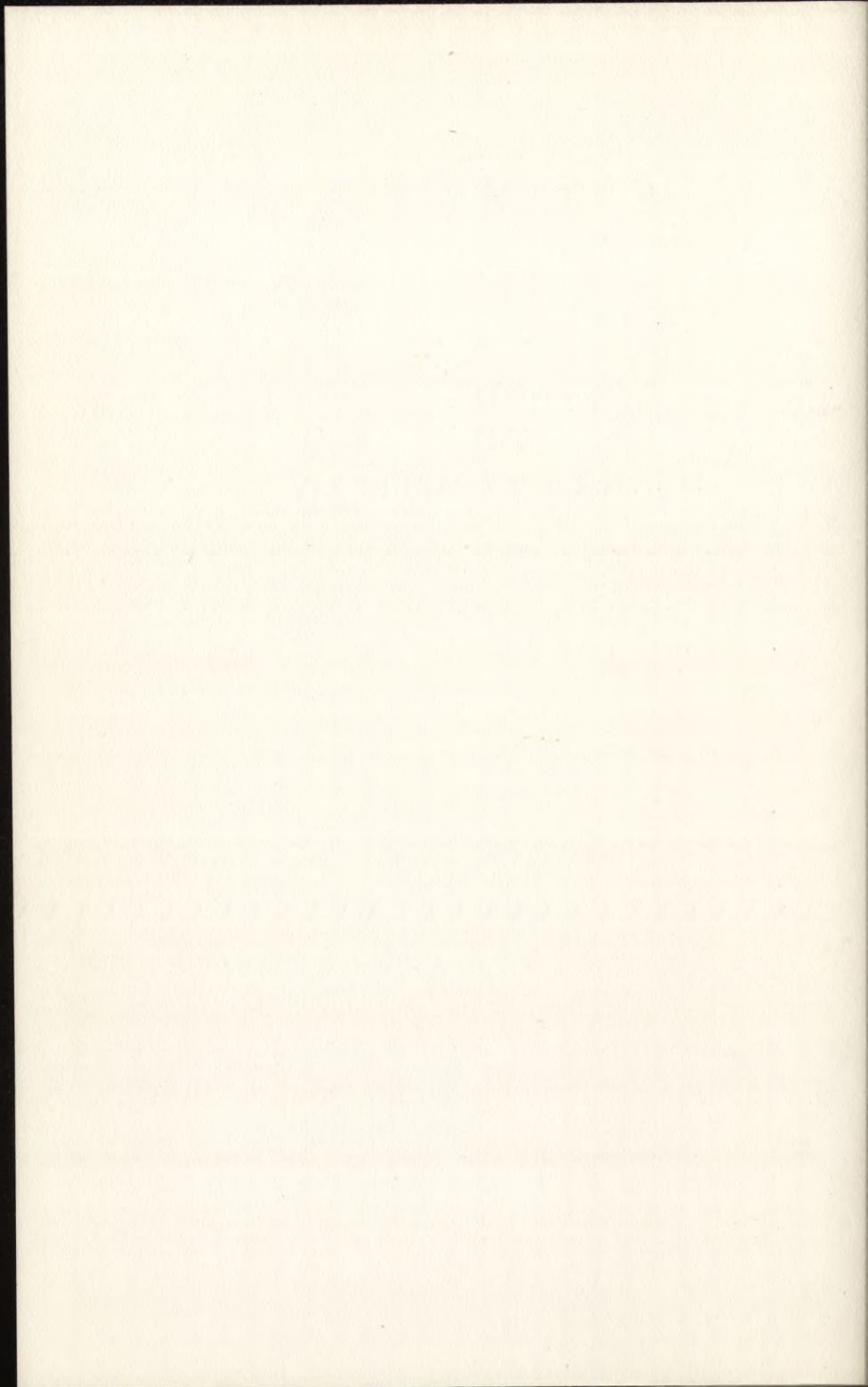
En med Croce obekant som råkade se den långa listan på hans böcker skulle otvivelaktigt finna den misstänkligt brokig och uppfatta auktorerna som en intellektuell äventyrare utan varaktig specialitet. Men Croce befinner sig alltid i sitt centrum, vare sig han skildrar den italienska barockkulturen eller Italiens historia från 1871 till 1915, undersöker poesihalten hos Dante eller d'Annunzio, skriver monografier över Goethe eller Carducci eller som i volymen *Poesia e non poesia* nagelfar adertonhundralets vittra celebriteter för att utröna vilka som består det estetiska provet och vilka som bör avföras till kulturens eller tankens historia. Det är alltsamman konkret filosofi, det rena begreppet i sitt dagsverke. Vilken blindpipa det skulle vara ifall det inte visade sig duga till att belysa och ordna livets företeelser! Historien, inskärper Croce i teori och dåd, är filosofins prøvosten. Och varje historiker utövar filosofi, om han vet och vill det eller inte. Det är mig

obekant vilken »Lehrbuch der historischen Methode» som för närvarande pluggas vid våra universitet, men jag strävar att föreställa mig *Teoria e storia della storiografia*, supplementbandet till *Filosofia dello spirito*, som examenspensum i Uppsala... När Croce, som det titt händer, sprutar sitt muntra hån över de vetenskapliga hantverkarna, de blotta och bara filologerna, så är det inte deras lovlige arbete han utdömer, endast deras pretentioner. Själv är han ju en fullfjädrad filolog, en minutiös forskare, specialist i varje ämne han sysslar med, men eruditionsapparaten, den han så mästerligt hanterar, förvägras obarmhärtigt vetenskaps rang.

En tysk, Alexander Fraenkel, som har tillägnat sig Croces grundtankar och bygger vidare på dem, jämför träffande studiet av honom med den »italienska resa» som efter Goethes föredöme har blivit outhärlig bildningskurs för germanerna, deras uppfostran till att se. Det är en klar och skön värld han för en in i, skön allenast genom sin klarhet. Mystik, ljusdunkel, aningar, bävan inför gåtor skall man inte möta där, ty alla skymningsväsen, ljuva eller hemska, har övervunnits och uppsugits av tanken. Dimmiga inbillningar fördunstar, dåraktiga krav kommer av sig när filosofen ropar sin stränga maning: tänk det! Ur vilket mörker, vilken födslovånda hans egna tankar kämpar sig upp till denna ljusstarka dager låter han stundom glimta fram i någon lyrisk mellansats; men sådant hör till hans individualitet som fattig syndig mänska och icke till den tänkarpersonlighet som är hans verk och hans ideala tillvaro.

1

NOTER
TILL
SÖREN KIERKEGAARDS LIV

Kristlig begravning

En söndagsförmiddag i november 1855 var Frue Kirke, Köpenhamns förnämsta gudshus, lika proppfull av begravningspublik som vid de galatillfällen då Thorvaldsen, Oehlenschläger och Hans Christian Ørsted avtackades inom dessa murar. Den här gången fanns dock ingen sorgfestlig dekorerings att titta på och »bland de närvarande märktes» inga officiella honoratiore. Den smala kistan som alla knuffades om att få en glimt av gömde ett stoft utan rang.

Men även mycket höga sensationskrav kunde tillfredsställas av denna likbegängelse. Allt gick extraordinärt och opasande till. Redan det var undransvärt att denne döde bars in i en kyrka. Man hade i färskt minne hans dånande domsord över den sortens lokaler och de styggelser där bedrevs. Närmast låg det till hands att uttyda den barocka situationen som kyrkans triumf över en äntligen värnlös förföljare. Allmänheten visste ju inte hur bekymrat stiftsprosten Tryde, vicevärden på stället så att säga, hade strävat att avvärja den malplacerade gästen. Han drog sig dock för att sära en aktad släkt genom att stänga helgedomen för den, och det fanns en pålitlig kollega till att hålla liktalet. Nu blickade han emellertid med förtretad uppsyn ut över den mycket blandade folksamlingen och sköt i sin nervositet kalotten ideligen fram och tillbaka över hjässan.

Efter ingångspsalmen framträdde i koret en utsocknes

prästmän och höll en parentation som säkerligen åhördes med sällsynt spännt intresse. Den autentiska ordalydelsen förflyktigades med stunden och det har uppstått olika traditioner om talets innebörd och stämning. Bäst är att hålla sig till de tidigaste vittnesbörden, bladens reportageartiklar dagen efter. Av dem framgår att prästen under lovprisande av den hädangångnes rika gåvor angeläget varnade för dennes märkliga och farliga inflytande; efter talet steg han ner till kistan och bad en bön för honom som hade kommit på avvägar och för de samtida som borde akta sig att missbruka det förvirrande och falska i hans delvis uppbyggliga verksamhet. Vilken gripande familjescen! Ty det var sin köttslige bror den fromme vältalaren tog avsked och avstånd från.

Ute på Assistentkyrkogården fägnades mängden med något ännu mer anstötligt och pikant. Så fort jordfästningen, förrättad av den desperata stiftsprosten, var över tog en ung man vid gravkanten till orda: »I Guds Navn. Et Øieblik, mine Herrer, hvis De tillader!» I egenskap av systerson, vän och meningsfrände till den som nu hade sänkts i mulden ville han fastslå att hela denna kyrkliga tillställning var en skändlighet. Här hade övats våldtäkt mot en person som klarligen hade förvärvat rätt att skonas för det man kallar »kristlig begravning». Den exalterade ynglingen, en medicine kandidat med överhettad hjärna, rörde ihop citat ur den vördade onkelns skrifter och Uppenbarelseboken till en virrig svavelpredikan mot officiell kristendom, ett svammel som kunde, tycker man, ha fått liket att vrida sig i kistan och ropa: »Sludder, Vrövl, hold Mund, Henrik!»

Underligt nog fick det oerhörda anförandet pågå utan ingripande. Den hårt prövade stiftsprosten påpekade bara efteråt att enbart prästvigda ägde yttranderätt på detta helgade rum. Kanske fann han aktens parodiska avslutning ej

alldeles olämplig — »där ser ni en kyrkostormare i farten» . . .

Ja vilken enastående skandalös griftfärd! Idel tvetydighet, knivkastning och familjefejd. Men på avstånd syns det hur symboliskt riktigt allt förlöpte. Mer fridsamt och konvenansmässigt borde det inte ha gått till när denna världen skulle säga tack och farväl till den besvärlige Sören Kierkegaard.

Uppståndelse

Naar jeg er død, da
danner man en indbildt
Skikkelse av mig — en
mørk Skikkelse...

Sören Kierkegaard — de två namnen gnisslar mot varandra, det blont bonddanska och det hårda, mörklagt högtidliga. Och ingetdera sitter riktigt bra på honom som bär dem. Själv höll han det för bitter otur att gå omkring och heta Sören: gatpojkar, studenter och komediskrivare slängde det »fattiga» namnet efter honom som speglosa. Han skulle nog hellre velat heta Johannes. Men veterligt har han aldrig känt sig besvärad av sitt lugubra familjenamn, som dock skulle vålla honom varaktigare men.

Ty utan tvivel har detta oförskyllda påhäng hjälpt till att färga och fixera den dystra skepnad under vilken en så överdådigt rik och lyckad författarexistens faller sin eftervärld på nerverna. Förvisso är det inte ur hans litterära produktion man har att hämta trista intryck. Den lyser av löje, den gnistrar av salt, en atlet och en dansare måste man tänka på inför detta uthålliga sköna kraftprov. I sådan festligt fägnande gestalt skulle hans ande rätteligen föresväva det allmänbildade medvetandet ifall det hade blivit honom beskärt att likt vanliga odödliga leva kvar som en liknelse, en attityd,

ett slagord. Men han blev och har förblivit ett problem och en oro.

För sina medlevande var han det i förvånande ringa grad. Hela Köpenhamn kände honom som en lite kuriös gatstrykare och välsituerad privatlörd med en del retsamt förnäma lyxvanor som illa stämde med hans oansenliga börd och samhällsställning. Till dessa snobdrag räknades också hans mani att ideligen, ideligen på egen bekostnad publicera böcker, digra luntor och små häften om vartannat; han gjorde sig tydligen ett sportnöje av att författa. Det var ett hagel av överraskningar men som pågick en åtta nio år och efter de första chockerna upphörde att frappa. Magister Kierkegaards hejdlösa pennfärdighet blev emellertid ett stående nummer i Köpenhamnskycklets repertoar.

Excentrisk, på sin höjd halvgalen — varmed ju menas en ganska lindrig form av vridenhet — ansågs väl denna iögonfallande person; men det stod ingen nimbus av tragik eller intressanta lidanden omkring honom. Inte ens ogemytlig har han tett sig i det dagliga uppträdandet. Sitt sedermera så beryktade tungsinne garderade han så väl bakom intellektuell upprymdhet, urbanitet och skämt att grosshandlare Christian Lund säkert uttryckte en allmän känsla när han vid läsningen av svåger Sörens Efterladte Papirer häpnade över »at et Menneske som altid saae fornøjet ud har været saa bundmelankolsk». Efter avslöjandet sagnades förstås inte vittnen som påstod sig ha genomskådat maskeringen.

Till och med i Synspunktet för min Forfattervirksomhed, Kierkegaards direktaste offentliga bikt, som han sparade till postumt utgivande, drunknar bekännelsen om ett hemligt livsmartyrium i den rent ut övermodiga skildringen av en exempellös auktorslycka. »Rapport til Historien» kallar han denna balansräkning, och det är en segerrapport.

Sannolikt skulle ingenting kusligt eller beklämmande ha kommit att häfta vid Sören Kierkegaards gängse bild ifall han hade förintat sina journaler. Ty att biskop Martensen ett par år efter hans död i brev till den tyske teologen Dorner betecknade honom som i etiskt hänseende »unheimlich» anger bara den grymt misshandlades behov att se sin bödel i en tillfredsställande dager. Det stämde inte med opinionen utanför danska kleresiet: över den förfärlige kyrkogisslarens grav hade tänts ett helgonsken.

Nu då han inte längre travade på Östergade med paraplyn under armen stod han fram som en förklarad gestalt, en profet och domare, upptagen i en strålande sky. Man läste hans verk som en de sista dagarnas bibel: ur dem hördes en ojordisk röst som från idealens rike trängde in i själarna med borrhande, oundkomliga samvetsfrågor. Den djupare intellektuella ungdomen hade på den tiden att bestå en extra och rigorös mogenhetsexamen inför Sören Kierkegaard; ingen lär ha genomgått pärsen mer grundligt och lidelsefullt än ynglingarna Georg Brandes och Harald Höffding.

Det starkaste vittnesbördet om Kierkegaards position i första fasen av hans odödlighet finner man i Lorentz Dietrichsons föreläsningar om adertonhundralets danska litteratur, hållna i Uppsala 1860. Denne fromt livsglade unge norrman, som hade slungat sina teologistudier därför att andra ämnen roade honom mer, hörde inte som de nämnda idébitna Köpenhamnspojarna till mästarens disciplar. Den skälvande vördnad och apostoliska emfas varmed han försökte delge ett sannolikt blankt stirrande auditorium av Karl den femtondes svenska undersåtar den revolutionära uppenbarelsen röjer mindre en grundskakad själ än en i Danmark och Norge epidemisk tidsstämning. Denna andaktsstund föll alldeles ur föreläsningsseriens ram och ton. Inte ens med ett instucket

adjektiv snuddade talaren vid konstnärskapet hos den som han dock djärvt hade kallat »Nutidens förste Digter». Man förstår att litterära synpunkter och estetisk värdering skulle ha brutit mot ämnets helgd, ungefär som om Jesus i en väckelsepredikan hade prisats för sin spiritualitet och sina utsökta parabler.

Men då omsider Sörens privata papper begynte släppas ut ur stärbhusarkivet blev hans upphöjelsetillstånd otryggt. Lärjungar och beundrare skyggade tillbaka för denna opåräknade intimitet. Man hade aldrig fallit på den ogrannliga idén att försöka titta in bakom skrifterna och bespeja det mänskoliv som hade givit dem stoff och blod.

Över huvud råde ännu tron på den litterära storken. Redan Goethe hade med sin storslagna uppriktighet avslöjat det naturliga förloppet vid äkta diktarverks konception, men vidskepelsen utrotades inte så fort. Synnerligen i de skandinaviska landen bevarades barnatron länge ogrumlad och gav sig först efter envist motstånd för den äntligen inbrytande upplysningen.

Om siare och skalder i gemen ansågs för mystiskt utkorade, till vilka ingivelserna kom flygande från ovan som rena gudapresenter, i vilken särskild och betydelsefull mening måste inte det gälla om Kierkegaard! Hans författarskap var ju sufflerat av en högre makt än Apollon, av densamma nämligen som på sin tid inbläste bibelskribenterna eviga ord; ja alltigenom hade det styrts efter en gudomlig operationsplan som bara småningom klarnade för den benådades återblick. Så hade han själv i rapporten till historien förordnat om sitt eftermäle. Denna helgade personlighet borde om någon vara skyddad för biografisk och psykologisk förvetenhet.

Inte underligt alltså att skräck och förvirring uppstod bland Kierkegaards menighet när fjorton år efter hans bortgång

första delen av Efterladte Papirer kom ut. Boken gav en när-
bild med såpass betänkliga drag att en — visserligen ytterst
illasinnad — recensent kunde våga föreslå till motto dessa
rader ur Heibergs infernaliska komedi En Sjæl efter Døden:

Af Person er Geniet gemenlig Nar,
Forføngeligt, svagt, sig selv en Gud,
Til det Gode sædvanligt ej kapabelt,
Og, sletter man Inspirationen ud,
Som Menneske sjelden respektabelt.

Tidningen Fædrelandet, vars spalter en gång hade flammat
av Kierkegaards brandartiklar och som fördenskull hade skäl
att vakta hans ära, hastade inte att ta ställning till det kin-
kiga fallet. Man kan gärna tro att bekymrade redaktionskon-
ferenser föregick den långa och skruvade anmälan som slut-
ligen levererades av medarbetaren kapten Frederik Meidell.
Denne kritiker, som talade på de Kierkegaardfrälstas vägnar
och till tröst för dem, ville inte direkt låtsas om att något
i och för sig anstötligt kunde utläsas ur ord som stammade
från »vår ypperste religiöse författare». Blamagen vältes helt
och hållet över på utgivaren, Hans Peter Barfod. I stället
för att med taktfull urskillning hämta fram ur materialet en
idealiserat sann själsbild hade den klåparen återgett före-
målet med plump fotografisk trohet! Här som på andra håll
förbisågs grannlaga att utgivaren, som var amanuens hos bis-
kop Kierkegaard i Aalborg, dokumentens innehavare, hade
fått sitt uppdrag av denne, bodde i hans hus och arbetade un-
der hans ögon.

Fullkomligt otvetydigt fördömdes Barfod och hans gärning
av en myndigare stämman. Tidskriften For Ide og Virkelighed,
styrd av filosofen professor Rasmus Nielsen, som hade tagit
sig monopol på förvaltningen av den kierkegaardska tanken,
frånkände skymfligen hr Barfod moralisk rätt att hantera

dessa ömtåliga papper, vilka han i sitt råa oförstånd inte visste att bruka till annat än att prisge åt vulgär nyfikenhet en överlägsen andes hemliga lyten och fläckar. Och med hotfull skärpa frågades mer än en gång hur länge »vederbörande» (vilket betydde biskopen) ämnade låta ofoget gå på.

Inom den stridande kyrkan bör publikationen inte ens hos offer för Kierkegaards mordiska hån ha väckt alltigenom obehagliga känslor. Teologisk auktoritet och själasörjande nitälskan hade i massor av tryck och — som Fædrelandets recensent påstod: »med hatfull vältalighet» — från själva predikstolarna utan framgång arbetat på att störta den väldige. Kunde man inte nu då ärkefienden stod exponerad i sin bara mänsklighet räkna på att se honom falla så att säga för egen hand?

När man besinnar hur värdsamt sympatetiskt Kierkegaard behandlas av senare statsteologer kan man ha tankfullt nöje av att minnas hur han tog sig ut från ecklesiastik synpunkt medan hans inflytande ännu var färskt och farligt. Professor Henrik Scharling, som tempelväktare mindre odödlig än i sin klassiska nyårsidyll från Nøddebo prästgård, fastslog 1870 i sitt kyrkligt-kulturella organ Dansk Tidsskrift att Kierkegaards plötsliga popularitet var »et sørgeligt Vidnesbyrd om, hvormeget Hedenskab der skjuler sig under Christendommen i det danske Folk og kun ventede at finde en Anfører». Dock måste Scharling konstatera det än bedrövligare faktum att även medlemmar av prästerskapet hade låtit sig snärjas av denne själafångare, ehuru — som han med fog anmärkte — »det ikke er let at forstaae, hvorledes man kan forsone sin præstelige Virksomhed med den Kierkegaardske Livsanskuelse».

Men lekman och avgjort antikyrklig var den ilsknaste av dem som stod Sören Kierkegaard efter livet. Erik Bøgh, den

habile schlagerdiktaren, teaterfurnissören och följetonisten, grep med fnysande stridsglädje det genom Barfod givna tillfället att måtta dråpslag mot »St. Sörens-Dyrkelsen». Inte bara journalistisk smak för skandalsensation men en ärlig och välgrundad avsky gav upphov till de giftstarka artiklar, delvis upprepade i en broschyr, med vilka han förföljde de långsamt publicerade första banden av Efterladte Papirer. Bøgh förde alltid med eld och bravur det sunda vettets talan mot glädjestörande eller förbryllande extravaganser. Och i Kierkegaards väsen och liv såg han mycket riktigt ett sammandrag av närpå allt som bör framkalla den sansat livskäre normalborgarens förargelse, mörkrädsla, äckel och förakt. Fullkomligt besatt av dessa olustkänslor lyckades den tränade polemikern med hjälp av skickligt valda och tolkade belägg ur dokumenten, utökade med anekdoter och rykten, tillskapa en rysansvärt ruskig personage, som kanske för någon tid inpräglades i de själar Folkets Avis ville upplysa och roa.

Varmt pris förtjänar Hans Peter Barfod för det sega mod varmed han framhärade att ådra sig själv stenkastning och sitt föremål nesa. Men han motsåg också med from tillförsikt en kommande rehabilitering, omedveten som han var om de verkliga grova synder han begick. Ty det var i full överensstämmelse med samtidens vanor och pietetsbegrepp han for fram som en vandal bland Sörens papper, klippte och klottrade och förstörde en del originalmanuskript som hade skickats direkt till tryckning, varefter de ansågs värdelösa!

Dock bör han slippa evig fördömelse. Det är nämligen inte alldeles förkastligt arbete denne Kierkegaardforskningens pionjär har utfört; långt därifrån. Han ordnade efter bästa insikt och gissning ett svårhanterligt material och framlade ett karakteristiskt om än i någon mån diskret urval. Till de biografiska uppgifter han skaffade har senare undersökningar

kunnat foga mycket få väsentliga, och de vittnesbörd han gjorde sig mödan att infordra från Sörens skolkamrater och närmaste bekanta, medan tid var, hade vi utan hans försorg gått miste om. De fyra volymer han fick tillfälle att redigera löper sålunda inte risk att, som den konstigt nog av en tysk utgivna fortsättningen, förlora allt värde genom den ståtliga högfilologiska edition, påbörjad 1909, som nu finns att tillgå.

Hur högt och fritt Barfod stod över de härskande begreppen om litteraturhistorisk anständighet kan man bäst mäta på hans modernaste danske samtiding. Georg Brandes borde väl om någon ha tackat honom och gått i bräsch för hans dristiga verk. Men till och med han, den tappre skandalmakaren, förskräcktes. Det intygas av den kostliga sida i hans Kierkegaardmonografi där han med nära nog sjäpig ängslighet sökte urskulda sitt bruk av Efterladte Papirer. Om ofrentliggörandet av sådana intimiteter var tillbörligt ville han inte avgöra. Men då de nu i alla fall förelåg fann han sig befogad, ja pliktig att använda dem: annars riskerade han att beskyllas för en vetenskaplig försummelse... Längre än så hade inte Brandes hunnit år 1877.

Den glänsande och levande bok han i brytningen mellan gammal kärlek och avfällingens polemiska bitterhet ägnade sin gröna ungdoms förförare kom dock vida mer upphetsning åstad än Barfods renhjärtade indiskretioner. Den retade till och med änglar: professor Rudin i Uppsala, en handlost hängiven S:t Sörensdyrkare, försökte med helig vrede och ödmjukt erkännande av litterär inkompetens föreläsa ihjäl det djävulska konstverket.

Brandes' bok har fångslat generationer av skandinavisk ungdom. Och av hans övertalande porträtteringstalang formades den skumma tragiska figur som passar ihop med namnet Kierkegaard.

Placeringsproblem

Litteraturpsykologiskt och estetiskt var Sören Kierkegaard när Brandes tog itu med honom ett orört ämne. Här kunde kritikern bryta mark. Med Sainte-Beuve i hågen rannsokade han skrifterna och upptäckte vissa blad som i diktarchiffer gömde högst intressanta personalia. Dessa fynd och tydningar, stickprov ur massan, öppnade ett spår som i förstone förskräckte och med tiden självklart fullföljdes av långt mer närgångna spioner.

Men en vida större och tackvärdare bedrift utförde Brandes i sin bok: Sören Kierkegaard blev äntligen insatt i sin rang vid sidan av de ordmäktigaste skribenterna i världslitteraturen. Det betydde en epokgörande förändring i hans position. Som stilvirtuos och kvickhuvud hade han ju alltifrån början varit erkänd och emellanåt hyllad med komplimanger i förbigående; ingen, och minst hans anhängare, fann det tillständigt att göra affär av dessa ytliga talanger. Georg Brandes med sin näsa för geniala rariteter, sitt gehör för magiska ord, sin smak för det gnistrande och det pikanta kunde inte undgå att stanna betagen inför detta glansfullt suveräna författarskap. Som i skenet av en strålkastare stod plötsligt en utomordentlig konstnär uppenbarad. Fenomenet lockade en ny publik: sedan dess har Kierkegaard attraherat nordens diktare och estetiskt läskunniga.

Själv hade Brandes ingalunda tänkt sig denna rehabilitering

som sitt arbetes viktigaste resultat. Han var ute i helt annat ärende, en kritisk uppgörelse med sin egen förtid och sin danska samtid. För honom, 1870-talets helfrälste positivist, var Kierkegaards konstnärskap endast en utsida, den praktfulla fasaden till ett spökhuis. Därinne bodde bland spindelvävar och urmodigt arvgods en egensinnig obskurant, som förbrukade en tankekraft av högsta ordningen på att trollo skenliv i det ohjälpligt förgångna. Vilken stötande och irriterande anomali!

Ja en så naturvidrig kombination har nog aldrig förekommit. Här gapar en lucka i psykologin. Brandes' fruktbara studium av diktar- och tänkargeniet hämmades på halva vägen, bunden som han var av den förvillande förutsättning han i grunden utgick ifrån. Först och sist såg han i Kierkegaard densamme som hans unga S:t Sörensdyrkan hade brunnit för: Kristusreligionens djupaste och enda bemyndigade tolk. Bara med den skillnaden att han själv under mellantiden hade lärt sig avsky denna religion i alla dess former. Och han hittade inget svar på den aggande frågan: hur kunde ett överväldigande intellekt mitt i nittonde seklets middagsljus offra all sin makt och härlighet på att propagera gamla mörka vrångläror?

Detta naiva spörsmål oroade inte den objektiva forskning som i en svalare tidsatmosfär följde efter Brandes' och Rudins heta bekännelseskriter. Det hände Kierkegaard vad han argt och vanmäktigt hade förutsett: han togs om hand av »docenten», vetenskapen.

Då hade tiden varit inne att avgöra eller åtminstone debattera ett problem som Brandes hade utpekats men sprungit undan från. Vilken fakultet ägde anspråk på företrädesrätten till detta tvetydiga studieobjekt? Man har aldrig enats om en titel för Sören Kierkegaard, och de växlande presentations-

formler som vidfogas hans namn i uppslagsböckerna bär ganska komiskt vittnesbörd om detta bryderi.

En gång för längesedan roade jag mig med att jämföra ett tjugtal encyklopediers och biografiska lexikons lösningar av placeringsfrågan. »Filosof» och »tänkare» uppvisade högsta frekvensen. På några ställen träffades beteckningen religionsfilosof och på ett par andra rent av rubriken teolog. Den romanska uppfinningen moralist förekom endast i Enciclopedia italiana, vilken också stod lysande ensam med benämningen diktare. Salmonsens Konversationsleksikon utmärkte sig med en kompendiös adjektivramsa: estetisk-filosofisk-religiös författare. Den ärevörddiga Meyer hade under årens lopp skiftat synpunkt och utbytt signalementet »Danmarks egendomligaste prosaist» mot »en av Danmarks starkaste religiösa personligheter». Vår Familjebok åtrade sig i motsatt riktning: den oförsiktiga superlativen »Danmarks störste religionsfilosof» hade helt sobert ändrats till »dansk författare». Äntligen prickten träffad!

I denna enkla bestämning, som det har varit så förtvivlat svårt att utfundera, ryms inte bara det enda oomtvistliga men det väsentliga och allt inneslutande om Sören Kierkegaards verksamhet. Författarskap var hans kall och hans livsform, han hade inget yrke, ingen specialitet bredvid. Varje fackligt predikat man vill tilldela honom underordnar sig begreppet författare och antyder bara något stoffelement i det litterära livsverk vars egentliga innehåll är den sällsamma individen Sören Kierkegaard i alla hans faser och fasetter.

Ur »docenternas» behandling av ämnet ska man förvisso inte kunna inhämta denna monistiska vy. De populära kunskapspridarnas vilsna famlande återger i karikerad förstoring den vetenskapliga dualism som har gjort fallet Kierkegaard till ett otryggt gränsområde mellan teologin och huma-

niora. Dock inte så att förstå som skulle fakulteterna kivas om övertaget. Sedan ett par mänskoåldrar uppträder »Gottesgelehrte» (övervägande tyskar) med auktoritativ säkerhet som de självfallet närmast behöriga experterna på detta studiefält, under det litteraturforskarna i traditionell respekt för den högre instansen alltjämt förefaller tveksamma om räckvidden av sin befogenhet. På ena hållet flyttas Kierkegaard med hela diktarbagaget in i det teologiska tänkandets avskilda sfär, på det andra irrar han likt en oförutsedd gäst i den utkant av litteraturhistorien som upplåtes åt fackskribenter med vitter anstrykning. Yrkesfilosofer däremot sysslar utan skrupler med att examinera denne fribytare som om han på fullt allvar hörde under deras domvärjo.

Men det mer än halva inkognito som ej utan hans egen illistiga förskyllan fortfarande skymmer diktaren Kierkegaard har längesen genomskådats inom den kast han tillhör. Namnet »författarnas författare», som han i mer än en betydelse tillägnade sig, har i ännu en och skönare mening besannats. Honom hände omsider det ytterligt sällsynta att inte bara ovillkorligt erkännas av kollegerna som en mästare i professionen men bland dem framför andra möta de helhjärtat hängivna och förstående läsare han hade önskat sig. Detta innerliga kamratumgänge hägnas emellertid gärna av en fin förtegenhet och yppas vanligen endast i indirekta eller framlockade bekännelser.

Det var fördenskull ett gott infall Christian Rimestad hade när han för nära fyrti år sedan intervjuade en hop danska författare efter ett frågeformulär vars fjärde punkt lydde: »Anser Ni att Danmark för närvarande äger någon diktare av sådan nyskapande språkmakt som de stora döda: Kierkegaard och J. P. Jacobsen?» Det visade sig då att J. P. Jacobsen, det berömda genombrottets artistiska glansnummer, höll på

att sjunka i opinionen till en ordbrodör av tvivelaktig smak, medan inte ens Johannes V. Jensen, den senaste överdådige förnyaren, kunde komma på tal som Kierkegaards jämlike. Denne store döde hade gått oskadd genom tider och moder.

Det stannade inte vid att han förklarades ouppnådd av sin eftertids författarsnillen. Edvard Brandes undrade om det någonsin hade funnits maken till ordkonstnär. Simon Koch, som i likhet med Sophus Michaëlis, Gustav Wied och Sophus Claussen røjde sitt hjärtas dragning till den oöverbinnlige, erkände med vacker resignation: »Der er jo ikke den Tone, som kan tages paa Dansk, uden at han allerede har taget den», och ungefär detsamma tillstod Sven Lange. Men prästen Edvard Blaumüller blottade grunden till hans ovanskliga charm för diktarsjälur: »Hvor mærker man saa voldsomt og saa umiddelbart en Personlighed straale gjennem hver Sætning som hos Kierkegaard?»

Ett sådant obesvärat och lyckligt förhållande till danska litteraturens primus nådde aldrig den av brödrskapet som hade dragit honom fram i dagen. Kärleksgroll, upprorisk antipati och djup motvillig beundran blandade sig samman i Georg Brandes' obotliga tvesyn på sina tidiga studentårs idol. Årtionden efter uppgörelseboken kunde han säga rent ut att sköna andar som hade vuxit snett, om de så hette Rousseau eller Kierkegaard, var honom olustiga att skåda.

Jakten efter Sörens hemlighet

See, Andersen han kan fortælle Eventyret om Lykkens Galoscher — men jeg kan fortælle Eventyret om Skoen som trykker, eller rettere det kunde jeg fortælle...

I *Enten - Eller* finns ett briljant patetiskt nummer som heter »Den Ulykkeligste». Där inbjudes levande och döda, verkliga och diktade personer till tävlan om denna äretitel inför det distingerade sällskapet Symparanekromenoi. Aspiranter strömmar till i tallös hop; det gäller ju den utmärkelse som varje mänska åtminstone någon gång anser sig förtjäna. Men juryn består av kräsna kännare, massan refuseras genast över lag. Bara ett litet urval får stanna kvar och pröva sin olycka i konkurrensen.

En efter en stiger fram till granskning och ratas mer eller mindre aktningsfullt. Både Job och den förlorade sonens fader, till och med Antigone och Niobe faller igenom. Äntligen uppträder den kandidat som tillfredsställer nämndens fordringar. Den lycklige pristagaren tituleras den »store Ube-kjendte», men vi känner igen honom på porträttet, vi vet att han heter Sören Kierkegaard.

Fastän fullkomligt övertygad om utslagets rättvisa har författaren måst begagna ett fiffigt kompositionsknep för att

få det till stånd. De subtila villkoren för tävlingen var noga tillskurna för den segrare han hade i bakhåll. Hela det fantastiskt skimrande nattstycket har enkom inrättats till scenisk ram för diktarens ideale dubbelgångare, så draperad i sin sorgmantel att inte ett blänk får skvallra om de härliga dyrgripar han bär under vecken — låt oss med hänsyn till hans romantiska stilisering kalla dem lyra och svärd.

Denna kostymbild hör till de tidigaste av de många och mångfaldigt varierade självporträtt i vilka Sören Kierkegaard ställde upp sig som alla tiders champion i olycklighet.

Vem tors bestrida anspråket? Man kan på sin höjd upprepa truismen att här är all komparation fåvitsk. Men gensägelsen förfaller om saken vändes något annorlunda: ingen har varit olycklig som Kierkegaard. Det kroniska lidande han outtröttligt biktat — i hänsynslöst nakna ord såväl som under poesins insegel — har en alldeles enastående kvalitet.

Jag tänker nu inte på hans barndoms ångest, hans ungdoms kallsvettiga förtvivlan. Envar som har börjat livet med ett stort svårmodsarvs belastning tör kunna förstå honom kamratligt i dessa stadier, inte mindre normala när de händelsevis också betyder ett genis växtvärk. Nej men den förblivande bottenlösa vandan hos den mogne Kierkegaard, som äntligen och plötsligt hade funnit sig själv, sitt kall och sin lyckosfär, förefaller att sakna analogier i mänsklig erfarenhet.

Psykiatriker och djuppsykologer förbluffar den naturligtvis inte. De känner glatt igen fallet och inskriver det bland massan av liknande under sina läroboksrubriker. Trevligare undersökningsobjekt än avlidna diktarsnillen kan de ju knappast få tag i. Den sortens dårar, ovillkorligt lösmynta som de är, blir hospitalsdoktors hanterligaste patienter, och den offentliggjorda diagnosen kan räkna på lekmännens tilltro.

Men får man av den myndige experten veta att Kierkegaards sjäsliv sorterar under en så gängse typ som manio-depressiv psykos, vad ger det för upplysning? Och när psykoanalytiker som inte ens förstår danska utstyr offret med ett rikt provlager neuroser, incestbegär, kastrationsångest, upprepningstvång, jagerotik och så vidare, då vänder man sig om till den verkliga Sören, självanalytikern av första rang, och frågar om dessa vetenskapliga fynd intresserar honom. Han grinar illfundigt — och behåller sin hemlighet.

Men skämt och naturvetenskapliga klassificeringar åsido: i Kierkegaards själ möter man, djupt nedanom stämningens depressioner och de fattbara smärtor tillvaron bragte honom, ett konstant mörker av gåtfull art och upprinnelse. Han har flera namn på denna sin »indre Elendighed», men den stadigt återkommande, så att säga tekniska termen är »Tungsind». I hans privatbruk har detta ord, som i allmänna språkumgänget ljuder vagt beklämmande, fått en klangfärg och en tyngd som ger det en helt extraordinär betydelse. Det gör tjänst som en formel i vilken ett komplex av osägliga ting ligger gömt och sammanpressat.

Alltmer har detta dunkla innehåll blivit ett huvudproblem för Kierkegaardstudiet; otaliga gissningar och hypoteser surrar omkring det. Skulle verkligen en person som har skrivit så oerhört mycket och egentligen bara om sig själv undgå att utlämna nyckeln till sitt livs viktigaste fakta? Man vägrar att tro det — »murder will out».

Visserligen står man här inför den durkdrivnaste av mystifikatörer. Om sin konversationstalang säger han triumferande: »Denne lykkelige Gave blev mig forundt for dermed at skjule, at jeg ubetinget er det tauseste Menneske i Samtiden», och eftertiden, som tillåtes att belyssna hans hemliga monologer, avsnoppas med försäkringen att i dem skall ingen

stöta på en enda upplysning om det som egentligen fyllde hans liv. Med ovillkorligt förlängd näsa stannar man ett ögonblick framför detta makalöst förargliga varningsanslag. Men så inställer sig den tröstande misstanken att även här lurar en mystifikation, och detektivlusten hetsas av en ny stimulus. Dessutom besinnar man att yttrandet stammar från en tidig period och kanske inte har giltighet för de följande åren.

De bägge skriftserierna, författarproduktionen och journalerna, bildar ett sammanhängande revir för uttolkarnas schnitzeljakt. I denna vida och snåriga mark njuter ihärdiga spanare den eggande sporten att förfölja ett flyfotat väsen som ständigt gäckar med motsägelser, tvetydigheter, arrangerade villospar, men alltid syns och hörs inom skenbart griphåll.

Professor Frithiof Brandt, som vi har att tacka för suggestiva sidobelysningar av Sören Kierkegaards person och yttre förhållanden, fattar den retsamma gåtan under en annan bild. Han ser den som en söndersplittrad mosaik, vars omrörda bitar och skärvor det gäller att passa ihop till det ursprungliga mönstret, och förklarar sig övertygad att rekonstruktionen en gång, framdeles, efter ännu många felläggningar, skall framstå slutgiltigt utförd. Arbetet på detta mer än lovligt intrikata pussel skänker såväl åskådaren som de tävlande så mycket intellektuellt nöje att man knappast bör otåligt längta efter lösningen.

Förunderligt nog har man vid eftersparandet av de objektiva fakta som tycks ligga förborgade i Kierkegaards tungsinne bara hans egen mysteriösa text att hålla sig till. Inga dokumentariska belägg anträffas, inte ens en skvallertradition har fortplantats genom åren. De få människor som kunde haft något att vittna om dessa hemligheter måste ha varit

fenomenala tigare. Visserligen hände det biskop Kierkegaard i en svag och upprörd stund att förtro Hans Peter Barfod några »närmare omständigheter» ur den intima familjekrönikan, men om dessa, som väl är troligt, innehöll något komprometterande har lyssnaren behållit det för sig själv.

Tack vare denna obrottsliga sammansvärjning får man tillfälle att grubbla i oändlighet över de hemska intryck en älskad fader avsatte i Sörens själ, över hans egna, icke specificerade förbrytelser och över det ödesdigra konstruktionsfel i hans byggnad vilket han aldrig beskriver precisare än som »ett missförhållande mellan det kroppsliga och det psykiska».

Men inte bara förtegenhet och vill samma uttryck omsveper detta faktiska. Vad som skymtar av det är redan bearbetat av ett stolt samvete och en ruvande fantasi. För en ideell ambition som Sörens måste den mörka innersidan av hans fars borgerligt honetta tillvaro stå i rang med klassiska ödes tragedier, han själv utmärka sig som högt kvalificerad syndare och det abnormala i hans konstitution till den grad sakna motstycke att det ställde honom utanför mänskligt liv. Alltid rekord! Endast genom sådan patetiskt subjektiv tolkning tålde hans livsve att förlösas i ord. Men det sakliga underlaget förvarades inlåst i det själens lönnrum han kallade sitt tungsinne. De syner och tankar som besatte honom vid hans uppehåll i denna skräckkammare undandrar sig filologin.

Än sen då? Den Sören Kierkegaard mänskor har lov att se i ögonen är inte den olycklige utan den på sitt sällsamma vis lycklige som förmådde skapa sig och fasthålla en sublim tydning av sitt livs kanske ynkliga, kanske nesliga hemligheter.

Victor Eremita

När Sören Kierkegaard säger »min Faders Hus» — och inte menar de saligas boningar — ger han de enkla orden en så högtidsfull klang som om de betydde ett nobelt kulturcentrum eller ett ståtligt patricierhem. Och det är inte alldeles utan. Sträng levnadsstil och en egen sorts andlig förnämhet måste ha upprätthållits i den slutna lilla värld som enväldigt regerades av rentiern, f. d. Hosekræmmeren Michael Pedersen Kierkegaard.

Sannolikt hade denne förste Kierkegaard aldrig lagt sin själ i handelsrörelsen, ty om han än besatt sin tillräckliga arvedel av det beryktade jylländska födgeniet (motsvarande våra smålänningars och västgötaknallars) pekade tydligen håg och anlag åt högre intressen. Men om arten av sin begåvning blev han kanske inte medveten förrän han på gamla dagar mätte sig med sina studerande söner och kände igen sig i dem.

I hans torftiga barndom fick det skarpa och glupska intellektet inget kunskapsstoff att mala; det uttryckte sig i hjälplöst grubbel och värkande vantrevnad. Pojken tålde inte vid att från vår till höst i alla väder och oväder gå ensam och vakta får på den vida, ödsliga heden. En dag steg han upp på en kulle och förbannade Gud. Man kan förstå att det var en mycket from och brådmoget allvarlig pilt som utförde denna barnsligt ritualmässiga handling. För honom var Gud

så verklig att han trodde sig bli bättre hörd i himlen om han besteg en upphöjning — det brukade ju prästen. Och Michael var om någon ett prästämmne.

Denna scen mellan himmel och hed har en bibliskt-poetisk storslagenhet. Man skulle kunna tro att den var diktad av Sören; den står upptecknad på några rader i hans journal som så många andra utförda novellmotiv. Men Peter, biskopen, bekräftade under tårar historiens äkthet som svar på en gissning av Barfod. Fadern hade på sin ålderdom biktat för sönerna den högtidliga akt som grundlade det kierkegaardska tungsinnet, ett blodsarv som de var på sitt sätt skulle rikligt förkovra.

Den lille trotsaren som hade utmanat Gud har naturligtvis gått i ohygglig spänning och väntat på straffet. Men blixten slog inte ner. Tvärtom, hans öde tog snart en lyckosam vändning, allt gick honom väl i handom, han hade märkvärdig tur i både affärer och penningplacering. Vad skulle detta betyda? Över det problemet började Michael förr eller senare grubbla och fortsatte till sin långa levnads slut. Fanns det nåd för en himmelsskriande synd som hans, eller var jordisk välfärd det hemliga tecknet på Guds föraktfulla vrede över den evigt förtappade? Denna ovisshet blev livstidsstraffet, kierkegaardskt raffinerat. Under tiden hopade han nya skulder genom köttsliga försyndelser av särskilt graverande art, även de räknade som förbannelsens följder. Ånger och ruelse, bot och böner kunde inte avtvinga himlen ett otvetydigt svar.

Sådan är den föreställning man får om »det eviga mörkret» innerst i Michael Kierkegaards själ genom hans yngste sons mer och mindre beslöjade uppenbarelser. Sören fångslades tidigt av sin fars intelligens och slagfärdighet och fantasibegåvning; på sådant var han boren kännare. Men sedan han på ett eller annat sätt hade fått inblick i den samvets-

ängest som ruvade bakom den oförvitlige och livsvisse åldringens imponerande värdiga hållning, då blev fadern en problematisk person, ett oerhört intressant föremål för ömma och skräckfulla tankar. Det tog eld i Sörens inbillning, och med liv och lust hjälpte han fadern att konstruera en ödessaga i romantisk stil om den dom som hängde över familjen. Dit hörde den tragiska föreställningen att fadern, högt bedagad som han var, skulle få överleva alla de sina.

Många år efter gamle Kierkegaards bortgång hänsyftar Sören i brev till bror Peter på detta felslagna profeterande och fortsätter: »Hvorlidet jeg nemlig ellers var enig med Fader, saa havde vi i enkelte sære Ideer et væsentligt Beröringspunkt, og i saadanne Samtaler var Fader næsten begeistret for mig, fordi jeg med levende Phantasie kunde udmale og med dristig Consequents forfølge Ideen.» Det sällsamma paret hade alltså berusat sig i intellektuell vällust under sådana stunder av morbida förtrolighet.

Fantasi och konsekvens! Här nämns de grundelement på vilka den mognade Sören efter ungdomligt irrande byggde upp sin förunderliga tillvaro. Farsarvet fantasi blev inte bara en inspirationskälla till dikt och tankespel, den stegrades till en tyrannisk livsmakt. Och konsekvensen fick utöver sin ursprungliga uppgift att förfölja varje tanke eller infall till dess yttersta spets det stränga värvet att i verkligheten genomdriva fantasins blodiga ideella krav.

En så övermänsklig livshållning kunde inte vinnas utan väldiga kriser, och dem drog Sören över sig genom det absurda felsteg hans förlovning var. Att tjusas av en fager och livfull flicka i de första tonåren var ju inte alldeles naturligt för den svärmodige unge estetiker, och utan fara kunde han svärmiskt vårda denna hemliga blixtförälskelse som en ljuv och fantastisk lyckomöjlighet. Men konfrontation

med verkligheten tålde den inte. Så snart han omsider, efter välöverlagt beslut, med ett överrumplande käckt frieri hade lyckats vinna den bestörta sjuttonåringens jaord skingrades illusionen som en töckenslöja, hans illusion om sig själv. Nu satt han fångad i sin ofattbara dårskaps följder, och så började han öva sig i den halsbrytande akrobatkonsten att på en gång med alla medel kämpa sig loss ur klämman och lidelsefullt bevara fiktionen att hans högsta önskan alltjämt gick ut på giftermål med den älskade. Denna inbillning fasthöll han ansträngt som en religiös förpliktelse tills Regine Olsen, i stället för att sörja ihjäl sig eller bli vansinnig, ett par år efter brytningen ingick en ny förlovning. Så fordrade konsekvensen.

Man kan betrakta denna förolyckade kärlekshistoria från en komisk sida. Det gjorde Sören själv medan den pågick, så ofta han lät sitt skarpa förstånd föra talan mot tungsinnets fantasier, och efteråt blev erotikens seriösa blindbockskomedier ett älsklingstema för diktarens uppsluppna eller cyniska gyckel. Men den poetiska version av det inre dramat han gav i sin skakande spökhemska lidandeshistoria »Skyldig?» — »Ikke-Skyldig?» är otvivelaktigt väsentligen sann om än i fantastisk skuggspelsförstoring. Episodens utomordentliga verkningar bekräftar den.

På omvägen genom det fatala fästmansåret nådde Sören Kierkegaard sitt väsens explosiva genombrott. Efter detta sista, dumdristiga och ömkligt strandade försök till anpassning i normala livsförhållanden accepterade han slutgiltigt — i stormande frihetsjubel som torde ha mer än uppvägt lös-görelsekampens kval — sin asociala bestämmelse. Han visste sig i stånd att forma den unik och stolt. Hädanefter skulle ingen mänsklig kontakt få distrahera honom från att »leva i idén» eller, uttryckt på religiöst språk, i ett strikt privat

»Gudsförhållande». Han blev den från världen edsvuret avskilde, andligen bosatt i ett lönnligt enmanskloster; ute bland mänskorna uppträdde han oförändrad som den sorglöse flånören, alltid redo att föra livliga och spirituella resonemang om ditt och datt med sina många bekanta på gatorna.

Men då nu denne fladdrige kåsör utan varsel bröt in i litteraturen, med ens uppenbarande ett fullgånget författarsnille, ställde han sina vittra landsmän inför en bländande och förbryllande gåta. I *Enten-eller* talade tre utpräglade disparata »jag», och alla tre var med så intensiv inlevelse genomförda till sin idéns yttersta konsekvenser som om författaren identifierade sig med var och en av dem. Denna tve tydiga komposition kunde ingen läsare svälja hel: den romantiskt fritt svävande estetikern hänförde unga skönandar som Corsarens Goldschmidt och den demoniske förförelsevirtuosens rafflande dagbok vann en utbredd smygpopularitet, medan professor J. L. Heiberg, Danmarks överste kritiker, efter vilset bryderi fann en förklarande hållpunkt i den idealiske äkta mannen, lovprisaren av äktenskapet som plikt och sällhet i förening. Han förbisåg att pseudonymen på titelbladet, Victor Eremita, förstulet avvärjde denna snusförnuftiga tolkning. Missförstådd och beundrad blev *Enten-eller* till den illmarige författarens fulla belåtenhet.

Erotik var den digra bokens huvudtema, belyst från mångfaldiga synvinklar och genomspelat i alla tonarter, svärmiskt, frivolt, satiriskt, ystert gäckande och solitt allvarsamt. Men Victor Eremita hade långt ifrån uttömt ämnet, mycket mer litteraturstoff kunde Sören pressa ur sin enda lilla kärlekshistoria. Den inspirerade grubblaren Johannes de silentio till patetiskt skön lyrik i *Frygt og Bæven*, återgavs halvt parodiskt av Constantin Constantius i novellen *Gjentagelsen* och slutbehandlades äntligen i *Stadier paa*

Livets Vei med dagboksromanen »Skyldig?»—»Ikke-Skyldig?», den giftasskygge fästmannens bikt och försvarsskrift, lätt insvept som »psykologiskt experiment» av Frater Taciturnus.

Kierkegaards enastående intrikata författarmetod med fingerade utgivare och diktade auktorer, växlande från bok till bok, — vid detta laget hade han på föga mer än två år publicerat sju stycken! — hindrade naturligtvis inte att den originelle magistern alltifrån förstlingsverket blev ryktesvis känd och alltid igenkänd bakom de myllrande pseudonymerna. Respekten för anonymitet var emellertid för hundra år sedan ännu så stark och pressen så diskret att Kierkegaard kunde njuta den tribut av anseende, beundran, fruktan och förargelse hans överlägsenhet hade framtvingat utan att behöva personligen uppbära den. Kan man tänka sig en friare och lyckligare författarsituation? Sören begagnade sig också hänsynslöst av den fiktiva osynlighetshättans privilegier. Och med Frater Taciturnus' experiment, som så genomskinligt blotade hans mellanhavanden med Regine, om vilka Köpenhamns-skvallret visste en hel del, vågade han det yttersta i anstötlighet. Följden blev ödesdiger.

Kritikern P. L. Möller uttryckte säkert en gängse opinion då han flera månader efteråt offentliggjorde sin beryktade sönderflängning av detta brännbara stycke självbiografi. Utan namns nämnande riktades den hätska attacken omissskänt mot Kierkegaard själv som den grymme fästmöplågaren, den karaktärlöse sofisten, den ohejdliga skrivmaskinen. Frater Taciturnus vedergällde genom att mot konvensansen yppa Möllers medarbetarskap i Corsaren, vilket liksom Kierkegaards anonymitet var en offentlig hemlighet, och prompt begynte den långvariga Corsarkampanjen, som skulle åsamka Kierkegaard hans livs vidrigaste lidanden. Det aldrig förutsedda

hände: komikens mästare, »Latterens lykelige Elsker», föll värnlöst offer för den lägsta art av komik.

Den skämtbild Corsarens tecknare satte i svang var inte precis dräpande rolig i sig själv och knappast ens karikatyrmässigt porträttlik, udden låg i de giftigt uttänkta situationer den insattes i; men den påminde Sören alltför pinsamt om hans egen än mer missbildade figur, en karikatyr på normal människoskapnad. I sin tankevärld och sin produktion hade han danat sig en elegant andlig gestalt, som han med fog gärna liknade vid en vig och skönsmidig dansares. Medvetandet om den förfuskade kroppshyddan, vilket han alltsomoftast hade lyckats trolla bort för sig själv och andra, förföljde honom hädanefter som en svidande tvångstanke. Denna bitterhet kunde avpressa hans penna skrik av rasande smärta. Men medlidande skulle ha kränkt hans gränslösa stolthet långt djupare än det gemena grinet, och han förstod konsten att värja sig för det.

Till den dryga volym han hade under tryckning när Corsargycklet började, Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift av Johannes Climacus, fogade Kierkegaard i sista stund en avskedsförklaring, i vilken han erkände sitt faderskap till pseudonymerna men samtidigt med subtil dialektik bedyrade att hans andel i dessa uppfunna individers alster endast var den lyhörde och oansvarige sekreterarens!

Själva boken uppförde en sprakande final till hans estetiska författarskap. Där fullföljdes i stor skala, med ett överdåd av munter ironi, drastisk lustighet, gemytlig humor och knivskarp logik, det gerillakrig mot Hegelfilosofin, »spekulationen», som hade slingrat sig genom hela pseudonymlitteraturen; den okynnige Johannes Climacus var väl rustad för härnadståget med kierkegaardska grundidéer, och för roskull tillkallade han sin käre Lessing som assistent. En roligare

bok än denna magistrala religionsundersökning har Kierkegaard aldrig skrivit.

Var den ursprungligen ämnad att bli sista ordet? Enligt egen uppgift hade han tänkt »nedlägga diktaturen i Köpenhamn» och retirera till en prästgård på landet; men detta hörde till de omöjliga planer hans rastlösa inbillning då och då lekte med utanför livsprogrammet. Nu var i varje fall hans sköna diktarfrihet förstörd.

Nästan på dagen tre år låg mellan Enten-Eller och Efterskrift. Under denna fabulöst rika period hade Sören systematiskt stuckit emellan pseudonymböckerna lika många små moraliska uppbyggelsehäften i form av tal över bibliska texter, skrivna på det enklaste språk han kunde finna för sina aldrig enkla tankar. Detta blev huvudformen för det nya skedets produktion. I den uppträdde Sören Kierkegaard, denne förvandlingsvirtuos och »Drillepind», uttryckligt som kristlig förkunnare. Diktaren var inte därför ihjälslagen; det fanns plats för humorns leende, älsklig idyll och dramatiska scener i dessa tal. Och polemikern, inte längre skalkaktigt gycklande, växte till profetisk mäktighet i den enorma uppgiften att lyfta kristendomens fordran på mänskorna till »et Idealitetens Høieste».

Därmed hade Sören löpt linan ut i sitt författarskap, det nästa steget måste bli handling. Han tystnade. Och när han efter flera års intensiv upprustning återvände till offentligheten var han journalist och — i full konsekvens med sin idé — den störste nihilistiske agitator som har levat. Mitt under stormen stupade han, överansträngd men fridfull och barnsligt glad över att ha fullgjort sitt uppdrag som Guds extraordinära sändebud.

Den fjärran brodern

I sitt näst sista levnadsår gjorde Sören Kierkegaard en högst överraskande och betydelsefull upptäckt. Han stötte på en okänd äldre bror, en medvandrare och medarbetare.

Under författarskapets och den jäsande utvecklingens tid skulle han knappast haft öga för ett sådant fynd, i varje fall värjt sig mot att erkänna något som antastade hans övertygelse om sin fullkomliga singularitet i samtiden. Men nu stod han färdig och bidade bara ögonblicket att slunga ut i hopen den sprängprojektil som skulle bli hans avskedshälsning. I denna skälvande spänning, detta laddade, kvävande stillestånd kändes det som en stimulerande chock att plötsligt få syn på en like.

Dittills hade Sören jämfört sig endast uppåt eller neråt, med ett par övermänskliga legendgestalter, Sokrates och Jesus, — och så med mänskligheten i gemen. Nu trädde rakt emot honom på hans egen ensamma nivå mellan dessa poler en livslevande individ, i vilken han häpen måste känna igen en jämbördig och släkting.

Säkert hade Sören en gång som ung student sett namnet på denne sentfunne kamrat. Han kan inte ha försummat att läsa sin dyrkade lärare professor Poul Möllers »Tanker om Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed» i Maa-nedsskrift for Litteratur 1837, där författaren högaktningfullt omtalar en obekant filosof, Arthur Schopen-

hauer, och hans redan 1819 utkomna huvudverk i strängt följdriktig »nihilistisk» anda. Men hänvisningen till den obkyrde tysken tycks inte ha fäst sig i Sörens minne.

När den bortglömde efter många år ånyo och i egen person dök upp i hans blickfält var Schopenhauer nyss upptäckt och utropad. En artikel i den förnämde Westminster Review 1853 hade förkunnat att i Tyskland levde en av kollegerna ihjältigen stor filosof, och denna sensationella nyhet blev småningom spridd genom tyska blad och tidskrifter. På denna väg nådde den Kierkegaard, som upptändes till den grad att han köpte de sex volymer av Schopenhauer som fanns att få: Die Welt als Wille und Vorstellung (i upplagan av 1844 med den tillagda andra delen), Parerga und Paralipomena, Die beiden Grundprobleme der Ethik och Über den Willen in der Natur. Därtill skaffade han sig mästarens »ärkeevangelist» Julius Frauenstädt's påpassligt utsända populärtolkning Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie med biografisk inledning.

Redan i yttre levnadsvillkor kunde Kierkegaard konstatera en intressant likhet mellan sig och Schopenhauer. Bägge hade som förmögna affärsmäns arvingar undfått privilegiet att bekymmerslöst föra en obunden existens i andens rymder — sällspord lyx för genier. Och den obemärkte Schopenhauer motsvarade på sätt och vis den i all sin lilla lokala ryktbarhet oförstodde Kierkegaard.

Medan Enten-Eller väckte uppseende åtminstone i Köpenhamn med omnejd föll Die Welt als Wille und Vorstellung helt stilla till marken mellan filosofskräet och den bildade publiken mitt i »diktarnas och tänkarnas land». Har litteraturhistorien ett mer svårbegripligt fiasko att förtälja? Över fackbrödernas hållning bör man visserligen inte förundra sig. En nykläckt tänkare som så utmanande skilde sig från tidens härskande filosoftyper och dessutom uppenbart hade i sinnet

att likvidera dem allihop var det bara naturligt och klokt att ignorera som en dilettant, vilket de nog också uppriktigt ansåg honom för.

Men ett och annat exemplar av boken kom bevisligen under lekmanögon, och därmed vidtar det gåtfulla. Man fattar inte hur dessa första läsare eller bläddrare så helt lyckades undslippa den intellektuella förtrollning som en mansålder senare begynte härja likt en epidemi.

Låt vara att den omstörtande nya världstydningen, för vilken ingen stämning fanns preparerad, måste studsas effektivt tillbaka från tidssjälen; men den stora och klara stil i vilken den frambars, glansfull utan skönhetsmedel och gedigen utan tyngd, en prosa av genial myndighet, borde ha röjt att en stor litterär händelse hade inträffat. Goethe, som i årtal hade varit stamgäst hos fru Schopenhauer, Weimars Malla Silfverstolpe i högre potens, och en tid unge Arthurs benägne gynnare, tittade här och där i presentexemplaret, strök för några tilltalande rader och inlät sig inte vidare med boken. Men här gäller till ursäkt vad Kierkegaard vittnar ur egen erfarenhet: genier kan egentligen inte läsa.

Både auktor och verket var från början »verschollen». Om på 1820-talet en recentior vid Berlins universitet undrade vad det var för en docent Schopenhauer som stod i katalogen kunde någon särskilt välunderrättad äldre student upplysa honom ungefär så här: »Schopenhauer? Jo han har visst en gång hållit ett kollegium, och sedan fick han inga åhörare; självklart nog när han annonserade samma timmar som professor Hegel. Han ger heller aldrig ut något. För resten lär han vara son till den kända författarinnan.» Då omsider den arbetslöse docenten upphörde att skylta i katalogen bortföll varje anledning att spörja efter honom.

Under tiden gick Schopenhauer och väntade sin dag. Inte

tåligt, med den vises långmodiga ro eller en drömmares ostörbara lycka i antecipationens visshet. Än mindre ägde han anlag för ironikerns illfundiga njutning av ett absurt misskännande. Han grånade i grämelse och raseri. Denne högst koleriske martyr behövde all sin tjurskallighet, sitt mänskoäckel och sin monomana självuppskattning för att härda ut genom tystnadens decennier.

Utanför hans gömda tillvaro frodades den filosofiska idogheten som aldrig förr. Kameler konstruerades ur allt fler akademiska medvetandens djup och fick avsättning i allt vidare kretsar. De tyska tankemödornas alster anammades i utlandet med vördnad och entusiasm; främlingar vallfärdade till mästertänkarnas katedrar för att insupa orakelspråk, uppenbarelser och en logik bortom allt förstånd. Maken till filosofiprofessorer hade heller aldrig skådats: de kunde trolla. När de begynte sitt föredrag — med hokus pokus filiookus eller något liknande — försvann den värld man levde i, och så drog de fram ur sin hjärna i oändliga vindlingar en annan, högstvävande och obeboelig, som diktatoriskt utgavs för den sanna. De fordrade att bli trodda på sitt professorliga ord, och de blev det; enligt gängse föreställning tillkom det en rätt filosof att uppträda som inspirerad siare.

För den realistiske Schopenhauer var all denna succèsfilosofi rena rama svindeln. Som student hade han suttit i Fichtes hörsal och smyckat sitt anteckningshäfte med vanvördiga randglosor; så bittida varslades i honom det kommande tidevarv som äntligen skulle mista tålamodet med begreppsjonglörerna och luftsystembyggarna. Men den enkla utvägen att begrava dem i kulturhistoriska museet stod ju inte honom till buds, han måste genomlida den långa pinan att vänta livet ur sina konkurrenter eller deras anseende. Med så mycket vildare, rent av pojkkäckt jubel hälsade han gryningen av den

triumfens dag som skulle bestråla några sista år av hans uthålliga levnad.

Denna lyckovändning inföll precis lagom för att möjliggöra mötet mellan Kierkegaard och Schopenhauer. Sören hade så kort tid kvar. Man kan gärna kalla det en personlig konfrontation fastän den ena parten var osynligt närvarande. »Hvis jeg kunde tale med ham», skriver Sören en gång, och det hörs nästan längtan i tonfallet; men det är verkligen en dialog han för med sin hemlige följeslagare. För ingen mänska yppade han i livstiden denna bekantskap, och den uppenbarades först i *Efterladte Papirer* 1881. Bara auktionskatalogen över hans bibliotek skulle dock ha kunnat leda de tidigaste forskarna på spåren.

Det förvånar mig att Kierkegaardlitteraturen, så långt min ofullständig kännedom sträcker sig, brukar behandla denna minst sagt intressanta episod i sitt föremåls levnad helt flyktigt och likgiltigt eller alldeles förbigå den. Eduard Geismar ägnar den visserligen ett särskilt avsnitt i sin utförliga biografi, men endast för att prästerligt dömande utpeka de villövägar på vilka Schopenhauer lockade in Kierkegaards tänkande.

Sören Kierkegaard förändrades inte i tankar och uppsåt genom denna förbindelse, men han vederkvicktes och styrktes. Arthur Schopenhauer medförde oväntade bekräftelser från en främmande tankesfär och formler som Sören utan vidare kunde överta till eget bruk, så klart och slutgiltigt uttryckte de kvintessensen av hans livsuppgörelse. Pessimism av högsta graden blev den otvetydigaste definitionen på kristendom, protestantismen, »især i Danmark», den råaste form av optimism, »Lysten til Livet» en ypperlig sammanfattning av hela den mänskliga avelsbedriften.

I den långa räckan av Sörens journaler träffas inte många

uttryck av beundran eller ens aktning för framstående samtida. De flesta av dem han skärskådar blir på spe eller på skarpen malträterade. Men plockar man samman ur näst sista journalen de många kringspridda stycken som direkt vittnar om umgänget med Schopenhauer, då ertappas den vasse kritikern i en hållning av tillmötesgående sympati och öppen mottaglighet som tydligt har förbluffat honom själv. Den överraskande glädje han upplevde påminner en smula om ung förälskelse. Efter att ha börjat en anteckning med A. S. får Sören ett barnsligt infall, som han tillägger i en not: »Förunderligt nok, jeg hedder S. A.». I den juvenila ivern att förknippa sina initialer med vännens griper han till det i dopet givna faddernamnet Aabye, som han aldrig annars använde.

Han lustvandrar fram och tillbaka genom skrifterna, vilka han under månader ständigt måste ha haft till hands att läsa och läsa om och slå i, refererar träffande satser, anför och utlägger med förtjusning dräpande invektiv, njuter som fin-smakare lyckligt funna bilder och stilvändningar. Ofta markeras bifallet med yttranden som dessa: »Forträffeligt siger Schopenhauer» ... »Det er i Grunden ypperligt hvad Schopenhauer siger» ... »Det har moret mig usigeligt at læse Schopenhauer».

En gång bekänner han: »I en Henseende er det mig næsten ubehageligt, at jeg er kommet til at læse Schopenhauer». Han är nämligen rädd att oförvarandes plagiera, alldenstund han finner sitt uttryckssätt (vilket ju också betyder tänkesätt) så beslätktat med den andres att han knappast förmår skilja på mitt och ditt. Ibland kan han inte underlåta att hävda sina tankars ursprunglighet, som i fråga om tidningspressen, mängden, »kvinnan» och könsförhållandet. Sören har kanske föreställt sig hur hans bravurnummer i sexualfilosofi, »In vino veritas», detta symposion av snillrika ung-

karlstankar, skulle ha fägnat den gamle cynikern i Frankfurt am Main.

Självklart förekommer invändningar och protester i denna invärtes diskussion, men de saknar alldeles Kierkegaards mördande polemiska tonfall. När han i förbigående fastslår »en total Uenighed» med Schopenhauer syftar han på deras olika utgångspunkter för sin gemensamma kamp mot viljan till livet. Den buddistiska etiken och frälsningsläran gick inte ihop med Kierkegaards kristendom. Och Schopenhauer prövade inte själv den askes han rekommenderade! Hans filosofiska martyrium var ju långt ifrån frivilligt; han hade med skummande otålighet åtrått den usla världens erkännande och hyllning, och nu när »de litteraire Sjouere og Dragere, Journalister og Smaa-Forfattere» förde honom fram på scenen att bejublas: »Jeg vedder 100 mod 1, han—han bliver kisteglad; det falder ham slet ikke ind at sable ned det Skidt, nei han bliver lykkelig.» Det var rätt gissat. Men denna allmänmänskliga svaghet, som Kierkegaard hos envar annan ansåg lika naturligt som föraktlig, fann han sorglig och obegriplig hos denne ende, »repræsenterende, og saa talentfuldt, en saa menneskefjendsk Livs-Anskuelse». Dock ägde han det försonande draget att vidgå brister i sin pessimistiska praxis.

Redan det att Schopenhauer inte gav sig ut för kristen var ju en väsentlig merit i Kierkegaards ögon, och som bekämpare av »kristenhetens» gudsförgättna optimism kunde han göra värdefulla tjänster. Kierkegaard uttrycker det drastiskt: »Som man i Epidemier tager Noget i Munden for at forhindre, om muligt, at man ikke inficeres ved at indaande den forpestede Luft: saaledes kunde man anbefale de theologiske Studenter, som skulle leve her i Danmark i denne nonsential-ske (christelige) Optimisme, at indtage hver Dag en li-

den Dosis af Schopenhauers Ethik for at bevare sig mod at inficeres af dette Vrövl.»

Inte den minsta av de vederkvickelser Kierkegaard hämtade ur denna lektyr som förljuvade hans yttersta väntetid var författarens outtröttliga avbasning av de tyska filosofiprofessorerna, först och sist Hegel. Den roade honom så hjärtligt att man ser honom formligen skaka av skratt. »Men Hegel — o lad mig tænke Græsk! —: hvor har Guderne griint! En saadan ækel Professor... I Guder!» Ännu i sin gradualavhandling hade han varit en »hegeliansk dåre», det mindes han med ruelse, men genom pseudonymernas hejdlösa drift med »spekulationen» hade han rehabiliterat sig. Det hade aldrig legat för den sjubottnade ironikern att svinga stor­släggan, men det kunde Schopenhauer! »S. er charmerende, fortræffelig, uforlignelig i rammende Grovhed.» Just grov­heten applåderas upprepat.

Sören Kierkegaard stod sannerligen inte efter i uppfinning av mustiga okvädinsord och äreröriga speglosor, han hade ett rikt sortiment av sådana förvarat i sin journal. Man kan förmoda att Schopenhauers beundrade exempel har stimulerat honom att sätta in sina grövsta vapen i kyrkostormen. Den hemlige följeslagaren släppte han inte. I hans sjuttonde stridsartikel står: »En tydsk Forfatter har sagt, at den ærligste Samfundsclasser er Kjøbmændene, thi de sige ligefrem, at det er Profiten om at gjøre». Detta obemärkta citat ur Parerga und Paralipomena är som en förstulen blinkning åt Schopenhauer.

EFTERTANKAR

Författaren till en jubileumsartikel om Malwida von Mey-senbug grubblar ansträngt över hennes ställning till Schopen-hauers misogyni. Ingenting att haka upp sig på, hr Mühling! Malwida tör ha storsint ignorerat mästarens vulgära ilskeut-brott mot både kvinnorna och annat som små fula lyten på ett skönt och mäktigt geni. Hon ådagalade sin grannliga barmhärtighet genom att låtsas förbise dem. Inte argumen-terar man med en person som lättar sitt misshumör i en kas-kad av arga tillmälen. Inte resonerar man om könsfrågor med Möbius eller Strindberg såvida man har vettet i behåll.

*

Det är som vaknade mina ögon så fort jag kommer i min vanliga omgivning. Vad gjorde de då vid havet? Jag vet inte. Själv halvsov jag i en stilla ångestdröm och visste dun-kelt att den skulle efterlämna ett fagert minne. Så har skett. De sex sju veckorna i stugan på klippkanten har redan ord-nat sig till en den ljuvaste, mest poesifyllda period. Stort ljus över självbiografier och andra minneskonstverk. Jag har här två sätt att uppleva en räcka dagar, direkt motsatta, oför-enliga och bägge lika »sanna». Sanna ja, men vilket är det verkliga? Det ligger i min natur att rösta för minnesbilden; alla möjliga omständigheter vittnar också för den.

*

Vi talar så högakttningsfullt om eftervärlden och väntar så många gottgörelser och reparationer av den. Men till hur mycket är inte vi eftervärld och lika dumma för det!

*

En vän bad mig läsa någon poesi om döden till svar på vårt samtal som hade kommit att kretsa mycket nära kring detta ämne. Jag försökte minnas en skald som visste något i frågan och slog upp George Eliots »Invisible Choir». Omöjligt! Vilka förnuftiga plattityder! Ett par strofer av Christina Rossetti: nästan som att sticka ut tungan genom fönstret. Mörikes »Denk' es, o Seele» ger inget ljus men en lätt frisson som för hemligheten nära. Whitman föreslogs, men då fick jag en ingivelse: Emily Dickinson.

Och nu blev det högtid. Blad efter blad ingenting annat än uppenbarelser om döden, oerhörda ting förtäljda med en ojävbar insikt och förtrogenhet. Emily Dickinson blev mig plötsligt ny. I hennes kosmiska syn står döden i centrum som ett från alla sidor av livet belyst faktum. Inte längre ändpunkt, inte heller begynnelse, men centrum.

*

Många intellektuella personer lider av den perversiteten att fatta varje yttrande i samtal som en diskussionsinledning och känna sig uppfordrade att genast parera med en invändning. Det motsvarar inte mitt ideal av umgänge. Vad jag säger är bara menat som ett oförgräpligt meddelande, en personlig bekännelse, och det förstämmer mig att det inte aktsamt mottages som sådant. Själv accepterar jag gärna de andras ord på det sättet och lyssnar uppmärksamt utan att spåra lust att fördärva något för dem. Det kan förstås hända att jag invärtes genmäler — efteråt.

*

Objektet till »avslöja» är alltid ett otrevligt begrepp. Man avslöjar brott, intriger, hyckleri, okunnighet, lögn — och sanningen.

*

En ny frestelse att slåss med: var det inte yttring av den moderna sentimentalafåfängan att blåsa upp detta krig till det största och gräsligaste av alla och denna generation till historiens olyckligaste? Allteftersom ransoneringen lindras nyktrar man till och börjar pröva sitt skarpsinne på den här oerhörda världssmärtan, som man var så högfärdig över att ha benådats med. Skrala nerver och viktigmakeri...

Denna reaktion måste man vaksamt motarbeta. Vårt lidande var ingen lögn. Det bör hållas heligt. Nykterheten som nu hotar oss är slöhetssymtom, fantasiavmattning och köttets uppresning mot anden.

*

Jag har en matta liggande i en backe på Djurgården, ett under av färgkombinationer och formfullt oregelbunden mönsterteckning. Lönnlöv, röda eller gyllene på framsidan, silvervita på baksidan, gör intryck av uppstickande tulpaner där de vilar på en djuptlysande gräsbädd. Såna billiga och ovaraktiga lyxting kan vi fattiga kosta på oss.

*

I sin polemik anbringar Kierkegaard kategorin »den Enkelte» på samhällsbildningarna. Kristenheten är danska nationen, kyrkan de tusen danska prästerna och världsmänskorna befolkningen i Köpenhamn. Hans hugg träffade dödligt över hela den kristna världen, men han såg bara på sin närmaste omgivning. Vår samtids vittkringblickande kritiker gör inte en fluga för när.

*

Bara i grammatiken låter man barn vara genus neutrum. Finge de vara det i verkligheten skulle möjligen mänskna uppkomma i något fler exemplar.

*

Om estetisk livssyn inte får kallas religion så beror det på att religionens målsmän inte vill kännas vid naturliga, d. v. s. illegitima släktingar. Man ska kunna gripa de etiska problemen estetiskt, menade Sören: »ellers er det Skidt med det Ethiske».

*

Denna självmordsmånad oktober! Den dryper över oss klibbiga droppar som ingen paraply kan skydda för. Hela den mörka luften är våt och en olycka. Vore jag inte själv en olycka skulle jag naturligtvis kunna göra något vackert

av den. Utan entusiasm läser jag i Euripides. Vad angår mig Hecuba? frågar jag i sådant väder, inte annars.

*

En ny amerikansk bok om vidskepelser bär den förträffliga titeln Knock wood! Jag blev genast hågad att skriva något som kunde kallas Ta i trä. Vad kan inte kallas så för resten?

*

Av alla grekiska teaterpjäser jag har läst är Euripides' Troades pristagare i jämmeriader. Jag vill minnas att Franz Werfel har nydiktat den. Verkligen har den också något som kan locka de moderna, och det är de tre skarpt profilerade kvinnotyper som träder fram en och en för att visa upp sig: Cassandra, den geniala, gudbesatta, jungfruliga, Andromake, den fullkomliga husmodern, »priggish» och strängt skrytsam, Helena, den eleganta, självsäkra mannavettsbräckan. Man kan inte tänka sig något mera raklinjigt oartistiskt komponerat än denna mannekänguppvisning. Dramat verkar alldeles stillastående därför att Hekabe hela tiden står på scenen (eller ligger). Hon är den eviga bondgumman, utsliten men seg, härdad i olycka men outtömlig i klagosvada, slug och världslig fastän fullkomligt avvand från att fordra något av livet för sig själv; också hon en utmärkt roll i sin odräglighet.

*

Rimfrost på de avskyvärda plåttaken — en liten morgonvänlighet i alla fall. Men den ska jag väl inte nödgas betala för? Jag har så grymt blivit misstrogen.

*

Att vara rädd — se det är vad som kallar hundarna att nafsas och olyckor att ramla ner på en som takpannor. Jag har tyvärr inte alltid vetat att mod är den högsta dygden — och därtill den mest inbringande.

*

Jag undrar om Nietzsche i sin blida själssömn citerade Euripides när han frågade fru Förster: »Syster, varför gråter du?» Så frågar ömt Orestes när han för en stund har skrämt undan erinnyerna med en pil från Apollons hornbåge.

*

Nu rivs i rykande fart ett par hus i hörnet av Sturegatan och Humlegårdsgatan. Förstörelsen har hunnit så långt att de för ögonblicket återstående fragmenten lika gärna kunde tänkas härröra från någon uppgrävd antik stad. Men i själva hörnet lyfter sig oskadd mot skyn en balkong. Man har aldrig observerat den förr, men nu formligen ropar den ut i rymden efter en talare, en brandtalare och botpredikant som skulle

stå där och dånande förbanna denna syndfulla stad. Aldrig förr sågs väl en balkong verka domedagsmajestätisk!

*

När Albert Nilsson fyllde femti år fick han av en kollega betyg på att idka innehållsestetik, och det var menat som lovord. Innehållsestetik! Omöjligt att ange vad det betyder, men på tyska heter det »hölzernes Eisen».

*

En konstskribent, pikerad av oskrädda yttranden om »konstdoktorer» i Albert Engströms Zornminnen, strävar att en smula försvara sitt skrå. Varför — frågar han — skälla dem parasiter på konsten, då ju en licentiat som skriver en avhandling om bananflugan ingalunda anses som parasit på detta djur? Sällan har jag sett något så blottställt i defensivväg. Man har inte ens hjärta att fortsätta och tala om andra flugor.

*

Häromdagen talade en tidning om »vår vittra aeropag». Det var kanske inte tryckfel. Snart kommer man väl allmänt att tro det heter så.

*

Franz Mehrings Lessing-Legende lämnar mig ett nytt bevis på det stimulerande behaget i lidelsefullt och konsekvent partisinnad eller på en enda energiskt fasthållen synpunkt grundad historieskrivning. Partiskheten är ju alltid minst halvskev och den enda synpunkten må gärna vara komplett falsk: alltid hittas eller suggereras några värdefulla sanningar. I sämsta fall befordras tankecirkulationen genom stadig opposition.

Orsaken till att en adjektivbelastad stil så lätt föråldras ligger inte bara i det fantasityngande och hämmande som enligt Vernon Lees utredning i *The handling of words* vidlåder adjektiven. De är språkets ömtåligaste, föränderligaste, förvisssneligaste element. De bleknar, de förtorkas från konkreta till abstrakta (ett lysande exempel: just »lysande»), de sjunker från det sublimes till det löjliga, de fördrar bara ett visst mått av tumning. Somliga tål inte vid att användas mer än en gång, så sköra är de.

Törs man anbringa »dimvit» i tre strofer av fem? Ja, Fredrik Vetterlund gör det i poemet »Hemma till julen», och det stöter inte. Det är ju inte adjektivnöd som vållar frekvensen. Ordet återkommer likt en refräng som samlar den hägnade vinterinteriörens färgton och stämning.

Varnhagen anmärker ganska slående på tal om Faust II att Dante vill man uttolka men inte Goethe. Visserligen blir verket uttolkat mer än tillräckligt, men Goethe lägger man till last vad man utan uppstudsighet accepterar hos Dante.

Varnhagen observerar dock inte grundbräckorna i detta odramatiska diktkonglomerat med sin passive hjälte, som dessutom rätt snart fördunstar och bara kvarlämnar sitt namn åt en maskeradfigur. Vilket inte hindrar att verket består i sin lyriska makt och skönhet.

Min dubbelgångare från Akropolis kommer livligt för mig igen. En vis instinkt hindrade mig att det ringaste vända på huvudet när hon ett par tre steg ifrån mig gick förbi uppför Partenontrappan, där jag satt. Hon bara kom skridande mot mig och försvann. En blick för mycket — och inget under håller stånd. Spöket var nog från Amerika.

Jag skulle ha tagit det för en drömsyn mitt på blanka dagen om inte två vittnen hade drömt likadant.

Är Boutroux' Pascalbiografi berömd? Så förefaller det. Jag finner den outhärdlig, torr, färglös eller snarare grumligt grå och själlös i sin oljiga mildhet. Jag nödgades rent av bryta lektyren mitt i och sticka emellan med annat innan jag kunde övervinna mig att ånyo ta upp den lilla boken. Mycket fatalt tecken för en skribent! Var finns en tåligare, en ihärdigare, en artigare läsare än jag?

Professor Fortunat Strowski däremot med sin Pascal et son temps, vars tre volymer jag, i ledan vid Boutroux, betraktade med olust och nästan funderade på att lämna öppnade, tjusade mig från begynnelsen med sin verv och espri, sin lätta, graciösa och familjära hantering av idéer.

*

... »nil nisi bene». Det ligger en djup och riktig instinkt under denna sederegel, vilken man ju verkligen i viss mån ovillkorligt lyder. Det är inte bara lätt gjort att se de döda förklarade, det är inte bara sentimentalt utan också anständigt och väsentligen rättvist. Ingen är färdig förrän efter döden, i minnesbilderna och deras verkningar. Man trälar sig igenom detta ohyggliga liv endast för att uppstå på andra sidan i en renad gestalt. Vad är vi levande att vi skulle våga döma de döda? När historikern tycks göra det, tycks tvungen att göra det, så är det ett sken. Han kallar dem tillbaka till livet på nytt; så länge han sysslar med dem är deras salighet suspenderad.

*

Någon har sagt att Wagners musik lär vara vackrare än den låter. En motsatt erfarenhet kan man ibland göra när man översätter en beundrad bok och sålunda stiftar den allra som närgångnaste bekantskap med författarens ordhantering.

*

Solblåst under rensopad himmel håller på att svepa trädens löv till marken. Finner man den rätta synvinkeln kan man en stund få se de gullröda glesa bladen i en nästan avlövad krona lysa stolt och magiskt vart för sig, som vore de sina döda syskons »lachende Erben».

*

Sannolikt äger inget annat folk något som motsvarar de festligt florbehängda data vi årligen med automatisk pietet firar i första och sista veckan av november. Man kan undgå att märka ett spår av högtidligheterna, men man slipper lika lite ifrån dessa dagars minnen som man förmår avskudda sig medvetandet om julafton.

Så rart är det för kungar att stupa på ärans fält. Gustav III blev ju också skjuten, men hur många kan på rak arm uppge datum för operamaskeraden?

*

Efter en milt lysande och utsökt kolorerad förmiddag — praktnummer av en december utan snö — möts jag vid lamp-tändningsdags av en dovt grå himmel, mystiskt hotfull och beslutsamt glömsk av det som har varit. Så mänskolikt!

*

Bröderna Goncourt hade en ypperlig umgängesprincip: »Vi talar aldrig med folk om musik, för det förstår vi inte, och

aldrig om måleri, för det förstår vi». Jag citerar ur minnet eftersom det genom något sataniskt kurragömma är mig omöjligt att finna stället i de nio dagboksvolymer. Jag hoppas att det står där...

*

Tidigt en morgon fastnade mina tankar utan påtaglig anledning vid Hjalmar Bergman. (Att han under natten hade dött i Berlin kunde jag inte veta.) Jag sökte formulera mitt intryck av hans författarskap men stannade vid upptäckten att hans originalitet är lika ogripbar som ovedersäglich. Var blottar sig hans maner, var kan man lägga fingret på hans signatur? Varken hans uppfinning, hans komposition eller — och det allra minst — hans stil går det att parodiera. En atmosfär kan inte eftergöras.

*

Uppslag till en bok om skalden Byron. Denna figur behandlas inte, såvitt jag vet, i något nummer av den omfattningsrika litteraturen om lorden med samma namn. Man skulle lägga framför sig hans diktnings corpus och dra ur den, och den allenast, hans väsen, hans individualitet och gissningsvis hans livslinje. Enda förutsättningen skulle vara den epok han tillhörde. I en senare avdelning skulle man uppifrån betrakta den vulgärpoet som i så dålig smak, så trasgrant och teaterbjärt formade lord Byrons leverne och legend.

*

Stockholm äger ett företräde framför Paris och kanske de flesta städer i världen: här träffar man aldrig en katt. I stället kilar ekorrar över gatorna så hemvant som om de tog dem för skogsgläntor. Vilken komplimang!

*

Jag undrar om P. A. Heiberg junior någon gång ägde ett individuellt intellekt, en egen stil, en urskiljbar personlighet. I så fall har han begravt alltsamman i Kierkegaard. Hans flitiga arbete i »psykologisk mikroskopi» ger bilden av en precisionstränad betjänt som stökar omkring bland husbondens kvarlåtenskap med hans egna handgrepp och iklädd hans gamla kostym. Som imitation blir det inte så illusoriskt, men det framkallar ovillkorligt ett sken av autenticitet och berättigande.

*

En vacker septembermorgon mötte jag Sigrid Leijonhufvud på Villagatan och fick följa med henne till K. B. för att bese hennes nya stora Tessinfynd, ett par härligt skinnbundna volymer med grevinnan Ullas av henne själv kommenterade kopparstickssamling. Att bläddra i den var som att känna 1760-talet på dess varma hud. Man kunde inte tröttna på att sänka sina ögon i försättsakvarellen, en fotografitrogen, minutöst penslad interiör i lysande och läckra färger.

Det förvånade och roade att av grevinnan bli upplyst om Watteaus ringa anseende vid denna tid. Man såg ner på den-

ne ytliga modemålare, som ännu helt nyss hade varit så i ro-pet, och trodde honom nu definitivt nerflyttad.

*

Den oförglömliga lilla dialog jag en gång hörde i en cigarr-bod bör äntligen upptecknas.

Välklädd mansperson: — Kan jag få hela världen?

Butiksfrun: — Den är utsåld.

— Då ska jag be om levande livet.

— Det är också slut.

— Ge mig en rolig halvtimme då.

— Den kommer inte förrän i övermorgon.

Vad var detta för ett makabert frimurarspråk? Jag tog upp det som en oskälig grammofonskiva.

*

Det är många år sedan jag sist umgicks med de amerikanska reformagitorerna från förra seklets mitt. Nu hittade jag i en hylla Lucy Stones biografi och kände mig åter varm om hjärtat inför dessa tappra och helstöpta puritaner. De förefaller kanske lite trånga, lite monotona, kanske rent av lite tröttsamma, men detta är en europeisk och på inget vis respektabel eftervärldssynpunkt. Vårt högdragna och visa leende skulle nog blekna bort ifall vi mötte någon av dem livslevande. Argumentera och replikera kunde de nämligen med glans, och det mänsklighetstillstånd vi har att uppvisa skulle näppeligen inge dem någon mindervärdeskänsla.

*

Professor Hufeland blev odödlig genom att skriva en handledning i konsten att förlänga livet. Sören Kierkegaard kunde perfekt konsten att förkorta det och bli vad Hufeland kallar »ein feiner Selbstmörder».

*

Nutidens vitterhet känner jag huvudsakligen genom förlagens och recensenternas annonser. Av dem inhämtas att sagda litteratur till största delen består av succèsböcker; återstoden är åtminstone mästerverk.

*

Hade Goethe verkligen den längsta delen av sitt långa liv gått vilse i sina optiska forskningar så hade man varit nödsakad att förklara honom permanent sinnesrubbad. Jag minns inte att någon har dragit denna oundgängliga konsekvens. Den som ägnar sin lidelsefullaste håg, sin segaste strävan och sin hetaste polemik åt en orimlig vurm kan inte genom någon på andra punkter ådagalagd sundhet och duglighet frälsas från psykiatern.

*

Hos Arne Garborg kan man riktigt lära sig vad bondmål duger till i litteraturen. Hans enkla dagboksprat skulle föga ha dugt att publiceras på kulturspråk. Men dialekten piffar upp alla trivialiteter och ger bouquet åt reflexioner och idéer

av medelkvalitet. Å andra sidan kan den skönt och naturligt uttrycka den innerligaste lyrik.

För Garborg var dagboken väl huvudsakligen övning i ett främmande språk som han hade försvurit sig till. I brev till Hulda och i dagligt tal återgick han till naturen och meddelade sig på det förhatliga idiom han brukade kalla »provinsdanska».

*

Edvard Lehmanns delvis briljanta bok om Grundtvig lämnar ett ytterligare bevis på hans filisteri. För denne religionsforskare är Grundtvig den härlige skald och profet som har lagt grunden till — danska jordbrukets, mejerirörelsens och kreatursavelns berömmelse. Hans självklara olust för Kierkegaard läses tydligt mellan raderna.

*

Kristi himmelsfärd! Morgonpromenad i tätt snöregn. Märklig scen i Humlegården: en hop människor höll på att plocka kvistar av en stor, yppigt blomvit gren som i natt hade bräckts från trädet och låg som en hög driva över gångens hela bredd. Plundrarna log mot varandra, liksom intimt sammanförda av den barocka situationen.

*

När infördes »idéhistoria» som namn på en vetenskap? Jag undrar om den är mer än tjugo år gammal. Bra låter den och mycket bildad — men mig inger den en instinktiv misstro. De som slår sig på denna sorts historia riskerar starkt

att hemfalla åt vissa vidskepelser. De kommer att göra upp oändliga stamträd för idéer som sporadiskt föds här och där och då och då. Det finns så få möjligheter till idéer så det är klart att det lilla förråd som är att tillgå ständigt kommer igen. Det intressanta är inte »idéerna» (vilka ofta är infall, fördomar eller hopmackade konstruktioner) utan de kuriosa som frambringas när innehavarna ger sig till att realisera dem i sitt eller — som det snarare brukas — medmänskornas leverne. Men det torde inte vara vad som menas med idéhistoria.

*

Man tänke sig en församling i dödsriket av alla stämplade nyplatoniker från Plotinos till Viktor Rydberg. Skulle herrarna trivas ihop eller begripa varandra? Men allt som skilde dem åt skulle just vara det väsentliga hos dem.

*

Nu då en del Kierkegaardlegender håller på att sprängas borde väl turen snart komma till den gripande sagan om hans fars färvaktarmisär. Jag har länge undrat om inte de andra små vallpojkar på Jyllands hedar hade det likadant; men dem hör man ingen beklaga. Nu ser jag av Jeppe Aakjærs intagande barndomsmemoarer att över hundra år senare, på 1870-talet, fick västjutska bondpojkar i regel utstå samma strapatser och samma prövande ensamhet i herdelivets långa monotona dagar. Jeppe från Aakjær, som skulle bli en av sin danska samtids yppersta diktare, upplevde grundligt men utan skada denna extrema form av »tråkigheten på lands-

bygden», som säges ha drivit Michael från Kirkegaarden att säga upp Gud.

Förklaringen låter otillfredsställande. Bakom den gömmer sig nog en annan: man kan gissa att Michael utslungade förbannelsen i hopplös ångest över en synd som han trodde oförlätlig och som han tyckte att Gud borde ha hindrat honom från.

*

Jag försöker påminna mig en roman så genomsyrat kvick som Rose Macaulays *Going abroad*, med gänget av unga »oxfordare» på missionsturné, men det vill inte lyckas. Med all sin ystra farsighet ger den ett knappast karikerat porträtt av detta 1930-tal, som verkligen för den frigjorde betraktaren ter sig som »an absurd comic film». Satir passar det inte rätt att kalla den; lycklet kommer så snällt och leende som från en vänlig gammal gud.

*

En historisk veckotidningsbild att anteckna. En gårdsplan på Rothschilds österrikiska gods. Till höger, alldeles i bildens kant, exkung Edward uppställd i profil med händerna hopknutna på ryggen, stirrande rakt fram desperat sorgset som vanligt. Framför honom och på sidan flera led av tidningsmän i färd med kameraskott. Perfekt arkebusering. Offret behöver ingen bindel för ögonen: han är ju blind.

*

Signe Toksvigs bok om Andersen är verkligen en nyhet. Varken det sentimentala, det nedlåtande eller det gnatiga som brukar fördärva den stackarns biografier träffas här. Äntligen tycks den rätta tonen tagen: ömhet, medkänsla, skälmeri och en rent av kamratligt förstående psykologisk uppfattning. Det hela så lätthänt, fint och osökt spirituellt. Boken sägs vara översatt från norskan för att kunna bli läst av danskarna.

*

Thomas Manns långa skrivelse till filosofiska fakultetens dekanus i Bonn betyder i mina ögon en världshistorisk händelse. Vare sig den framkallar en katastrof eller bara tyst skamkänsla i mänskligheten eller — vilket är troligast — läses likgiltigt som en annan emigrantprotest och är glömd med samma.

*

Olle Holmberg kallar Dexippos »en enda stor, gripen och förälskad idealisering av ett pojkslagsmål». Jag föredrar att betrakta den som barnbalett.

Viktor Rydbergs fantasi var så helt och hållet inriktad på de vackra gossarna att ingenting blev över för slaktandet. Skalden önskar inte tänka på att även forntidens humana och barnsliga bataljer kunde efterlämna ruskiga syner. Han ser fältet blombestrött med graciösa och kysstäcka små lik.

*

För grodsamlare. En radiodiskussion om kyrkan avslutades av den högt uppsatte ordföranden med ett uttalande som innehöll följande frivola sats: »Religionen är en förnäm dam, som man icke nalkas med orena avsikter».

*

Min dröm i natt var enastående. Den gick helt i sandgult, det enda föremål den visade var ett gammalt gult envåningshus av trä, och det öde landskapet runt omkring förtonade i tomhet. (Jag som brukar utstyra mina drömmar så dekorativt!) Invid byggnaden på ett slags ohägnad gårdsplan samlades vi, en skara pilgrimer, och i samma ögonblick vi beträdde den magiska platsen skedde det oerhördaste mirakel med envar av oss. All tyngd föll av oss, all sorg, allt bekymmer, allt mörkt, och vi kände oss fullkomligt goda. Vi visste genast att detsamma skedde med oss alla, fastän vi inte meddelade oss med ord och knappast med blickar.

Ibland gick någon av oss ett stycke tillbaka på vägen mot den stad som anades bortom den gula tomheten och vände så om igen som för att konstatera att undret var sant. En dyster och nervös varelse med rufsigt gråblont huvud nedkört i en mörkbrun kofta troddes av åskådarna utanför kretsen oduglig att uppleva undret, men jag tvivlade inte, och se, det hände! Hon kom, vände om och åter tillbaka med samma påföljd.

Så har jag då en gång smakat saligheten. Den stämde inte med beskrivningarna. Eller har kanske någon mystiker skildrat den sådan: en sandgul tomhet?

*

En tid har jag ägnat hänfört pris åt den naturskyddsanda som råder i den nyupptäckta stadsdelen Fredhäll. Eken som breder sig mitt i gatan får stanna kvar och omgärdas, klippor och tallar förblir orubbade i de naturäkta backarna mellan funkishusen.

Men plötsligt slog det mig vilken fräck och förmäten term »naturskydd» är. Kom den i bruk före detta århundrade? Knappast. Ursprungligen gick all strävan ut på att skydda sig mot naturen — den kunde man ju inte göra något åt utom möjligen med listig magi. Så blev man djärvare och tog sig för att bättra på naturen; vart stycke mark som »odlades» hölls för en mänsklighetens vinning. Och nu är det angelägnast och lovvärdast att skydda naturen för mänskor-nas idoghet.

*

Vid omläsning av *The scarlet letter* förvånas jag av stilens omständlighet och johnsonska pondus. Jag mindes den inte alls så. Nu kom jag till Hawthornes roman direkt från Singo-alla, och hur artistiskt knapp och ren föreföll inte Rydbergs stiliserade prosa vid jämförelsen! Men vilket av de bägge klassiska diktverken som är tvetydigast i sin anda och mening törs jag inte avgöra. I så sköna fantasiskapelser bör man inte gräva fram den gömda tendensen.

*

I natt marterades jag ett par timmar eller så av oavbruttet flygbuller. När jag drog undan gardinen såg jag högt uppe i den nattblå rymden ljusprickar dansande vilt om var-

andra under ett knarrande oväsen som inte förtjänade att liknas vid sfärernas berömda musik. En fager syn, skulle man tycka, men mig upprörde den hett. Vad visste de om onda andar som slapp att uppleva sådana stjärndanser!

Jag väntade på bombardemangets början, men det står inte en rad om saken i morgontidningen.

*

I sin lilla trubbigt skrivna och trohjärtade minnesbok om Strindberg talar Johan Mortensen om hur sorgligt han fann det »att en man, som gjort en sådan insats, vid femtio års ålder icke skulle ha en sten mot vilken han kunde luta sitt huvud». Varför just en sten? frågar jag. Ja, jag vet ju var frasen kommer ifrån, och på sitt ursprungliga ställe var den expressiv och klädsam. Nu är den bara en fadäs. Man borde försöka hitta på någon annan minimikomfort.

*

En spirituellt vän till mig inleder ett brev med denna be-känelse: »Jag ska inte göra mig intressantare än jag är — jag har ännu aldrig erfarit sådana själskval att jag velat byta ut dem mot tandvärk».

Efter ett ögonblicks besinning skulle nog envar kunna intyga riktigheten av denna psykologiska iakttagelse. Bytet vore verkligen en dålig affär. Tandvärk anses lika plebejisk som sjösjuka och har lika ringa chans att väcka ohycklat deltagande. Men somliga fysiska lidanden skulle man gärna ta i utbyte mot själsvärk, om valet gavs. En påtaglig och er-

känd sjukdom innebär den enda känning av ansvarslös frihet
livet har att bjuda.

*

Häromdagen hittade jag en kuriös bok som heter De 14
bästa studentnovellerna ur Bonniers Veckotidnings pristävlan
1929. Av de fjorton författarna kände jag igen ett enda namn,
av det skildrade studentlivet och de presenterade typerna platt
ingenting.

Vad som särskilt frapperar mig är den rikhaltiga olyckskrö-
nikan: en motorecykel som far i diket; en bil som krossas av
ett tåg, varvid den ena passageraren går i småbitar och den
andra blir vansinnig; en licentiat som blir ihjälsparkad av
röda busynglingar nedanför nationstrappan på valborgsmäss-
afton; en bil som törnar mot en lyktstolpe och vars förare
omkommer; en teolog Andersson som osar ihjäl sig; en an-
nan Andersson som hänger sig i sin garderob. Tänk att stu-
dentlivet hade blivit så farligt redan då!

*

Söndagen den 10 oktober 1938 hölls tacksägelsebön i kyr-
korna för freden i München. Följande dag tillrättavisade
Allehanda en morgonkollega som hade påmint om tjeckoslo-
vakerna och påstod att de som hade tackat för freden säker-
ligen hade uppsänt en bönesuck för fredens offer också. Var
hade Allehanda fått det ifrån? Därom stod ingenting i ärke-
biskopens dekret.

*

August Bebels otympliga och knastorra memoarer överraskar en gång med en verkligt raffinerad poäng. Efter att ha omtalat hur överansträngning och fångliv hade förstört hans nerver och förorsakat sömnlöshet med värk och vånda berättar han hur han om nätterna brukade ligga och tänka på vad bladen hade meddelat om Bismarcks neuralgi och sömnlöshet. Och så kommer det: »Geteilter Schmerz ist halber Schmerz».

*

Masaryk, den nyktre sagohjälten och vise statsgrundaren, läste dagligen romaner ända in i sitt nionde decennium och motiverade denna skenbara last med att romanerna ger kunskap om människor, ting och möjligheter. A. Hitler har väl aldrig läst en roman.

*

En morgon arbetade min hjärna på en liten artikel om Thomas Mann som världssamvete. Den stannade i huvudet, och bara slutraden blev upptecknad: »Han är Goethes ståt-hållare på jorden».

Denna titel passar Thomas Mann på grund av den personliga rangställning som efter förra kriget småningom tillföll honom i hans forna hemland, hans obrottsliga värdighet som förvaltare av det landets forna kultur och hans överpolitiskt politiska vishet. Man kan också uttala den med ett roat smålöje åt vissa gengångardrag i hans intellektuella och språkliga maner: hans på en gång ordrika och intill dunkelhet komprimerade tankegångar, under vilka ofta gömmer sig ett sublimt skälmeri, hans gammaldags förnäma sirlighet (som

när han apostroferade Hauptmann med det urmodiga, typiskt goetheska »Werter Mann!») och — mest påfallande — hans tilltagande bruk av illegitimt sammanbragta adjektiv i vilka en hel sats ligger hoprullad — idel hälsningar från den gamle mästarens ålderdomsstil.

Thomas Mann har visst aldrig varit ungdomlig, men i gengäld växer med vart årtionde vidunderligt hans vigör.

*

Att läsa hovfolksmemoarer är inte alldeles utan vinning. Ur dessa mestadels enfaldiga och devota krönikor kan man hämta en del kunskap om fåfängans offerväsen, historiska bakgrunder och förklaringar till det absurda faktum att kungahus har kunnat bibehållas ända in i våra ohöviska dagar. Men apparaten har småningom blivit så förenklad att sagotitlarna inte längre bär upp sina bländande associationer. När vid någon offentlig tillställning en dam som önskar visa folket att hon är »presenterad» störttycker till golvet för en flärdlös herre i standardkavaj tror oinvidga åskådare att hon har tappat något.

*

Alltid kan man göra upptäckter och häpna över att inte ha gjort dem för längesen. På sistone har jag observerat vid vandringar på Mälarstranden att allting — dock helst rörliga och tillfälliga föremål — som tecknar sin siluett mot ett vattendrag blir vackert: människor, hundar, biler. När jag förr har lagt märke till fenomenet på bilder har jag utan vidare

tagit det för ett artistiskt arrangemang. Men man behöver alltså inte arrangera, det går av sig själv.

*

Lärda herrar kan faktiskt inte fatta att kvinnor och barn en gång i tiden talte flytande latin.

*

Aldrig har jag sett en halv vuxen pojke så rörande och så väluppfosttrad som en liten fjortonårig flykting från Berlin. Alldeles för kort för sin ålder — kanske det enda judiska i hans apparition — men annars en fulländad gentleman, lugnt sorgmodig, taktfull, konverserande med låg, mild stämma sakligt och intressant. Han hade ett lustigt och lillgammalt sätt att vända på huvudet eller nicka för att accentuera ett yttrande eller inleda det. Man behövde minsann inte sätta honom i gång; när en paus uppstod medan man funderade på något att säga eller på översättningen räddade han situationen genom att anslå ett nytt ämne. Pratsam föreföll han likväl inte alls, i minnet ser jag honom med den vackra barnsliga munnen slutet och de mörka ögonen talande.

*

»Strålande recensioner», »lysande kritik», »praktfulla uttalanden», »kungligt beröm» — vem släppte lös dessa feta grodor i förlagsannonserna? En logisk och naiv tidningslä-

sare förvånar sig över att sådan reklam handlöst vräkes på recensenternas författartalang.

*

I natt rasade brandbiler med korta mellanrum förbi på gatan. Det fäste jag mig inte särdeles vid, sådant händer i mindre skala varenda dag på Drottningholmsvägen. Men vad som ängslade mig var lunkande hästtramp, som då och då alternerade med bilklämtningarna. Det påminde mig om augustinätterna 1914, då jag låg i det ryktbara värdshuset Alt-Heidelberg vid Neckar och hörde klappret av de rekvirerade bondhästarna som fördes till stan. Reminiscensen passade ypperligt in i dagens världshistoriska atmosfär.

*

Somliga perioder måste jag liksom skölja munnen med vers. Nu har jag i fem dagar och nätter slukat svensk lyrik. Den ena packen efter den andra plockades ut ur hyllorna i bokstavsordning, för någon metod skulle ju iakttas, och alltså har jag nu avslutat orgien med Österlings fyra samlingsband. Rätta sättet att avnjuta lyrik var det ju ingalunda. Men från dagen och världen och förtvivlan hade jag lyckats lista mig bort ett slag.

*

Denna söndagsförmiddag har jag offrat på förverkligandet av en from föresats. När jag för tre månader sedan ord-

nade om i mina bokhyllor gallrade jag ut en hop tunna vershäften, delvis ouppskurna, som jag betraktade med vemodig ömkan och en smula ånger, och då lovade jag dem, de stackars försummade och glömda, att titta igenom dem en gång. Nu skedde det. Vad jag tyckte synd om dessa platta, välmenta, i bästa fall korrekta men utan undantag obefogade alster av amatörpoeter som ingen längre minns. Några är väl hädangångna, andra har lagt upp. Och ingen annan än jag blödiga fåne skulle falla på den milt svagsinta idén att sitta och tumma deras små döda häften. Det var som att promenera i grådask på en fattigkyrkogård.

Denna mönstring av underhållig vers var dock inte alldeles utan behållning. En sådan examen höjer aktningen för äkta poesi och uppfriskar medvetandet om de kriterier som skiljer de bägge arterna. Ja det är verkligen art- och inte gradskillnad. Man kan inte jämföra dem.

*

Längtan är romantikens oförytterliga arvedel. Den romantiska längtan är i botten fordringslös och förnöjsam, hur stormig och verklighetsföraktande den än kan åthäva sig. Den begär ingen tillfredsställelse, den aktar sig för att peka på något som står att få. Den suckar efter det sköna förflutna, trånar till ett land som inte finns, önskar tränga in i det ovetbara.

Men den realistiska längtan, den som verkligen bränner och stormar, den gör det besvärligt för sig, ty den kräver uppfyllelse — och får den också ibland, men då oftast i form av besvikelse. Romantisk längtan är således att föredra: den är inte bara vacker utan därtill klok.

*

Gårdagens händelse: vi mötte på Sveavägen en pojkbysing som från sidan stack fram en liten tillknycklad kartong utan lock. Vi trodde naturligtvis i ögonblinken att det var fråga om någon dag och något märke. Men det visade sig strax att pojken var alldeles utan onda avsikter. Med det mest otroligt strålande breda leende upplyste han förtroligt: »Där är en mask!» Mycket riktigt sågs hoprullad i ett hörn av kartongen en stackars metmask, som tydligen inte delade sin erövrars sinnesstämning. Vi fick vidare veta att pojken var på väg till fiskafänge, och när vi intresserat frågade var han ämnade utöva sin sport svarades med jublande förvissning: »På Kungsbron!»

Denne pys var det avgjort lustigaste jag har träffat i barnväg. Jag taxerar honom till ungefär sju år; ansiktet var vuxnare än figuren. Vad han hade på sig observerade jag inte, men han gjorde intryck av att höra till den kategori som fordom kallades trasvargar och längesen har upphört att göra skäl för namnet. Huvudet var stort och brett, genomstrålat av lycka jämte begär att dela med sig av glädjens överflöd. Vilken säker instinkt att utvälja just oss till delaktiga! Brådmoget slug var han som den kvicke bondpojken i sagan.

Det känns i dag som om jag inte faktiskt hade skådat pyssen i original utan läst om honom i någon Tom Sawyeraktig bok eller sett honom ritad av en fint humoristisk konstnär.

*

I Katherine Mansfields brev överraskas jag av ett sätt att läsa och dryfta romaner som jag trodde var längesedan bortlagt, så hjärtans victorianskt verkar det. Katherine och tyd-

ligen likaså hennes korrespondenter utgjuter sig över gripande scener och situationer, hyser starka känslor för eller emot böckernas personer, ser efter om »karaktärerna» är ordentligt genomförda och betar sig trovärdigt. Så naivt fattar inte vi våra litterära bekantskaper. Den enda psykologi som intresserar oss är författarens, vi ödslar inga lidelser på romanpersonerna, i scener och situationer är det författarens fantasi och handlag vi ägnar vår eventuella gripenhet. Om detektivromaner är här naturligtvis inte fråga, de faller utanför litteraturen och ingår i nöjesindustrin.

*

I engelsmannen Sidney Whitmans *German Memories*, en osaltad panegyrisk bok, berättas med författarens vanliga harmlöshet en episod som uppvisar ett tidigt prov på tysk ockupationsmetodik. När preussarna 1866 ryckte in i Dresden — ett blixtanfall efter tidens råd och lägenhet — befalldes magistraten att besörja truppernas inkvartering. Det svorades att så mycket folk fanns det ingen möjlighet att anbringa, varpå den preussiske generalen förevisade en detaljerad stadsplan där 40 000 man var ordentligt inplacerade. Detta snilletrick bröder emellan finner mr Whitman enbart stiltigt och pikant.

*

Är John Galsworthy i livet? Fick han någonsin Nobelpris? Antagligen skulle många stupa på dessa frågor i en allmänbildningstävlan. Och det vore ingen skam i betraktande av den nutida kursen på världsberömda författare. Nyss före-

tog jag av någon plötslig nyck ett studium av *The man of property* och *The dark flower*, som jag aldrig förr varit hågad att ta i. Jag beundrar inte dessa romaner, allra minst den förstnämnda. Kan man tänka sig något klumpigare än dess exposition, som genast utlägger hela meningen med begreppet Forsyte? Den andra boken är verkligen ganska finurligt konstruerad med de tre årstiderna i Mark Lennans erotiska liv, en typisk serie processer. Men inte ett ögonblick förmår diktaren göra Lennan sannolik som skulptör; han borde ha målat små akvareller. Den mycket victorianske Galsworthy tycks tro sig ha upptäckt passionens mörka blomma och introducerat den i sitt erotiskt analfabetiska land.

*

Vad slags eftermäle skulle Corsaren ha fått ifall den inte hade råkat ut för missödet att göra sig illa på Sören Kierkegaard? Den skulle antagligen ha blivit bortglömd bland andra små kortlivade boulevardtidningar eller vänligt ihågkommen som det organ där politikern och polemikern Goldschmidt först visade klorna. Skandaltidning eller smutsblad skulle ingen i eftervärlden ha fallit på att skälla den.

*

När Martin Lamm i sin 1920 utgivna andra del av *Upplysningens romantik* redogör för Thorilds uttrycksestetik tycks han ännu vara obekant med ordet *expressionism*. Vart ögonblick väntar man att se det dyka upp. Det skulle ha understrukt vad som för oss låter »modernt» hos Thorild. Här

föreligger ett intressant bevis på termens sena upptagande i svenskt språkbruk.

*

Nu vid det nya världskrigets början finner jag tiden inne att läsa Richard Dehmels tjugo år gamla Kriegstagebuch. Nu verkar den aktuell som morgonfärskt bröd. I den har jag de yppersta illustrationer till bladens dagliga petitnotiser från västfronten om att artilleriverksamhet har pågått, att kontakt med fienden har uppnåtts, att patrull har stött på patrull o. s. v. Jag vet precis hur det går till och hoppas vänligt att inget olycksfall inträffar på någondera sidan. I Dehmels omgivning förekom sällan något ledsamt.

*

I professor Houbens lilla roliga bok Der polizeiwidrige Goethe träffar jag »Freitod» (i sammanhang med Werther) anbragt på ett sätt som vittnar om att ordet hade ingått i språkskatten. Det var i vårt sekels början en djärv nybildning, uppkommen bland intellektuella och humana rabulister. Men boken är också tryckt 1932, alltså »kurz vor Torschluss». Det vackra ordet sattes naturligtvis på den lista över förbjudna uttryck som alla tredje rikets redaktioner och förlag hade att rätta sig efter.

*

Glåpord som ännu för inte längesen häftade vid vissa yrken och sociala kategorier har totalt utrotats, exempelvis

murvel, sjäare, fattighjon. Men har några för kvinnokönet uppfunna spenamn kommit ur bruk? De håller sig och förökas. Endast rösträttskärning hade sin tid och självdog av naturlig orsak. Men tant kom i stället med tjej och böna och kuttersmycke och — nej min slangkunskap förslår inte långt.

Den mest kuriösa företeelsen i denna utveckling är följande: ett åldrigt ord som ännu i krinolinernas dagar åtnjöt en neutral respektabilitet men därefter sjönk ner i vulgärspråket och blev ett försmädligt vedernamn har på sistone återupptagits i bildad prosa. Underligt nog är det våra talangfulla kvinnliga journalister som har plockat upp denna sölade antikviteten ur avskrädeshögen och sammansvurit sig att lansera den som favoritbeteckning på kvinnokönet i gemen, deras egna personer inberäknade. Rehabilitering är det inte fråga om, ordet bevarar sin mindervärdesstämpel, men den accepteras obetänkligt och med ett visst skälmaktigt koketeri — som anstår typen fruntimmer.

*

En senhöstförmiddag då vi hade strövat omkring i Storkyrkans halvskyrning alldeles ensamma mötte vi nedanför trappan en grupp småpojkar som förvånat och nyfiket stirrade på oss. En av dem frågade ivrigt: »Får man gå in där?» och efter vår försäkran ännu tvivlande: »Gratis?» Vilken läckerbit skulle inte denna scen ha varit för en god katolik!

*

Denna sköna frostiga januarimorgon upplevde vi en optisk

sensation på Norr Mälarstrand. Mitt i det dungråa töcken som sträckte sig längsmed söderhorisonten stod solen vit som utspard i en tuschteckning, och på sidan, utanför töckenbältet, syntes ett litet segment av en regnbåge, fullkomligt osannolikt. Och det var inget ögonblicksfenomen, det stannade som vi en god stund, och en medelålders herre som kom till delade vår häpnad. Vi har verkligen tur med regnbågar.

*

En kväll och en förmiddag har jag letat mig yr och nästan förtvivlad efter källan till den mig så välbekanta historien om den avtryckta kyssen på en konstutställning i Weimar som Thomas Mann låter Goethe berätta för sina middagsgäster. Till sist hittade jag den i Annalerna, som jag har gått igenom så många gånger. Det måste medges att man inte i första taget skulle söka denna näpna anekdot på det stället. Att Goethe har dragit den in helt omotiverat röjer hans betagenhet. För Manns bordskonversation var den i sanning ett förstklassigt fynd.

*

I det gamla Weimar och så långt dess ljuskrets räckte var man oundkomligt mottaglig för »allt stort och skönt». Naturligtvis var det till stor procent modeton och bluff, men — som Adele Schopenhauer säger hos Thomas Mann — sämre ton är tänkbar.

*

En vansläktad preussare vid namn Kant publicerade anno 1795 i Königsberg en avhandling *Zum ewigen Frieden*, i vilken han uttalar idel förargelseväckande och absurda åsikter. Bland annat finner han det passande för nationerna att efter slutat krig begå en officiell bot- och bönedag, på vilken de skulle anropa himlen om nåd för mänskosläktets stora synd att alltjämt föredra krigets barbariska medel framför ett rättsligt ordnat förhållande mellan staterna. Segerfester med avsjungande av hymner (*»auf gut israelitisch»*) till härskarornas Herre betraktar han som anstötliga, emedan de utom likgiltighet för folkens metoder att hävda sina rättskrav innebär fröjd över förintelsen av en mängd människor eller deras lycka.

*

När man läser en åldrig bok bör man föreställa sig att den just nyss har skickats ut i världen. Alltså: den kommer färsk från tryckeriet; ingen recensent har hunnit fingra den, ingen filolog plocka isär den; skulle den än släpa på århundradens ryktbarhet så känner man sig likväl som den första bedömare. Man begår med vett och vilja en anakronism, som lämnar boken orörd men flyttar en själv tillbaka till dess födelseår.

Det förslår dock inte att avvisa alla mellanhänder, stryka en tidssträcka och slå sig ner i enrum med den i levande liv återfunne författaren. Något svårare återstår: att sätta sig i nivå med de verkliga första läsarna. Detta kostar ett extra uppbåd av sympatetisk fantasi. Känner man dem inte förut genom specialstudium så kan man lita sig till texten, ty en

bok skvallrar alltid på mångfaldiga sätt om den tidsmiljö i vilken den kom till.

*

Recensenterna har blivit lika humana som juristerna. Villkorlig dom vid första resan tillämpas påfallande ofta på diktare. Sinnesundersökning fordras däremot aldrig, och det är en klok försiktighet.

*

Tänk att vår förtalade Lorenzo Hammarsköld — till stor häpnad för danskarna — betecknade Schack Staffeldt som »utan fråga den mest geniale och djupe av Danmarks skaldar»! Brandes var så stolt över att ha förstått Staffeldt och höll avhandlingen om denne esoteriske poet för sin största bragd i litteraturtolkning.

*

»Ungdomen är ett källsprång», yttrade jag en gång andäktigt i ett middagssällskap och förvånade mig själv ytterligt. Jag hade inte den ringaste känsla av att uttala en egen erfarenhet; sentensen lät som en gängse floskel. Nej man vet ingenting om ungdom så länge man lever av den, sedan förstår man den kanske en tid och smeker den i minnet, och slutligen kommer man inte mer ihåg hur den kändes. Jag har för mig att alla ungdomsmemoarer är konstgjorda.

*

Henrik Pontoppidans fyra små memoarböcker väcker häpnad. Visserligen är de ålderdomsverk, men ändå! Vilken illiterat som helst kunde ha gjort dem bättre än denne Nobelprisvinnare. Den sista volymen, utgiven 1940, förefaller postum, i varje fall inte korrekturläst av författaren; men jag vet inte om Pontoppidan är död. Faktiskt vet jag inte det! Sådana bagateller håller man inte längre reda på.

Men den stora trebandsromanen Lykke-Per från sekelskiftet har jag läst många gånger under årtiondenas lopp och skulle när som helst ha lust att repetera den.

*

Lytton Strachey var en försenad sjuttonhundredatalssande. Själv ansåg han sig väl bara som en exponent för den segerglada antivictorianismen, hans generations signatur. Han liknar alltsomoftast en nyss lössläppt pojke som gärna ville rita förbjudna ord på väggarna men i följd av någon kvardröjande hämning stannar vid att med mysande förtjusning skvallra om andra som verkligen har gjort det. Ibland kan han dock präglade en sentens i hög och klassisk stil, som denna på tal om Boswells intima brev: »To confess is the desire of many; but it is within the power of few». Slående riktigt och en dräpande vederläggning av den triviala satsen att varje mänska skulle kunna skriva en roman, sin egen.

*

Kallocain hade jag till hands några månader innan jag kunde förmå mig att ta itu med den. Recensionerna hade

*

väckt föreställningen att bokens prisvärda tendens var dess egentliga värde och utförandet likgiltigt. Man kunde väl tänka sig det själv sedan man undfått det präktiga uppslaget.

Långt därifrån! Kallocain är ett överraskande mästerverk, en lidelsefull tankeprodukt genomförd med kallblodig konsekvens. Författaren skymtar aldrig en sekund, satiren — egentligen kan man inte tala om satir — är alltså restlöst inbakad i stoffet, vilket bär en uppsyn av den självklaraste trovärdighet. Grå och torr är hela historien, och så ska den vara. Det hade varit ett stilbrott att släppa in en solglint, en luftning i denna underjordiska fängelsevärld. För Kallocain har åtgått en dynamisk kraft vars like inte har uppstått i vårt land sedan Karin Boye förintade den.

•

När jag 1909 besökte en »kaffistova» i Kristiania och gladdde mig filologiskt åt skylten, som bland annat utlovade »sukkerlade», tog jag denna folketymologiska förvrängning för en modern maalglosa. Men den finns ju hos Holberg, ser jag. Han har med sitt fina gehör fångat den från folkliga läppar och infört den i litteraturen. Eftersom det är Holberg skulle man kunna diskutera om ordet har norsk eller dansk börd. Men var finns nu de arga gamla renläriga maalsträvarna? Vi har i stället fått Sven Clausen som eldigt yrkar på att de skandinaviska folken ska blanda språk med varandra, vilket är långt farligare än att blanda blod.

*

Exotisk är ett föråldrat ord och för resten naivt. Sällsamma länder och underliga folkslag blir man snart nödsakad att förlägga till en annan planet. Och dessa föreställningar har aldrig varit annat än mänskobarnens löjliga förvåning över att det inte överallt på jorden ser ut och går till som i hemsocknen.

*

En tidningsrubrik: »Larmtillstånd i Stilla havet». Det gör ungefär samma intryck som »Ovåsen på Tysta gatan».

*

Fortfarande betecknas i tal och tryck det ena eller andra som absurt, orimligt, oerhört. En tanklös gammal vana från tider då verkligen somligt som hände eller yttrades påfallande avstack från det man höll för möjligt. Sådant förekommer inte mer, ingenting är otroligt. Leve Badklubben Borsta Mej På Ryggen, vad det nu må vara den har för sig! Den har åtminstone ett anspråkslöst och glättigt namn, uppfriskande dårhusmässigt.

*

En god anvisning för dem som saknar förmånen att kunna yvas av fädrens ära ger Herman Wildenvey i sitt svar till Erling Björnson då denne vid presentationen förhörde sig om

hans härkomst och föräldrar: »Sammenlignet med Dem, herr Björnson, må jeg vel sies å være bortimot helt foreldreløs».

*

Här pågår en konstutställning av »kända personer», det vill säga personer som inte känner sig kallade till utövning av bildande konst men som tryggt kan vänta att deras hobbyproduktion fröjdar publiken mer än de professionella konstnärernas verk.

Det går inte mer med utställningar på det hävdvunna viset, extra attraktioner vill det till. Man plockar till exempel samman målningar, skulpturer och så vidare under en rubrik som »Barnet i konsten», »Hunden i bild», »Katten med konstnärsögon» — sådana motiv drar bergsäkert. »Förfalskade mästare» är också en lockelse när de förekommer i grupp; en och en känner ingen igen dem. Det fiffigaste påhittet är dock att låta utställningen »demonstreras» av berömda personligheter, skådespelerskor, kåsörer, författare. Då vet man att man får valuta för avgiften utan att behöva trötta ögonen med konstbetraktande.

Nationalmuseum har äran av initiativet till denna tävlan i konstens popularisering: det angav tonen genom att ackompanjera sina skatter med musik. På sitt vis ouppnådd står dock ännu hovintendenten von Röök, som för hundra år sedan brukade förevisa skulpturavdelningen i fackelsken och med smörgåsservering, men endast för inbjudna ur societeten.

*

En stockholmspräst yttrade för några år sedan att den stigande frekvensen av kyrkbröllop avlade glädjande vittnesbörd om religiositetens utbredning.

*

I dödsannonserna har de efterlevande allt oftare börjat lämnas i »namnlös sorg». Troligen har någon som riktigt önskade påkalla det allmänna medlidandet kreerat uttrycket på egen hand. Nu är jag viss om att formeln utbjudes, liksom versoesin, vid krematorieaffärens disk.

Varför inte »anonym sorg»? Nej den annonseras inte.

*

Man kan inte längre utstå att läsa om »omistliga värden». Att de kan mistas och det i rykande fart ser vi med blotta ögat, och att mänskorna kan undvara dem skulle vi med någon ringa eftertanke inse även om vi inte såg det mittför näsan. De använder dem ju inte medan de finns! »Vi har tankefrihet och yttrandefrihet och frihet att inte begagna någondera», skrev Mark Twain.

*

Ur Stella Bensons trolska roman *Living alone* minns jag det djupsinniga uttrycket »imprisonad hearing» om Sarah Browns tilltagande symboliska dövhets. Hon hör till slut inte annat än »magic», poesins och ovärldslighetens röster. Min

egen hörsel håller också på att stängas in. Det anstränger mig att försöka uppfatta vanligt mänskotal.

*

Ett utförligt reportage från Oscar Wildes andra föreläsning i New York (maj 1882) slutar effektfullt sålunda: »P. T. Barnum var närvarande och satt på främsta bänken». Det är svårt att avgöra om detta betyder drift med Wilde eller helt enkelt motsvarar våra tidningars »Konungen bevistade föreställningen». Man kan gott inbilla sig att gubben Barnum reflekterade över möjligheten att inköpa denne unike unge man med sammetskostym, knäbyxor, spetsgarnityr och allt.

*

En samvetsöm beväring vägrar att medverka vid ett byggnadsarbete för statens räkning, det vill här säga riksantikvarieämbetets. Tidningsnotisen slutar:

»Han säger sig icke vilja tjäna någon annan än Gud. Saken kommer att dras inför häradsrätten.»

Sammanstötningen mellan dessa två satser alstrar en komisk explosion, sådan bara de bästa anekdotberättare förmår åstadkomma.

*

P. G. Ahnfelts makalösa Studentminnen läste jag visst redan i tonåren. Boken stod sedan för mig som en gruva av

roligheter och otroliga anekdoter, av vilka likväl knappast mer än domprosten Wåhlins odödliga uttalande om gåsen hade stannat i min hågkomst. Vid omstudium av andra bandet häpnar jag nu över denna fabulöst svinaktiga kyrko- och kulturhistoria, ett motstycke till magister Laukhards memoarer.

Som person och skriftställare förtjänar dock prosten Ahnfelt att uppkallas efter det ideal som föresvävade honom: den skånske Scarron. Hans ursprungsfriska och saftiga uttryckssätt kan överraska med utsökta lakonismer. Till exempel denna belysning av den odogmatiske Andreas Rydelius: »En lätt Penelope-hand svävar över hela hans filosofem», och detta porträtt av ovannämnde domprost: »Ett skämt har aldrig funnit en väg varken från hans mun eller till hans hjärna».

*

Tobruk! Tobruk! Senaste krigssensationen. Det går illa på de kristnas sida. Men jag har funnit en trollformel som besvärjer alla uppskakningar av den sorten. »Dagsnyheter!» fnyser jag föraktfullt, och därmed avklippes diskussionen.

*

Det norska prästerskapets sköna tapperhet har den olägenheten med sig att »kyrkan» med ens tycks avslöja sig som frihetens innersta fästningsverk. Men det bör besinnas att dessa hjältar i ringkrage och talar är norrmän. Just som sådana står de på vakt för sitt land på den plats de intar

och med de vapen som de har till hands. En bra plats och ypperliga vapen.

*

Ellen Key anmärker att få är ännu de som äger en kultur lik den en tiggare i Aten bevisade när han tackade Alkibiades för de juveler han bar och vilkas skönhet alltså tiggaren kunde njuta. Jag anmäler mig tveklöst som denne osjälviske estetikers själsfrände. När jag går förbi ett vackert och förnämt enfamiljshus brukar jag artigt böja mitt huvud och säga: Tack, snälla miljonär! Sa jag osjälvisk? Det stämmer inte alls. Jag tillägnar mig med ögonen i en blink vad som har kostat ägaren åratals förargelse och bekymmer. Det är, rätt betänkt, snarast oförskämt.

*

Sigtunaandan sprider sig som en epidemi. Att samlas i det gröna och vecktals diskutera religion och världsbilden och nutidsmänskan med flera svåra ämnen har blivit ett kärt sommarnöje för framstående personligheter. Förr var det bara studenter och gymnasister som ansågs barnsliga nog för frivilliga tankeutbyten av så allvarlig karaktär.

*

Det händer inte ofta att filosofers privatbrev samlas och ges ut. De anses kanske föga intressanta. Men tackvärt är

det att så fängslande dokument som Vitalis Norströms vänbrev har publicerats i ett litet urval åtminstone. I dem träffar man en frimodig biktare, hos vilken filosofen sammanfaller med mänskan. Hans tänkande, från början behäftat med het-siga fördomar, befann sig i ständig jäsande utveckling med dramatiska vändningar tills det avklippes av döden just som det hade hunnit en ny utsiktspunkt som öppnade vida och fres-tande perspektiv. »Jag är Nietzsche, men djupare än han», skrev han mot slutet i en exalterad stämning. Sitt ämbete älskade han inte: en filosofiprofessor måste ju akta sig för att tänka under terminerna.

*

»Han hade förvärvat sina sporrar som stridsflygare», heter det i en tidskriftsrecension. Ovillkorligt frågar man: vad ska en flygare med sporrar? Det fordom fullt konkreta uttrycket har visserligen förvandlats till en metafor som utan uppseende användes i alla slags oegentliga sammanhang. Men just här påminner det olämpligt om krigsmundering.

*

»Rappt skriven» ska en bok vara, det är sista säsongmodet. Jag undrar vad recensenterna menar med det. Föreställer de sig att författarens fingrar har fladdrat i ystert presto över tangenterna? Eller syftas det på någon kvalitet hos texten, och i så fall vad för en?

*

Det är festligt att tänka på vilken hundratusenfaldig upprättelse Selma Lagerlöf erhöll för martyriet på balen i Sunne. Hon kunde tryggt och sorglustigt berätta för hela världen den arma fjortonåringens förödmjukelse. Och hela världen ser ner på kavaljererna i Sunne med föraktfull ömkan: där satt Selma Lagerlöf och ingen bjöd upp henne! Ingen världens författarinna har varit så omsvärmad och belägrad av karlar som hon. Men när hon blev uppbjuden dansade hon inte.

*

Beredskapskristendom, upprustningsmoral och försvarslyrik har vi fått i oss i sådana mängder att det står oss alla upp i halsen. Det är så ädelt, så allvarligt och så tappert alltihop så man törs inte tro det. Endast Hjalmar Gullberg spelar muntert på taggtråd, och det behöver man inte tro.

Denna nya nationalanda uppkom plötsligt under finska vinterkriget, vilket vi alla spontant beundrade som en fortsättning på fänrikens odödliga sägner. Då serverade Stockholmspressen dagligen i lång tid ett par tre centimeter eldande allvarsord inom ram, beställda hos någon ledande kulturpersonlighet. Snart blev dessa beaktansvärda och till intet förpliktande appeller så avtrubbade att de borde ha uppträtt under menyrubriken »platitude du jour».

*

Dessa lösmynta individer som eklaterar sitt intima förhållande till Jesus — de säger förstås hellre Kristus — inger mig

en lätt misstro. Jag ville gärna se klara bevis på att förhållandet är ömsesidigt.

*

Nu ska var och en gå sta och köpa en dansk bok, vi har nämligen dansk månad. En hel del stockholmare gör det nog, beredskapsmässigt och nordiskt. Men vad använder de sen boken till? De kan ju inte språket.

*

»Förbittrade strider», »förbittrat motstånd» hör till krigskommunikéernas löjligare klichéer. Är det då godmodiga strider, är det lugnt och måttfullt motstånd man väntar sig? Eller vill man ange att fienderna ibland verkligen blir arga på varandra?

*

Jag har upphört att samla dödsannonser med vers. Min kollektion är nog också tillräckligt varierad och karakteristisk.

Men Maj-Britt håller jag alltjämt på att jaga efter. Inte så att jag klipper ur det kära namnet, jag bara möter henne med ett soligt leende vareviga morgon, det leende som uttrycker uppfyllelse av en glad förväntan. Maj-Britt sviker mig aldrig. Hon förlovar sig, hon gifter sig, hon får barn, allt på samma dag. Det har hänt mig att möta tre förlovade Maj-Britt i spalten.

Dör då aldrig Maj-Britt? Jag tror knappast, hon är ju inte i den åldern, och jag är viss om att hon inte dör i förtid. Sin egen generation kommer hon troligen att länge överleva. Vilket år i nästa sekel ska gravsätta Maj-Britts urna? Det borde ske en majdag eller en brittsommar. Sol-Britt och Britt-Lis har kanske gått bort förut.

*

Det imponerar inte starkt när våra dagars världsåskådare förhäver sig över förra århundradets evolutionsfrälsta. Tror de inte själva på vitaminer och komplex och elektroner med mera sådant? För resten har de som innehar mognare ålder hunnit byta om termer och tro flera gånger. Finns det någon kvar som har bevarat sin mellankrigsvördnad för Der Untergang des Abendlandes? Om den hör man ingenting mer, fastän den tycks vara i full gång. Man tror allmänt att det är en övergång.

*

Häromdagen såg jag en rörande syn på Rödabergsgatan. En tunn gammal dam i urmodigt lång svart klänning stod och krefsade med sin paraply på asfalttrottoaren. Jag trodde att hon hade svårt för att gå, men i det jag gick om henne blev jag varse att hon bemödade sig att flytta en ganska stor sten till en ofarlig plats. Lite längre fram upptäckte jag ett apelsinskal och tänkte: det blir hennes nästa jobb. Mycket riktigt, när jag såg mig om befanns hon i färd med att maka undan skalet. Sannolikt går hon varje dag omkring och utför sådana sociala kärleksgärningar. Men hon har inga sociala

principer, hon tänker bara bekymrat på den individ som följer närmast efter henne och kunde riskera att bryta lårbenshalsen.

John Middleton Murry framhåller i sin friskt okonventionella bok om Shakespeare en förbisedd sanning som överraskar med att man ögonblickligen känner igen den. På tal om uppföranden av Midsommarnattsdrömmen påpekar han det ockulta faktum att en dröm är konkretare och tydligare än de vakna ögonens syner. Javisst, i drömmen är konturerna skarpare, och när de upplöser sig så förtonar de inte (eller sällan), de är bara plötsligt andra. Och i drömmen är jag inte längre närsynt! Det har jag aldrig tänkt på förr.

Föreställningen om något töcknigt, vagt, flytande lägger vi tanklöst in i begreppen dröm, drömlik, drömsk och förstår varandra som om ingen visste bättre. Hur har denna förvillelse uppkommit? Sannolikt genom förväxling med dagdrömerier eller med det tillstånd man råkar i om drömmen just i vaknandets ögonblick försvinner bortom hörnet.

*

Den utbredda föreställningen om en allsmäktig gud röjer en hemlig längtan efter diktatur hos mänskligheten. Kristendomen avsatte »den allmakt som är Zeus'» och erbjöd i stället en god och upplyst Führer. Vi har bara aldrig sett fullkomligt övertygande prov på hans maktutövning.

Nu ser jag att minister Erik Palmstierna har producerat en

bok om »God's innocence», i vilken det högsta väsendet befrias från sin pådyvlade allmakt och blir en ärlig kämpe som slåss med det maktöverlägsna onda. Han behöver sannerligen all mänsklig hjälp han kan få och måste alltså offra sina moraliska skrupler. Wellington segrade ju i Spanien med en armé av »patrask».

*

En liten upplevelse av ingenting, bara luft, hade jag denna majeftermiddag. Den träffade mig under ett planlöst vandrande fram och åter på en gata i den beklämmande Vasastan. Det var en förnimmelse av sommar, av leende aftonljus, av smekande, glad luft och lätthet i kroppen. Det var en glimt av det liv som andra människor kan erfara men som jag numera bara finner i böcker och tar för sagodiktning.

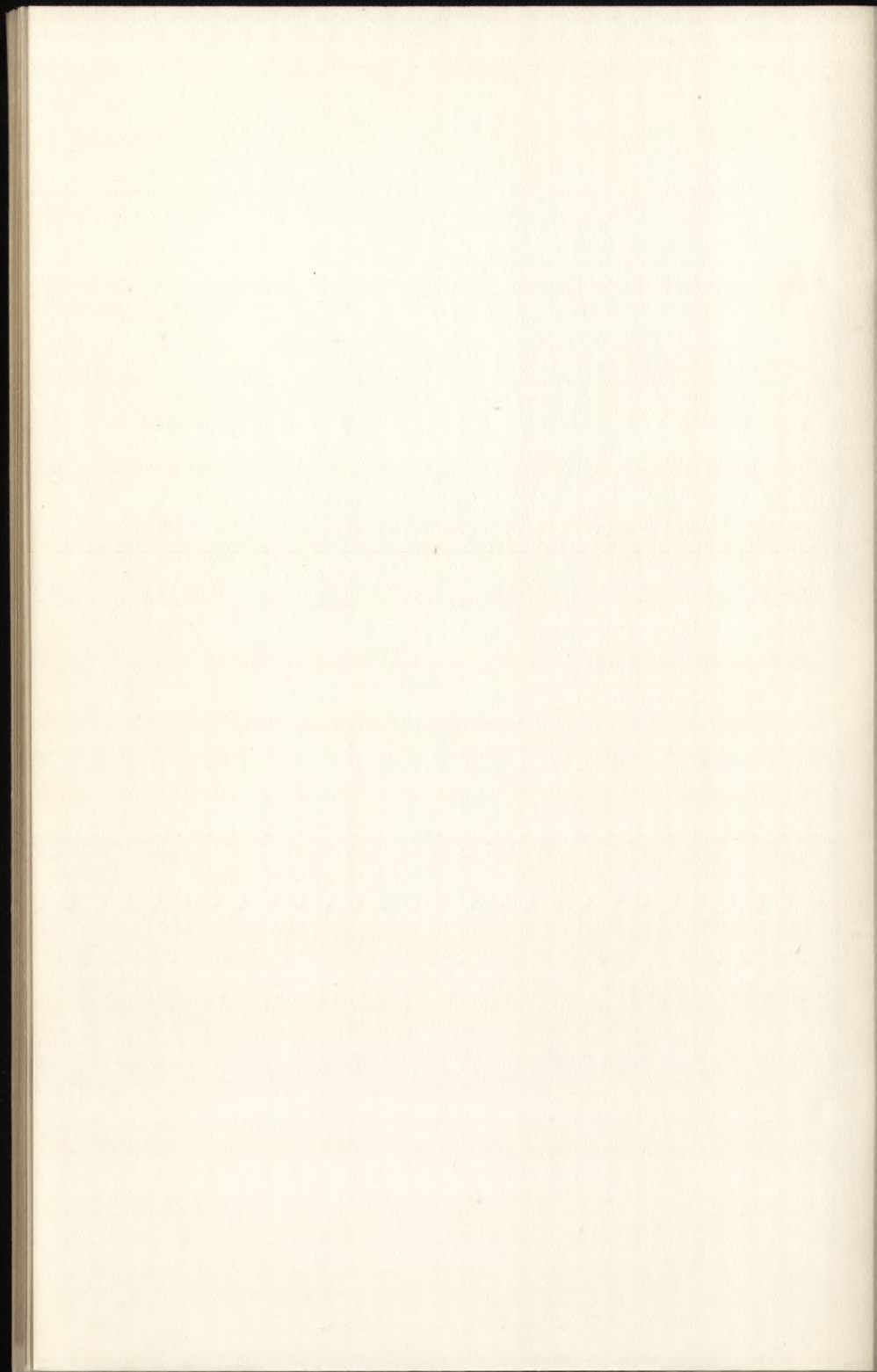
Sådana minuter av överklighet måste man skriva upp för att inte betvivla dem dagen efter.

INNEHÅLL

	Sid.
Lessing pionjären	7
Goethestadier	38
Tysk frihet	56
Den tyska diktens själskris	69
Tysk revolution	85
Utopin Brook Farm.....	90
Amerikas europeisering	103
En skymningsdiktare i Chicago	113
Riddarromantik från Virginia	122
Benedetto Croce	132

NOTER TILL SÖREN KIERKEGAARDS LIV:

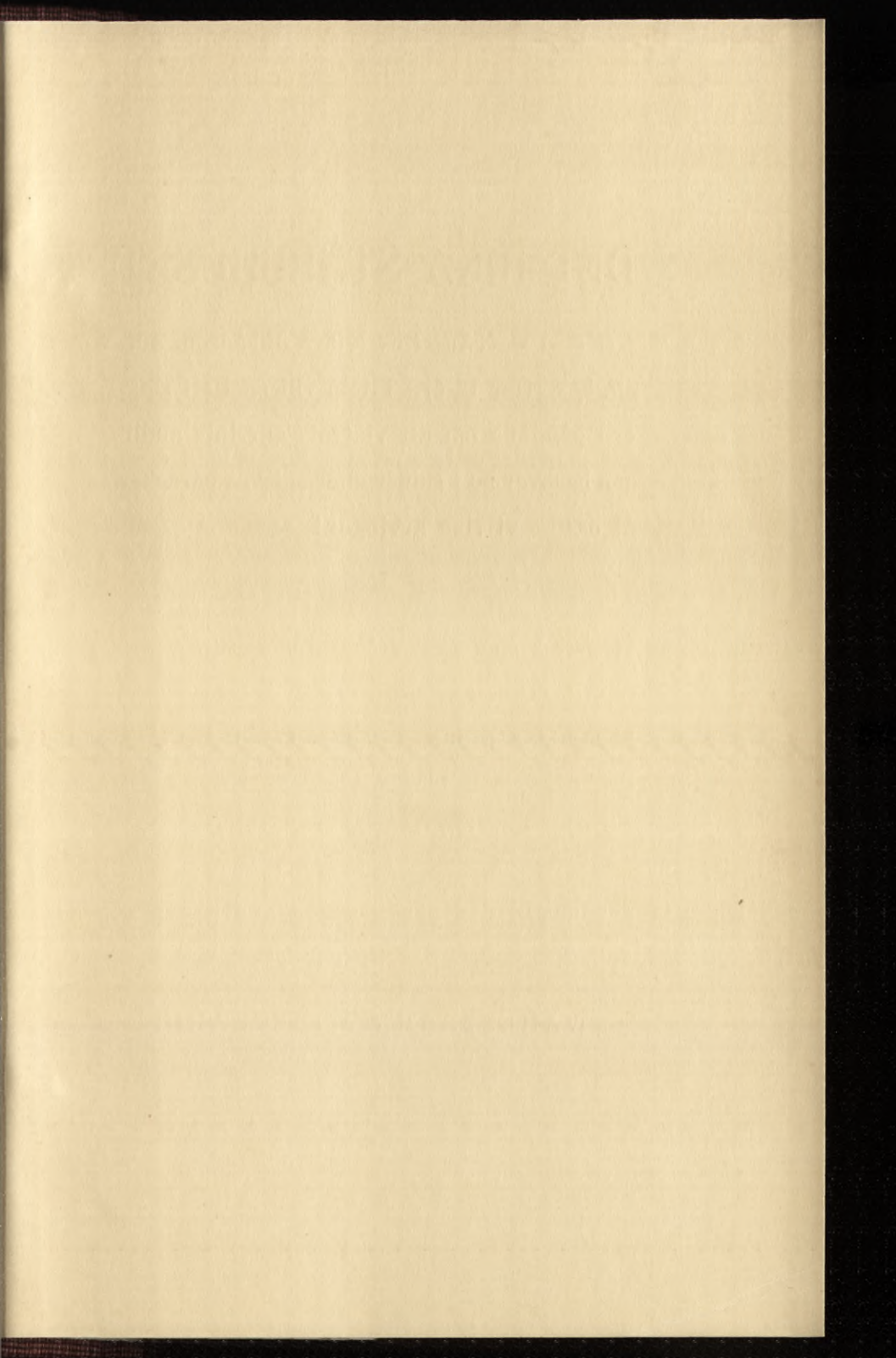
Kristlig begravning	151
Uppståndelse	154
Placeringsproblem	162
Jakten efter Sörens hemlighet	167
Victor Eremita	172
Den fjärran brodern.....	180
EFTERTANKAR	189

Stads. 9/12-47.

39.

Vas. omb.
15/11-76: 17

DET RIKA STÄRBHuset

Det rika stärbhuset är Klara Johansons första bok efter 18 år. Titeln vill med ett slagord påminna om att vi trots allt inte andligen behöver bo i ruiner eller snickra baracker åt oss — vi rika arvingar!

Tidigare har av Klara Johanson utkommit:

OSKULD OCH ARSENIK. (Av Huck Leber.) 1901.

LIGAPOJKEN EROS. (Av Huck Leber.) 1907.

DET SPEGLADE LIVET. 1926.

EN RECENSENTS BAKTANKAR. 1928.

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

